

I 1

Solenne encomio in distici elegiaci del re di Napoli Alfonso d'Aragona (cfr. I 13, 13 ss.; II 3, 9 ss.; 12; III 2; 10, 13 ss.), celebrato con immagini e toni iperbolici: astro fra gli uomini, luce dei sovrani, gloria del suo tempo (vv. 1-2), autore di imprese tali che rendono quasi impossibile l'opera di chi vuole cantarle, superiore a tutti, comuni mortali e re, dotato di ogni virtù, esempio di giustizia, di magnanimità e di sapienza, degno dell'ammirazione e della venerazione degli uomini e degli dèi (vv. 3-26), amico e protettore di dotti e di sapienti, che si radunano nella sua casa come i fiumi tutti sfociano nel mare (vv. 27-30), oggetto di poetico elogio da parte di chiunque abbia «possanza d'eloquio» (v. 36), in Occidente o in Oriente (vv. 37-38). Simile a Dio (v. 40), che gli è guida in ogni azione (v. 50), Alfonso si erge al di sopra di Alessandro o Cesare, di Achille ed Ettore (vv. 43-44): anche Omero e Virgilio avrebbero ambito celebrarlo (vv. 45-46).

A questo encomio Filelfo fa riferimento in una lettera greca a Teodoro Gaza datata 13 novembre 1457 (ep. 49, 12 ss., p. 91 Legend).

Ἄστρον ἐν ἀνθρώποις, ὧ πάντων φέγγος ἀνάκτων, 17
 εἶ κλέος ἡμετέρων καὶ μέγα θαῦμα χρόνων·
 τὰς πράξεις Ἀλφόνσε λίην πολλὰς τε καλὰς τε
 νῦν σέο βουλόμενος ᾄσαι ἐμοῖς μέλεσιν,
 5 οὐδὲν ἔχω γε λαβεῖν πέρας, οὐδὲν μέτρον ἐπαίνων,
 οἷς σε θεὸς κοσμεῖ σὴν διὰ τὴν ἀρετὴν·
 καὶ γὰρ ὁ τῷ θεῖῳ ταῖς πράξεσι χρώμενος ἴσαις,
 πάντα καλῶς πέπραχεν, πάντ' ἀγαθῶς τέλεσεν·
 οὐ βροτὸς οὐ βασιλεὺς ἕτερος ζῶν ποῦ ποτε γαίης
 10 ἐστὶ σέο κρείττων ἢ λόγῳ ἠδὲ νόῳ·
 σὴς μέγεθος ψυχῆς Ἀφρικὴ πολυλήϊος εἶδεν 17v
 Ἰταλίας τ' ἔθνος ὄπλα φρυασσόμενον·
 ἔσχατος ἰφθίμων σὸν τοῦνομα λαὸς Ἰβήρων
 αἰδεῖται· σὲ Θέτις Ὠκεανὸς τε σέβει.

ed. Bandini, II, cc. 452-453 || inscr. Φραγκίσκου τοῦ Φιλέλφου περὶ ψυχαγωγίας βίβλος πρώτη || 2 εἶ] ὦ B || 9 ποῦ indef.

- 15 Οὐδὲ μία κοσμῆ σ' ἀρετὴ ὧ κοίρανε· πάσας
 μῦνος ἔχεις, ὅσσαι ἀνδράσιν εἰσὶν ὅλοις.
 Ἐν πρώτοις παρὰ σοὶ διαλάμπει θούσιον ἴσον,
 καὶ σέβες ὧ βασιλευ καὶ μέτα διὰ δίκη.
 Σώφρονα πάντα τά σου, μεγαλήτορα πάντα σοφόν τε
 20 ἔργα σε καὶ συνετὸν κοίρανε θεῖε πόρεν·
 οὐδὲν ἀπ' ἀγνοίας τελέεις· νοῦς πάντα κελεύει
 καὶ λόγος εὖ ποιεῖν, ὅσσα περ αὐτὸς ἄγει.
 Ἄξιός εἰ τοῖνον, ὃν πάντες θαύματι μῦνον
 ἀσπάζονται ἄναξ ἠδὲ ποθῶσι σέβειν.
 25 Οὐ γὰρ χάριν σὲ θεαὶ Μοῦσαι Φοῖβος τε φιλοῦσιν,
 καὶ τὸς ἀγαλλόμενος σαῖς ἀρεταῖς ἄγαμαι.
 Τοῦνεκα σοὶ γὰρ πάρα λογίοις τόπος ἐστὶ σοφοῖς τε 27
 ἄξιός ἀνδράσι δὴ οἷ σε κοροῦσιν ἄναξ.
 Ὡς πάντες ποταμοὶ διὰ χωροῦσι θαλάσση,
 30 ὧς τεὰ τοὺς ἀγαθοὺς δώματα πάντας ἄγει.
 Εὖ δὲ σὺ καὶ ποιῶν τυγχάνεις κοίρανε φήμην
 τιμήσας· αὐτὴ ἀθάνατος πέλεται.
 Πῶς γὰρ ἔλοι θάνατος φήμην βασιλεῦσιν ἀρίστοις
 ἦν θεῖα γλυκεροῖς ἄσμασι Μοῦσα τρέφει;
 35 ἀλλὰ σοὶ ὧ βασιλεῦ ταύτην ἄρ ὀφείλομεν ἄνδρες
 πάντες ὁμοῦ, ὅσσους φράσεως ἰσχύς ἔχει,
 οὐδ' Ἴταλῶν μούνη σὸν τοῦνομα γλώττα φυλάττει,
 ἀλλὰ καὶ Ἑλλήνων βάρβιτος ἠδὲ λύρα.
 Οὐ γὰρ ἄναξ Ἄλφόνσε βροτοῖς θνητοῖσιν ὑπάρχεις
 40 ἴκελος, ἀλλὰ θεῶ, οὐρανὸν ὅστις ἔχει.
 Μοῦσα Διὸς θύγατερ, ὃς Ὀλύμπου δώματα ναίει,
 ἄδε τὸν Ἄλφόνσον γλυκεροῖς ἐν μέλεσιν,
 τῷ τίνα Πελλαῖον, τίνα Καίσαρα Πιερίς ἄλλον, 27
 ἢ τίνα Πηλλήδην Δαρδάνιον τε βάλοις;
 45 τοῦτον ἂν ἡμέτερός τε Μάρων καὶ θεῖος Ὀμήρου
 θυμὸς ἀοιδῆσιν πρώτον ἐλεῖν ἔθελεν·
 μῦνον ἐγὼ τοῦτον τολμῶ βασιλεῦσι βροτοῖς τε
 οὐκ ἀδικῶν γὰρ βαλεῖν πᾶσιν ἄνακτα πάρα.
 Οἶδα θεοῦ τούτῳ τῇ γνώμῃ πάντα γενέσθαι,
 50 ὃς θεὸν ἐν πάσαις πράξεσιν ἀρχὸν ἔχει.

18 βασιλευ] βασιλεῦ (B) || 32 ἀθάνατος] ἀθάνατος || 34 ἄσμασι sine iota
 subscr. ut saepe || 42 ἄδε cum accentu acuto ut semper || 44 Πηλλήδην]
 Πηλ-

Elogio in strofe saffiche del Bessarione (cfr. I 9; II 5; 7), uomo di fede e di cultura, «luce di virtù divina, primo fra tutti i sapienti» (vv. 1-2). Una rituale *Priamel* (vv. 5-8) sfocia nel topos della luce solare (vv. 9-12) che Bessarione, fulgente Febo, effonde sull'umanità (vv. 13-16). È luce morale, che viene da chi, assistito da Dio in tutte le sue azioni e le sue parole (vv. 21-22; 37), è felice della felicità autentica perché immune dalle vane opinioni del mondo (vv. 25-28). L'invidia cerca sempre di opprimere la virtù eccelsa, ma alla fine questa riesce a superare, soffrendo, tutte le prove (vv. 29 ss.). Chi è esempio di benevolenza e religiosa *pietas* (vv. 33-36), chi è investito dalla luce divina (v. 43), otterrà da Dio un dono quale «nessun altro tra i sapienti ha avuto mai su tutta la terra» (vv. 45-48). E le sofferenze patite nel mare burrascoso della vita si trasformeranno in gloria futura (vv. 53 ss.).

Βησσαρίωνι τῷ καρδινάλιῳ Νικαεῖ

ᾠ φάος θείας ἀρετῆς, σοφοῖσιν
πρῶτος ἐν πᾶσιν μέγεθος καὶ ἄκρον
κάλλος οὐκ ἦθους δολεροῖο δεῖξας

4 Βησσάριόν μοι,

σοὺς λέγειν τοίνυν γλυκεροῖς ἐπαίνους
ἄσμασι σπεύδων, πόθεν αὐτὸς ὕλην
ἀξίους πρῶτον μέλεσιν τοσαύτην

8 ἄρξομ' ἀείδειν;

οὐ γὰρ εἶ φωστῆρ νεαρᾶς σελήνης,
ἀλλὰ λαμπηδῶν κρατεροῖο Φοίβου,
ὅστις ἐν ζωῇ ἄγασαι τελείαις

12 πράξεισι πάση.

Οὐδὲν ἀσπάζη ζοφερὸν κατ' ἦθος

σεμνόν· ἐκλάμπων μόνος ἐν βροτοῖσι
 φῶς ἄει στέργεις, ἀγαθοῦ μεγίστου
 16 πάντα νοήσας.

Οὐδὲν ἐν κόσμῳ τὰγαθὸν καλεῖσθαι
 ἄξιον τούτῳ πάτερ αὐτὸς οἶει,
 ἀλλὰ τοιοῦτον κέκρικας τὸ θεῖον,
 20 τᾶλλα δὲ φροῦδα.

Πάντα τοῦ θείου πέπραχας παρόντος,
 καὶ λέγεις ὀρθῶς· σοφὸς οὖν ὑπάρχεις
 αὐτὸς ἐν πρώτοις, ὅτι καὶ σὲ αὐτὸν
 24 ὄλβιος οἶσθα.

3^v

Ἦλβιον μοῦνον σοφὸν ἄνδρα κείνον
 οἶμαι, ὃς κόσμου δολεροῦ ματαίαις
 αὐτὸν οὐ σφάλλει προκαλοῦντα δόξαις·
 28 οἶος ὑπάρχεις.

Ὁ φθόνος λίην ἀρετὴν πιέζειν
 αἰὲν εἴωθεν νοσερὸς μεγίστην,
 ἀλλὰ καὶ μείζων ἀρετὴ πονοῦσα
 32 γίγνεται ἄθλοις.

Εἷς ἐν ἀνθρώποις ὅλον εἶ σὺ πᾶσι
 τοῦ καλοῦ τηρῶν γένος εὐμενείας·
 εἷς πέλεις πάσης ἅμα καὶ σεβείας
 36 εἶδος ἀρίστης.

Ἔστι γοῦν αἰεὶ μετὰ σοῦ τὸ θεῖον·
 τοῦτο ποιήσει κύριόν σε πάμπαν
 παντὸς αἰσχίστου, φθονεροῦ τε μοῦνον
 40 ἦτορος εἶναι.

4^r

Χαῖρε γοῦν τῆς σῆς ἔνεκεν γλυκείας
 ὦ πάτερ μοίρας, θεὸς ἦν σοι ἠῦδα
 δεξιὸς λάμπων παρὰ τοῦ Ὀλύμπου·

44 χαῖρε καὶ ὕμνει.

Σοὶ θεὸς δώσει ἀγαθὸν τοσοῦτον,
ὅσσον οὐδ' ἄλλος μόνος ἐν σοφοῖσιν
ἀνδράσιν μείζον πρότερόν που εἶχε
48 γῆς ἐπὶ πάσης.

Εἶν' ἀειδοῖσιν θεόθεν πεφύκει
θυμὸς ὡς οἶδας φίλος· οὐ σοι οὗτος
ψεύσεται· καὶ γὰρ λόγος ἐκ θεοῖο
52 δώματος ἦλθεν.

Ὅσσον οὖν μόχθον κάματόν τε πάσχεις
μείζω ἐν πόντου ταραχαῖς παρόντος,
τόσσον ἢ δόξη τάχιον φανεῖται
56 ἔξοχα μείζων.

4^v

Ἡρακλῆν μείζω κατὰ πᾶν οἱ ἄθλοι
δειξαν εὖ πράττειν· θεὸς αὐτὸς ὕλην
δῶκε τοῖς ἐχθροῖς φθονεράς ἀνάγκης
60 Χριστὸς Ἑβραίοις.

L'esaltazione delle doti dell'amico Palla Strozzi (cfr. I 8; III 8) dà modo a Filelfo di sottolineare alcuni principi filosofici, soprattutto di matrice stoica: nulla è proprio dell'essere umano al di fuori della virtù, che lo rende divino (vv. 7-8); nessun potere ha la sorte contro il sapiente (vv. 11-12); patria del sapiente è il cosmo intero, non solo la sua città (vv. 13-14); sovrano autentico è l'uomo che non ha alcuna considerazione dei beni esterni, i quali non gli appartengono veramente (vv. 15-16); solo la virtù può servire da guida all'uomo e renderlo felice (vv. 29-30); porto sicuro sono per il sapiente le belle azioni e la ricerca della giustizia, e non può danneggiarlo in alcun modo l'invidia, che nuoce semmai solo a chi la prova (vv. 35-40). Ma il ritratto del saggio altro non è che il ritratto di Palla medesimo: esemplare cittadino del mondo, la fama della sua virtù giunge ai confini della terra, ne esalta la tempra, che punta all'obiettivo del premio finale (vv. 17-28). «Felice» nella sua imperturbabile saggezza, Palla è giunto «vagando» a un «porto felice» (vv. 31-34). Qui i motivi della tenace sopportazione, del cosmopolitismo e delle peregrinazioni del sapiente si fanno meno generici e l'epistola tradisce la sua ambizione al ruolo di *consolatio* di stampo senecano: l'allusione è al lungo esilio che allontanò Palla da Firenze a partire dal 1434 fino alla morte (1462), e al suo "approdo" a Padova (Palla compare come personaggio nelle *Florentinae commentationes de exilio*). Distici elegiaci.

Πάλλαντι τῷ Στρώζα χρυσίῳ ἱππεῖ

Πάλλα ἄνερ, πρῶτων ὄν πάντες φασὶν ἐπαίνων
 ἄξιον εἶναι ἄγαν, ἄξιον ὄντα πάνυ,
 φίλτατος ὢν ἀτρεκῆς σαυτῷ μάλα πάντα νοῆσαι
 σεῖο περὶ Στρώζα σοῦ διὰ βούλομ' ἔπους.
 5 Οἶδα σε πάντα φέρειν κομψῶς σοφὸν ὄντα βροτοῖσιν
 ὄσσαπερ ἄστρα πόρεν, εἴτε πονηρὰ τύχη
 οἶσθα γὰρ ἀνθρώποις ἴδιον μηδὲν ῥα γενέσθαι,

57

- πλὴν ἀρετῆς, ἢ τὸν ἄνδρα θεὸν τελέει.
 Σὴν ἀρετὴν πάντες σπουδῆσιν ἐς ἄστρα μεγίσταις
 10 αἶροντες, σὲ ὅλον φασὶ γενέσθαι ὅλον.
 Οὐδὲ τύχη κατὰ σοῦ οὐδ' ἄλλης φόρτος ἀνάγκης
 ἰσχὺν ἔχει· καὶ γὰρ πάντα σοφὸς δύναται.
 Οὐ πόλις ἀνδρὶ μόνη πατρὶς ἐστὶν πάντα νοοῦντι
 εὖ τε φρονοῦντι λίην, αὐτὰρ ὁ κόσμος ἅπας.
 15 Κοίρανος ἐστὶν ἀνὴρ ὁ τὰ ἔξω ἐν οὐδενὶ θήσας,
 καὶ βασιλεὺς μόνος· ταῦτα γὰρ ἀλλότρια.
 Σοὶ μὲν ἄρ' ὦ Πάλλα πάση γῆ, πάσα θαλάττῃ
 ἐστὶ πατρὶς καὶ πᾶν οὐρανὸς ὅσσον ἔχει.
 Καὶ τούτου γε χάριν, πάθος οὐδέν σοι τὰ παρόντα
 20 πικρὰ φέρει, ὅσσα καὶ φθόνος αὐτὸς ἄγει.
 Σοὶ δὲ χαρὰν πολλὴν κάκεινην οἶδα παρεῖναι
 πάντα λογιζομένῳ, οἶσθα σὲ αὐτὸν ὅτι·
 σῆς θ' ὅτι καὶ ἀρετῆς γαίας ἐπὶ τερματα φήμη
 ἦκε σὸν ἄδουσα τοῦνομα καὶ τὸ κλέος. 5v
 25 Οὐδὲ σὲ καὶ πέφυγεν δεῖν πάντως τοῦσχατον ἔργον
 ἄνδρα σοφὸν τηρεῖν· τοῦτο γὰρ ἄθλα φέρειν.
 Καὶ γὰρ αἰεὶ τὸ τέλος γλυκερώτερον ἐστὶν ἀρίστοις
 ἀνδράσιν, ἀλλὰ πικρὸν τοῖς γε κακοῖσι πέλει.
 Πάντων μούν' ἀρετὴ θνητῶν οἴηκα κρατύνει
 30 μούν' ἀρετὴ δύναται ὄλβιον ἄνδρα φάναι.
 Αὐτὸς ἄρ' ὦ Στρώζα εὐδαίμων Πάλλα ὑπάρχεις·
 ὄλβιος εἶ μόνος σὴν διὰ καλοσύνην.
 Ἦδομέγῳ σε λίην τόσον ἤδη τὸν περὶ γαῖαν
 πάντῃ ἀλαόμενον ὄλβιον ὄρμον ἔχειν.
 35 Ἄνδρὶ σοφῷ πράξις καλὴ σπουδὴ τε δικαίου
 ὄρμος αἰεὶ πέλεται, ὃν φθόνος οὐ βέβλαφεν.
 Τάλλα μὲν ὁ φθόνος ἐστὶ κακὸν δεινόν τε πικρὸν τε·
 τοῦτο δὲ καὶ καλὸν καὶ γλυκὺ καὶ ὄσιον.
 Καὶ γὰρ αἰεὶ δάμασεν σκληρῷ τὸν κτώμενον ἄλγει 6r
 40 ὀφθαλμοὺς τήκων καὶ κραδίην φθονεροῦ.

8 τελέει] -ει p. c. || 9 σπουδῆσιν] σπ- p. c. || 17 γῆ cum iota subscr. ut saepe | πάσα] πάσα || 21 χαρὰν cum iota subscr. ut saepe voces cum χαίρω coniunctae || 23 τερματα] τέρματα || 25 πάντως] -ως p. c. || 32 καλοσύνην] καλλοσύνην || 33 ἦδομέγῳ] ἦδομ' ἐγώ (B p. c.)

Elogio della virtù, della sapienza e dell'eloquenza di Girolamo Castelli, medico personale e poeta di corte del duca Borso d'Este (cfr. II 13; III 11), che viene poi invitato (vv. 17 ss.) a celebrare le straordinarie doti fisiche, intellettuali e morali del patrono (cfr. I 10, 33 ss.; II 11, 21 ss.; 13, 23 ss.; III 1; 11, 9 ss.), non inferiore ad Apollo nella chioma, ad Atena negli occhi, a Zeus nella fronte, ad Eracle nella forza fisica, ad Ares nel petto (vv. 33-36), degno di regnare su tutti gli uomini nel cosmo intero e generoso con gli amici come nessun altro (vv. 49-52).

A questo carne, piuttosto che a II 13 o III 11, verosimilmente allude un'epistola al Castelli che risale ai primi mesi della composizione della *Psychagogia* – «Quod graecis versibus ad te scripserim, nihil aliud fuit in causa, nisi ut vel graeci ipsi cognoscerent amicitiam nostram esse non vulgarem...» (cod. Triv. 873, f. 178r: 7 aprile 1458) –, il che dovrebbe fornire un immediato *terminus ante quem* per la nostra saffica.

Ἱερωνύμῳ Καστέλλῳ τῷ φιλοσόφῳ τὲ καὶ ἰατρῷ

Κασταλὶς φίλον λυρικοῖς ἐταῖρον
 ἄδε Κάστελλον μέλεσιν· κατ' ἄκρον
 Μοῦσα Παρνασὸν παρὰ τῷ κρατοῦντι
 4 ὕμνεε Φοῖβῳ.

Οὔτος ἐν λαμπροῖς γαυριᾷ σοφοῖσιν,
 οὐδὲν ἀσπάζων νοσερὸν κατ' ἦθος,
 ἀλλὰ ταῖς σεμναῖς ἀρεταῖς νομίζει
 8 τοὔλβιον εἶναι·

ἰσχὺν ὃς πάσης φύσεως νοήσας,
 αἰὲν ἀνθρώπους βλαβερῶς νοσοῦντας
 εὔχεται τέχνη θεραπεῦσαι ἴφι
 12 θαύματα ρέξας.

6v

Νέστορος γλῶτταν γλυκερὰν παροῦσιν
 δείκνυσιν, λέξας ἄπερ αὐτὸς εὔρεν

Σωκράτης πρῶτος καὶ οἱ ἄλλοι ὄντες
16 ἄστρ' ἐπὶ γαίης.

Ἦγεμὼν τούτου χάριν αὐτὸν ἄδην
Βόρσιος φιλεῖ μέγας ὢν καὶ ἄλλοις
τῶν χρόνων τούτων κλέος ἐν βροτοῖσιν
20 πᾶσι καὶ ἄστρον.

Κοίρανον πάσης ἀρετῆς τὸ θεῖον
Βόρσιον κοσμεῖ ὑπὲρ ἄνδρα ἦθος,
Βόρσιος καλὸς κἀγαθὸς σοφός τε
24 ἀρχὸς ὑπάρχει.

᾿Ω σὺ Κάστελλ' εὖ πεπραγὸς τὸ λίην
ὡς ἐμοὶ φαίνη ἀγὸν ἐξ ἀρίστων
κτώμενος ζωὴν κατὰ τὴν τελείην
28 Βόρσιον ἄνδρα.

7r

Τοῦτον οὖν ἀμφοῖν φίλε νῦν αἰεῖδειν
ἀξίοις ἡμῖν ἔπεσιν τὸν ἥρω
ἐστίν, ὃς πᾶσιν μόνος ἔστ' ἐπαίνοις
32 ἄφθονος ὕλη.

Τῇ κόμη Φοῖβον παρέχει, Ἀθήνην
τοῖσιν ὀφθαλμοῖς, Δία τῷ μετώπῳ,
χερσὶν Ἡρακλῆν ἼΑρεός τε διὰ
36 στέρνα βριμοῖο.

Ἄλλα μὴ πολλοῖς ἔπεσιν τριβοίην
τὸν χρόνον· κάλλος μέγεθός τε πάντη
καὶ φυὴν θείου κατὰ πᾶσαν ἔξιν
40 σώματος ἴσχει.

Καὶ γὰρ ἀνδρείας κλέος ἢ δικαίου
τόσσον ἀνθρώπους ὑπερίσχει ἄλλους,
ὥστε συγκρίναι περὶ τῶν ὁμοίων
44 ἐκ μέσου εἶναι.

7v

Βόρσιος σάφρων συνετός τε πρῶτος
δῶρα καὶ δοῦναι ἰλαρὸς καλοῖσιν,
ὅσσον οὐδ' ἄλλον κατὰ τοὺς νῦν ἄνδρας
48 ἔστ' ἀποφαίνειν.

Ἄξιος τοίνυν ἀγὸς ὅστ' ἀπάντων
καὶ βροτῶν ἄρχειν περὶ πάντα κόσμον,
ὅστις εὖ ποιεῖν ἀγαπᾷ φιλοῦντας
52 ἔξοχα πάντων.

Ταῦτα νῦν ἡμεῖς γράφομεν τοσούτοις
ἄσμασιν, πλείω χρόνος οὐκ ἀφήκεν·
ἀλλὰ Κάστελλος καταλέξει ἄδων
56 μείζονα πλήκτρῳ.

A Donato Acciaiuoli (cfr. I 12), genero di Palla Strozzi e scolaro di Giovanni Argiropulo, Filelfo indirizza un'epistola in distici elegiaci traboccante di spunti filosofici e di precetti morali (per lo più attinti, come altrove nella *Psychagogia* e in Filelfo in genere, da una sorta di repertorio gnomico e tematico). Non la fortuna o la bellezza fisica è il vero bene dell'uomo, ma la virtù, che consiste nell'essere sempre indomiti (vv. 5-8); felice è colui che ha contratto un matrimonio felice (vv. 9-10); le Muse non devono cedere ad Afrodite (vv. 13-14); l'uomo è un essere razionale, e la ragione deve prevalere sul piacere fisico (vv. 17-18); irta di difficoltà è la strada che porta alla virtù, e può renderla più praticabile solo la ragione, che sola è in grado di contemplare tutto lo spazio e il tempo infinito e di farsi guida nella vita (vv. 19-28); vane e ingannevoli sono le umane speranze nel perenne fluire del tempo (vv. 29-30); avvicina agli dèi celesti il culto delle Muse, che cantano il vero bene scacciando il male dell'ignoranza (vv. 31-34); l'anima pura brama attingere al vero essere, sempre contemplandolo con l'acutezza della mente (vv. 35-36); l'unico bene autentico è la virtù, che insegna a venerare il Dio celeste, tutto il resto è vanità (vv. 37-40).

Δωνάτω τῷ Ἀκτιόλῳ

Ἄκτιολον τὸν ἐμοὶ Δωνᾶτον φίλτατον ὄντα 8r
 εὐχομαι εὖ πράττειν, Πιερίς ἄδε νέον.
 Ἐν Φλωρεντίνοις Δωνᾶτος γέζοχα πάντων
 ζητεῖ τὴν ἀρετὴν· μόνος ἄρ' ἔστι μάκαρ.
 5 Ἄνδρα γὰρ οὐ τυχερὰ διαπράττει εὐδαίμονα μοίρη
 οὐδὲ χροὸς λαμπρὸν ὧ φίλε εἶδος ὅλου·
 ἀνδρὸς ἄρ' ἔστ' ἀγαθὸν τὸ ἀεὶ διαμεῖν' ἀδαμάστως·
 τοιοῦτ' ἔστ' ἀρετὴ· τᾶλλα γὰρ ἀλλότρια.
 Εὐδαίμων δὲ γυνὴ ποιεῖ καρδαίμονα πάντη

ed. Robin 1984, pp. 184-185; ead. 1991, pp. 131-132 || 3 Φλωρεντίνοις] -ωρ- ex -ορ- corr. | γέζοχα] γ' ἔζοχα (cf. p. 14) || 9 καρδαίμονα] καὐδαίμονα (B)

- 10 τὸν πόσιν· ἔστιν ἀνὴρ τοῖος ἄρ ἠδὲ πόσις.
 ὦ σὺ δις εὐδαίμων Δωνάτε πανέξοχε χρῆσθαι
 σπεύδε τύχη κάρετῆ· τοῦτο σοι ἀμφότερον.
 Οὐ γὰρ ἐγὼ Μούσας αἰνῶ εἵκειν Ἀφροδίτῃ·
 τήνδε γὰρ Ἀονίσις δούλιον εἶν' ἐθέλω.
- 15 Νυκτὸς ὅσον λίπετο σχολερὸν, τότε Κύπριδος ἔστω·
 τᾶλλα δὲ τῆς ἀρετῆς ὧ φίλε πάντα πρέπει.
 Ζῶον ἀνὴρ λογικόν· λόγος οὖν καὶ τέρψις ἀνάγκη 8v
 σώματος ἀντίπαλοι· ἀλλὰ σὺ εἵκε λόγῳ.
 Ἔστι μὲν εἰς ἀρετὴν ὁδὸς ὧ Δωνάτε τραχεῖα·
- 20 τὴν δὲ λόγος μόνος ἐκμαλακίζει ἄγων.
 Οὔτος ἄνω τὲ κάτω τὲ βλέπων ἅμα πάντα νοῆσαι
 μόνος ἔχει· μόνος οὖν ἀγὸς ἐστὶ βίου.
 Ὡσπερ ἄρ ἡ μήνη φέρεται πρὸς ὑπέρτατ' Ὀλύμπου,
 νῦν δὲ παρ' ἀντίποδας, καὶ σφόδρα πάντ' ὀράται·
- 25 αὐτὸς ὁ νοῦς οὕτως αἰῶνος πάντ' ἀτελέστου
 ἠδὲ χρόνου φθαρτοῦ σκέπτεται ἡμέτερος.
 Τοῖος ἄρ ὢν τὸν νοῦν ἀνὴρ μόνος ἐστὶν ἐπαίνου
 ἄξιος· ἀλλὰ τύχης ἐστὶ γελᾶν τὸ ἄγαν·
 τοῦτο γὰρ οὐ κρατερόν· μεταβάλλεται ἡμαθ' ἐκάστω,
- 30 σφάλλεται, ὡς δολερὸν· ἐλπίς αἰεὶ κενεά.
 Εὖ δέ σὺ δρῶν φιλέεις τὰς Μούσας, αἵ σε θεοῖσιν
 ποιήσουσι φίλον πρόξενον οὐρανίοις.
 Αἰ γὰρ ἀείσουσαι τὰγαθὸν θνητῶν τε θεῶν τε
 ἀγνοίας τὸ κακὸν ἐκ κραδιῶν ἔβαλον.
- 35 Ἡ καθαρὰ ψυχὴ ἀκριβεῖ τὸ ἐτήτυμον ὄντος 9r
 αἰὲν ὀρώσα λόγῳ αὐτὸ λαβεῖν ποθέει·
 τᾶλλα μὲν Ἀκτίολον ἠγεῖσθαι πάντα κελεύω
 φροῦδα φίλον· μούνη ἐστ' ἀρετὴ τὰγαθόν.
 Ἡ δ' ἀρετὴ γε σέβειν καθ' ὑπέρτατα πάντα διδάσκει
- 40 τὸν θεὸν οὐράνιον, ὃς μόνος ἔστ' ἀρετῆ.

17 ζῶον sine iota subscr. ut fere semper || 23 ὑπέρτατ'] ὑπέρτατ' || versus 24-25 mg. f. 8v additī || 26 δὲ post ἠδὲ del. || 31 σὺ quasi encliticon || 34 ἐκ κραδιῶν] ἐκ κ- p. c., κ- s. l. add. || 35 adiect. καθαρὸς cum iota subscr. ut semper, fort. ut vox cum καθαίρω coniuncta

Epistola filosofica in strofe saffiche ad Andrea Alamanni. Al destinatario Filelfo domanda notizie (vv. 1 ss.), soprattutto in merito all'attività intellettuale e letteraria, alla sua piacevole frequentazione col «sacro coro delle dee che il Parnaso ode abbeverandolo con dolci acque» (vv. 5-8). Le doti morali dell'amico fiorentino – guardando sempre alla divinità per amore della virtù perfetta, egli non vive nelle mollezze del piacere (vv. 9-12) – offrono a Filelfo lo spunto per lodare il vero amore, che è quello del sapiente, ben superiore agli ingannevoli amori terreni, tumultuosi e sconvolgenti (vv. 13-16), e la vera forza, che è quella della mente divina dalla quale tutti gli esseri del cosmo traggono le loro facoltà e alla quale è affine l'intelletto umano, dotato della natura più perfetta (vv. 17-32). L'autore non ha però bisogno di dilungarsi troppo: l'amico può certamente apprendere questi concetti alla sapiente scuola di Giovanni Argiropulo (vv. 37-40: cfr. I 11, 14; III 13).

Ἄνδρέα τῷ Ἀλαμάννῳ

Οὗτος ὁ ξεῖνος φίλε μοι ποθήσας
 Ἄνδρέα λίην περὶ σοῦ τὰ πάντα
 πῶς ἔχει καλῶς διὰ σοῦ ἀκοῦσαι
 4 πεύσει χρῆται.

Εἰπέ γοῦν ὄσσην ἱερὸς θεάων
 ἡδονὴν νῦν σοι χορὸς εὐπορίζει,
 ἃς ὁ Παρνασὸς γλυκεροῖς ποτίζων
 8 ὕδασιν αἶει.

9v

Οὐ γὰρ ἐν τρίψει μαλακῆς βιῶσαι
 ἡδονῆς χαίρεις, ὃ αἰεὶ τὸ θεῖον
 εἶδος εἰσβλέψας ἀρετῆς τελείας
 12 εἵνεκα φίλτρου.

9 γαρ] γὰρ

Πᾶς ἔρως ἀνδρὸς μάλα τοῦ σοφοῖο
 ἐστὶ καὶ μείζων δολερῶν ἐρώτων,
 οὓς πάθος τύρβαις φλογεραῖς βιάζει
 16 πάντα ταράττειν.

Εἰ Φάνης πρῶτος λέγεται φανῆναι
 πᾶσιν ἐκλάμπων θεὸς ἐν θεοῖσιν,
 οὐ πάθος τοῦτον λάβεν, ἀλλ' ἀρίστη
 20 ἰσχὺς Ὀλύμπου·

ἔστι νοῦ αὕτη δύναμιν διδόντος
 πᾶσιν ἐν κόσμῳ, ἔτι καὶ τοῖς ἔξω
 πράγμασιν κόσμου, πέρατ' εἶπερ ἄλλα
 24 ἔξω ὑπάρχει.

107

Ἄλλὰ νοῦς ἡμῶν ὁμὸς εἶναι ὄντως
 τῷ νόῳ θεοῦ φίλε μοι πεφύκει,
 ὡς φύσιν κείνος κατὰ πάντα ρεύσας
 28 δῶκεν ἀρίστην.

Ἄνδρὸς ἐς τέχνην νόος αὐτὸς οὕτως
 τὸν λόγον πέμπων ἴδιον κατ' ἄκραν
 δείκνυσιν πρῶτου τάγαθὸν τοῦ εἴδους
 32 πάντοθεν αἴρων.

Χρῶμενος τοίνυν σύ γε τοῦ παρόντος
 τοῦ κυβερνήτου νοερῶ φρονήσει,
 τὰς ὁμοῦ νύμφας Ἑλικῶνος ἔξεις,
 36 ἠδὲ γυναῖκα.

Ἄλλ' ἄλις τούτων· συνετὸς γὰρ ἔργον
 οἶσθα πᾶν κομψῶς ἀρετῆς ἐκάστης
 ἥπερ ἐμβάλλει μέθοδος σοφοῖο
 40 Ἀργυροπούλου.

108

Distici elegiaci in elogio di Francesco Sforza. Le splendide imprese del corrusco eroe della *Sphortias*, luce del casato, speranza dei poeti, esempio di virtù divina che desta l'ammirazione del cosmo intero, sono immuni dall'assalto delle tenebre (vv. 1-6). Le sue sagge azioni, che hanno sempre goduto dell'assistenza divina (vv. 7-16), e soprattutto i suoi fulgidi successi militari (vv. 17-26), lo rendono immune dal potere devastante dell'oblio, del tempo e della morte (vv. 29-30) e temibile, lui solo fra i potenti della Cristianità, per il sultano Maometto II e per gli infedeli (vv. 31-32). Gli possa dunque concedere la sua protezione Cristo, che ha portato la salvezza a tutti gli uomini redimendo le colpe dei progenitori (vv. 33-38).

Φραγκίσκῳ τῷ Σφορτίᾳ Μεδιολάνου ἡγεμόνι

- Σφορτιαδῶν φάος ἡγεμόνων Φραγκίσκε Λατίνοις
 ἐλπίς ἀοιδοῖσιν, οἳ σε φιλοῦσι πάτερ,
 σὴν θεῖαν ἀρετὴν πόθος ἡμῖν ἐστὶν ἀεῖσαι,
 ἦν ἀπὸ τῆς φήμης θαύμακε κόσμος ἅπας.
 5 Οὐ γὰρ ἔχει ζοφερὸν σκότος, ὃς μεγαλώνυμε πράξεις
 αἰὲν ἄνερ τελείεις ἤτορι σὺν συνετῷ.
 Πάντα σοφῶς πράττεις· ἀλκὴ ρώμη τὲ φρονήσει
 σῆς ἔπεται ψυχῆς, ἦν θεὸς αὐτὸς ἄγει·
 οὐδὲν ἄγεις ἀμαθῶς· οὐδὲν μὴ πάντα δικαίως
 10 σῆς μέγεθος κραδίης αἴρεται οὐρανόσε.
 Εὖ ποιῶν πάντας κοσμεῖς, καὶ μόνος ἀρίστοις
 ἄξιός ἀνθρώποις ἵκελος οὐρανίδαις.
 Οὐ σέο γὰρ τοῖαι καὶ τόσσαί εἰσι βροτοῖο,
 ἀλλὰ θεοῦ πράξεις, ὃς τὰ σὰ πάντα βλέπει.
 15 Σὴν καθαρὰν ψυχὴν σωτήρ θεὸς ἐντὸς ὀράσασα
 τῆσιν ἀγαλλόμενος πράξεσιν ἐστὶ πάρα·
 ἐνθεν ἄει νίκας παμπόλλας λαμπρὸς ἀπάντων

117

12 inter ἀνθρώποις et ἵκελος verba ἄξια δῶρα νέμεις, πραότατος χαρίεις τε πέλεις, καλὸς τάγαθός τε μόνος ἐν ἀνθρώποις, in L per homoeoteleuton ommissa, habet B

- ἐξ ἐχθρῶν ἔλαβες, εὐσεβὲς αἰὲν ἔχων·
 ἔνθεν ὁ Φίλιππος Βλάγκαν σοὶ δῶκε Μαρίας
 20 Ἄγγλος ἐοῦ θύγατρα, υἷα σαυτὸν ἄγων·
 ἔνθεν ἔχεις τόσσας τὲ πόλις τόσσον τὲ φαλάγγων
 πλῆθος ὑπερβαίνων χρήμασι καὶ κλέεσιν·
 Φράνκον ὑπερφίαλον καὶ ἄφρονα ἴφι δαμάσσας
 πᾶσιν ὁμοῦ δεῖξας τῆς ἀρετῆς τὸ μέγα.
 25 Καὶ τί γὰρ ἰφθίμων δύναμιν καὶ πλῆθος Ἰβήρων
 μνήσομαι, οἳ σοι νῶτα τραπέντες ἔσαν;
 πᾶσ' ἰδοῦ Ἰταλίη σὸν τοῦνομα θαῦμα θεοῖο
 αἰδεῖται· Δελφοὶ δῶματα πᾶσι σέο.
 Τὰς Καραβαγίνας τὲ μάχας τόσσους τὲ θριάμβους
 30 λήψεται οὐ λήθη, οὐ χρόνος, οὐ θάνατος.
 Νῦν σέο καὶ μούνου Μαιομέτ σὺμ πᾶσ' ἀσεβέσσειν
 ἡγεμόνος θείου ὄπλα φοβεῖται ἄγαν.
 Τοῦτον ἄρ' ὧ πάντας σώσας θνητούς τε θεούς τε
 ἡμῖν Χριστὲ πάτερ σῶσον ἄγ' ἀθάνατε.
 35 Εἰ γὰρ ἐκὰν θάνατον σταυρῷ πάθεις αἰσχρὰ θελήσας
 ἀρχαίων γονέων σφάλματ' ἀμῦναι ἄταις,
 ὄσσω μᾶλλον ἰδὼν τοῦτον δὴ πάντα τελούντα
 τὴν κατὰ σοῦ πίστιν Χριστὲ σὲ σῶσαι ἔδει.

117

Un'epistola in strofe saffiche a Palla Strozzi (cfr. I 3; III 8), ammirato e lodato da Filelfo soprattutto per la sua capacità di sopportare gli eventi alla luce di una visione razionale della vita. Il tono familiare e colloquiale dell'esordio (vv. 1-2) cede subito il passo al tema filosofico della superiorità del saggio, che pone al riparo dai colpi di sventura (vv. 2 ss.). Di qui l'epistola si apre a considerazioni più generali riguardo alla natura del vero bene, che solo il Cielo può davvero procurare (vv. 14-15), al primato della ragione sulle passioni (vv. 25-26) e alla virtù, alla quale conduce una sola via, mentre numerose sono quelle che portano al vizio (vv. 31-32), per concludersi con amare considerazioni autobiografiche: il poeta è costretto dalla sorte a cedere a passioni violente (vv. 41-44), mentre l'amico, «sapiente fra i sapienti» (v. 49), vive una vita priva di turbamenti irridendo tutte le vicende del mondo (vv. 49-52).

Πάλλαντι τῷ Στρώζῳ χρυσεῖῳ ἰππεῖ

Εἰπέ μοι Πάλλα παρὰ σοὶ τὰ πάντα
πῶς ἔχει Στρώζα; σὺ γὰρ ἐν βροτοῖσιν
εἶδες ἐκ πείρας τυχερὰς ἀπάσας

127

4 ἔξοχα μοίρας.

Αἰὲν ἐν πρώτοις σοφὸς ὢν ὑπῆρχες·
νῦν δὲ καὶ πρῶτος φρόνιμος παρόντων
οἶσθα τῆς γαίης ταραχὰς βιαίιας

8 οἶσθ' ἀναπαύσεις.

Ἐρα σοὶ τούτου δοκέει τὰ πρῶτα
τοῖα τοῦ κόσμου, ἅπερ ἄνδρα λέξαι
τὸν λίην Πάλλα συνετὸν καθήκοι

12 ἄξι' ἐπαίνου;

πᾶν ἄρ ἡγοῦμαι τὰγαθὸν γελᾶσθαι

ἄξιον γαίης· ἄλλος αὐτὸ τῶντι
 οὐρανὸς κτᾶται· θεὸς ἐστὶ μόνος
 16 τοῦτο βιοῦσιν.

Νοῦν πρέπει τοίνυν ζοφερῆς ἀπ' ἄκρης
 αἶρειν ὑψίστου φάος εἰς Ὀλύμπου·
 οὐδεὶς εὐδαίμων πέλεται νοήσας,
 20 ἔργα δὲ φεύγων.

127

Οἴμοι ἀλγοῦντος πολὺς ἐστὶ μόχθος
 ἥτορος δὴ μοι τὰγαθὸν φρονοῦντι
 τοῖον, ἀλλ' οὐδὲν κατὰ τοῦτο ζῶντι
 24 γῆς ἐπὶ πόντῳ.

Ἦγεμὼν ἡμῖν λόγος ἄστρα φαίνει·
 ταῦτα δ' οὐ χωρεῖ πάθος εἰσοράσσαι·
 ἡδὺ τοῖς ἐσθλοῖς ἀρετὴ πεφύκει,
 28 πικρὸν οὐκ οὔσιν.

Συλλαβεῖν κύκλου πόνος ἐστὶ κέντρον,
 ἀλλὰ τὴν ἔξω ῥάδιόν γε χῶραν·
 ἔστ' ὁδὸς μούνη ἀρετὴν εἰς ἄκραν,
 32 πολλαὶ ἐς αἰσχος.

Ἄλλὰ σοὶ Πάλλα θεὸς ἐστὶν εὖνους
 ἀνδρὶ, πᾶν θυμοῦ πάθος ὃς δαμάσσας
 τὴν λόγου μούνην ὁδὸν εἰσβαδίσεις
 36 οὐρανὸν ἦκων.

137

Σαυτὸν ἐν πᾶσιν κατὰ ζῶντι ἔργοις
 ἐστὶ τοῦ θεοῦ τὰγαθὸν νοῆσαι,
 ἐν φάουσι ὡσπερ ἀτρεκοῦς κατόπτρῳ·
 40 ὦ μάκαρ οὗτος.

Αὐτὰρ ἡ μοῖρα οὐκ ἐᾷ Φιλέλφον
 ζῆν καθ' αὐτοῖο σκοπὸν εὖ φρονοῦντος·
 ἢ τύχη τὸν νοῦν πάθεσιν βιαίοις
 44 ἤγαγεν εἴκειν.

Ζῶμεν οὐχ ἡμῶν ἔφεσιν πονοῦντες,
ἀλλὰ τὴν ἄλλων· διὸ πολλὰ μάτην
ἄδομεν Πάλλα γλυκεροῖς ἐπαίνοις
48 ἄθλα λαβόντες.

ὦ σύ γ' εὐδαίμων, σοφὸς ἐν σοφοῖσιν,
ὃς τρίβων ζωὴν ἄγεις ἀταράκτην
καὶ γελᾷς τούτου μάλα πάντα κόσμου·
52 ὦ μάκαρ οὗτος.

13v

In un momento in cui l'oscurità sembra avvolgere tutto il genere umano sulla terra (v. 15), per la morte (1455) del pontefice Niccolò V (cfr. II 2; III 7, 12), Filelfo si fa interprete della sofferenza universale (vv. 5-6). È la cerchia degli intellettuali e dei letterati a sentirsi più smarrita, per la perdita di quella fulgida luce: il successore, Callisto III Borgia (cfr. II 7), non provvede al suo gregge ma ha a cuore solo banchetti e vanità (vv. 17-18). Ora che la nave di Pietro è in balia dei flutti e va alla deriva (vv. 25-26), solo il cardinal Bessarione (cfr. I 2; II 5; 7), con le sue eccelse virtù, potrà portare la luce nelle tenebre del mondo (vv. 35 e 45). Vicino è il giorno in cui occuperà il trono più alto (v. 41), evento che Filelfo auspica apertamente anche nel carme II 7 (vv. 39 ss.), nonché, a più riprese, anche altrove (cfr. per es. la lettera greca a Teodoro Gaza del 30 luglio 1465: ep. 69, 26 ss., p. 119 Legrand). Distici elegiaci.

Βησσαρίωνι τῷ καρδινάλιῳ Νικαεῖ

- Ἡελίου τε φλόγες καὶ μήνης φέγγος ἀνάσσης
 πάντα τε οὐρανίοις ἄστρα φανέντα πόλοις,
 δεῦρ' ἴτε, δεῦρο θεοὶ πολυόλβια τείνετε πάντες
 ὄμματα ἠδὲ πόδας· ἐστὲ βροτοῖς ἀγαθοί.
 5 Πάσχομεν οἱ σχέτλιοι δεινῶς μάλα πάντες, ἀνάγκη
 οὓς φοβερὴ δέδακεν πήματα πικρὰ φέρειν.
 Ἔλθοιτ' εὐὸ οἰκοῦντες ὑπέρτατα δώματ' Ὀλύμπου
 ἦτορ ἐπ' ἀνθρώπους εὐμενὲς οἰσόμενοι.
 Δεῖ πατρὸς εὐγενέος καὶ πάντ' ἀγαθοῦ τε σοφοῦ τε·
 10 καὶ γὰρ ἄλις μόχθου καὶ πόνου ἐστὶν ἄλις.
 Βαῖνε φέρων ἡμῆν βασιλεὺς θεὸς εὐμενὲς ἦτορ
 Χριστέ, νεῶς εἴ σοι σῶτερ ἄναξ τε μέλει.
 Κουίντος ὁ Νικόλεως ἐσθλῶν ἀγὸς ἐσθλὸς ἐκεῖνος
 οὕσιος ἀρχιερεὺς Χριστέ σοί ἐστι πάρα·
 15 νῦν σκότος ἀνθρώπους ἐπὶ γαίης πάντας ὑπίσχει,

- ἥλιος ἦν πέμπτος τοῖσι σοφοῖσι μόνος.
 Οὐ γὰρ ὁ νῦν ποιμὴν ἀλεγίζει τᾶξια μάνδρας,
 ἀλλὰ φιλεῖ μῦνον δεῖπνον, ἄριστον, ὄναρ.
 Οὐδεὶς ἐστὶ τόπος ἀρετῆ παρὰ τᾶφρονι πάμπαν·
 20 ἔστιν ἀνὴρ ἄφρων μὴ νοέων τὸ πρόπον.
 Ἄλλὰ πρέπει ἄνδρας τιμᾶν ἀγαθούς τε σοφούς τε·
 ταῦτα γὰρ ἀνθρώπων ἐστὶ φιλοῦσα φύσις.
 Πικρὰ μὲν ἐστὶ κακοῖς ἀρετῆ, ἐσθλοῖς δὲ γλυκεῖα·
 τὴν δ' ἀρετὴν φιλέων, ἐστὶ ἀγαθοῖσι φίλος.
 25 Πρὸς δ' αὐτὸ καὶ τούτοις, Πέτρου ναῦν κύμασιν ἄκροις
 δεινὸς ἄγει κάματος ναυάγιόν τε φέρει·
 νῆα κυβερνήτης εἰ μὴ γε πολύτροπος ἄλλη
 σείο θύει Χριστὲ κοίρανε πόντος ἔχη.
 Πάνσοφε Βησσάριον πάτερ ὦ μεγαλῶνυμε θεία
 30 πορφύρεον κόσμον τῆ κεφαλῇ φορέων,
 οὗτος ὦ ἀρχιερεῦ βουλαῖς ἀγαθῶν τε σοφῶν τε
 σοὶ πόνος ἐστὶ μόνω ἀρχιερεῖ φάναι·
 μηδὲ φόβος τίς σοι· θεὸς αἴσια πάντα παρέξει,
 αὐτὸς ἰδὼν μέλλον καὶ τὰ παρόντα μόνος.
 35 Πράγμασι φῶς δώσεις, οἷς νῦν σκότος εὐχεται εἶναι,
 ὦ πάτερ ἡμέτερε, ὦ κλυτὲ Βησσάριον.
 Ἄλλὰ τί σημαίνει τόδε σοι τὸ κατάφρονον ἦθος;
 οὐ σοι ζῆν μόνω, ἀλλὰ σοφοῖσιν ἔχειν.
 Τί φθονεροῦς φεύγεις, θεὸν αἰεὶ σύμμαχον ἔξων;
 40 ὁ φθόνος ἐστὶν αἰεὶ ἀντίος ἐσθλοτέροις.
 Ἡμαρ ἰδοῦ γε πάρα, θρόνον ὦ πανυπέρτατον ἔξεις·
 μάντις ἐγὼ· μάντιν Φοῖβος ἀρωγὸς ἄγει.
 Μάντις ἀληθεύσω· λόγος οὗτος ἐτήτυμος ἔσται·
 σὴν ἱερὰν κεφαλὴν Χριστὸς ἐπ' ἄστρα φέρει·
 45 λαμπὰς ἔση κόσμω καὶ σου κλέος οὐποτ' ὀλεῖται,
 ὄν μόνον ἐπ' ἀρετῆς θαύματι κόσμος ἔχει.
 Σοὶ τοίνυν, ἡμῖν δὲ ἅμα συγχαίρομεν ἤδη
 δέσποτα Βησσάριον, σὴν διὰ τὴν ἀρετὴν.
 Σὴν μὲν ἄρ' εὐτυχίαν ἀρετῆ σοι δῶκε τοσαύτην,
 50 οὐ λόγος ἀνθρώπων, οὐδὲ γελῶσα τύχη.
 Εἶνεκεν οὐ σὲ θεὸς καθυπέρτατα πάντα καὶ αἶρει,
 ἄστρον ἐν ἀνθρώποις ἔξοχον εἶν' ἐθέλων.

28 θύει] scil. ἴθυει (pro ἴθυνοι: «dirigit») | ἔχη (ἡ p.c.)] ἔχει (cf. v. 37; II 5, 46 et 49) || 37 σημαίνει] σημαίνει || 48 Βησσάριον] -η- ex -ι- corr.

Al giovane e fiorentino nipote del duca Borso d'Este (cfr. I 4, 17 ss.; II 11, 21 ss.; 13, 23 ss.; III 1; 11, 9 ss.), Niccolò, più simile a un dio che a un essere umano (vv. 5-12), Filelfo raccomanda di cercare di eccellere soprattutto per le doti intellettuali, perché la ragione è la facoltà peculiare degli uomini (vv. 25-28), nonché per la dolcezza dell'eloquio, una qualità che la sorte non può sottrarre (vv. 29-32). Niccolò dovrà emulare lo zio, dotato di splendida favella e di ogni virtù (vv. 33 ss.). Borso tra i potenti d'Italia «come l'araba fenice» si è librato «fino agli astri» (vv. 38-40). Vero «specchio» (v. 41) di virtuoso nitore, egli coniuga mielato parlare e saggezza profonda (vv. 45-48): dio, non uomo (v. 55), è l'unica luce che brilla favorevole ai poeti (vv. 61-62). Strofe saffiche.

Νικολάω τῷ Αἰστειῖ

Ἔστι μοι πολλὸς πόθος ἕξακούσαι
 Αἰστέος Μούσας πέρι Νικολάου,
 πῶς νεανίσκου μέγεθος καὶ ἄκρον
 4 ἤδεται ἄνθος.

Οὐ γὰρ ἀνθρώπου φύσις ἐστ' ἐκείνου,
 ἀλλὰ ἢ Ἑρμοῦ Διὸς υἱοῦ, οἶμαι,
 ἢ καὶ Ἑρμεία κατὰ πάντα μᾶλλον
 8 μείζονος ἄλλου.

15v

Τὴν φυὴν θεῖαν ἀποφαίνει δῖον
 ἀξίας πάσης βασιλῆος εἶδος
 ἄξιον· καὶ γὰρ καλὸς ἐν βροτοῖσιν
 12 ἄστρον ὀράται·

τοῦτο ἢ ἐντὸς φύσις ἐκδιδοῦσα,
 οὐ σμικρὰν πᾶσιν περὶ σεῖο δόξαν
 τῷ λέγειν καὶ τῷ ἔτι εὖ τελέσσαι
 16 πᾶν τὶ παρίσχει.

Ἔστι σὸν τοίνυν κλυτὲ παῖ μεγίστου
 τοῦ Λεωνέλλου φύσεως τὸ τοῖον
 πράξειςιν κάλλος παραβάλλειν ἴσαις
 20 νύκτα καὶ ἡμαρ.

Δεῖ λόγου ἀσκεῖν τὰγαθὸν σοφοῖο·
 τόνδε γὰρ φασὶν κύριον παρεῖναι
 ἀνδράσιν· καὶ γὰρ παθέων τὰ πάντα
 24 ζῶα μετεῖχον.

16r

Ἡμέων αὐτὸς λόγος ἐστὶ μούνων,
 ὧ σὺ πειράζων ὑπεράξει ἄλλους
 τοὺς νέους ἀρχῆς θαλεροὺς τοσαύτης
 28 ἔξοχος ἔσση.

Ἐξοχος πᾶσιν νέος ἐν βιοῦσιν
 αὐτὸς ἀνθρώποις καλῇ αὐδῇ ἔσση·
 αἶσα τὴν γλῶτταν γλυκερὰν σοφὸν τε
 32 οὔποτε βλάπτει.

Σοὶ θεὸς δῶκεν γονέων τὲ μοῖρα
 Βόρσιον θεῖον νέε, τῶν ἀρίστων
 ὄν λίαν πάσαις ἀρεταῖς ἀπάντων
 36 πρῶτον ὀρῶμεν.

Βόρσιον τοίνυν σὲ χρεὼν μιμεῖσθαι·
 οὗτος ἐν πρώτοις Ἰταλοῖς δυνάσταις
 ὡς Ἄραψ φοῖνιξ ὑπὲρ ὕψος αἶρει
 40 αὐτὸν ἐς ἄστρα.

16v

Τοῦτον ἐν μοίρα σὺ βλέπων κατόπτρου,
 πάντα ποιήσεις κατὰ τῆς τελείας
 αἰὲν εὖ πράττων ἀρετῆς τὸ κάλλος,
 44 αἴσχεος ἔξω.

Τούτου ἡ θεία μέλιτος τὸ ρεῦμα
 γλῶττα ἐννοίας ἀπὸ τῆς βαθείας

ἔκχέει γνώμας συνετὰς μαθοῦσα
48 ἔξαποδοῦναι.

Πράξεσιν καλαῖς λόγος αἰὲν ἴσαις
εἶναι ἐν τούτῳ ῥάδιος πεφύκει·
ἐν τοῖς οὐ τοίοις λόγος αὐτὸς οὔσιν,
52 σκληρὸς ὑπάρχει.

Ἡ φυὴ τούτου κατὰ πᾶν ἀρίστη
σῶμα καὶ ψυχὴν βασιλῆος οὔσα,
δηλόει ἡμῖν θεόν, οὐ μὲν ἄνδρα
56 Βόρσιον εἶναι.

17r

Ὡς θεῶ σοὶ γοῦν νοεράς δεήσεις
αἴρομεν πάντες πάτερ ὦ θεάων,
πλήθος ἃς φεύγει ὄλον ἀγνοούντων
60 τοῦτο κατ' ἡμαρ.

Ὡς ἀοιδοῖσιν μόνος ἐν παρόντι
δεξιὸς λάμπεις ἀγαθοῖς κλυδῶνι,
ὥς σέβειν μούνον σε χρεῶν ἀπάντων
64 Βόρσιε πᾶσιν.

Epistola in distici elegiaci a Giovanni Argiropulo (cfr. I 6, 37-40; 14; III 13), da ricondurre al periodo (1456-1471) in cui l'umanista greco insegnò presso lo Studio fiorentino (v. 10). È incentrata sul tema, ricorrente nella *Psychagogia* (cfr. I 13; 14; III 5) e altrove in Filelfo, dei rapporti fra virtù e ricchezza. Se è vero che esse albergano entrambe presso i Fiorentini, Argiropulo non potrà limitarsi a curare la prima per ottenere considerazione presso di loro (vv. 9 ss.). Immotivato è del resto ogni disprezzo intellettuale per il denaro (*docet* Aristotele, v. 16: il riferimento può essere alla dossografia di Diogene Laerzio, V 30, ovvero, più direttamente, a passi quale il finale dell'*Etica eudemea* [1249a 25 sgg.], un testo che Filelfo ebbe a più riprese per le mani: cfr. Eleuteri, *Francesco Filelfo copista*, p. 173; d'altro canto la chiusa del carne, con il richiamo al delfico μηδὲν ἄγαν, ben si accorda proprio con il luogo aristotelico, che stabilisce la necessità di un giusto ὄρος circa τὰ φύσει μὲν ἀγαθὰ, οὐκ ἐπαινετὰ δέ, tra cui appunto il denaro): «il soaviloquente Hermes si compiace insieme di dire e di raccogliere denaro» (vv. 19-20). Quanto a sé, Filelfo non ha mai avuto un buon rapporto con la ricchezza: evidentemente gli dèi le hanno ordinato di stare alla larga da lui (vv. 21 ss.). Sicché «nude» sono le Muse cui l'autore è sospinto da un «terribile amore» (vv. 25-26). In tutto il carne non è difficile cogliere una vena di sarcasmo nei confronti dei Fiorentini.

A un'elegia dedicata a Giovanni Argiropulo, Filelfo fa riferimento in una lettera greca indirizzata al medesimo del 5 novembre 1457 (ep. 48, p. 90 Legrand): è più probabile si tratti di questa che non del carne III 13 (cfr. *infra*, p. 137).

Ἰωάννη τῷ Ἀργυροπούλῳ

Ἀργυρόπουλε σοφῶν ἀνδρῶν, οἷς γαῖα μεγίστη
 εὐχεται Ἑλλήνων, οὖνομα ἠδὲ κλέος,
 εἰπέ μοι, ὡς ἱερὸς παρὰ σοὶ χορὸς ἐστὶν ἑταῖρε
 Ἀονίδων· πότερον τέρπεται οἷς μέλεσιν;

170

- 5 αὐτόθι γὰρ κεῖται Παρνασός, Φοῖβος Ἀπόλλων
 ὄνπερ ἔχει· καὶ σὺ μάντεος οὔνομι' ἔχεις.
 Ἄνδρι σοφῶ θεὸς ἐστὶ φίλος καὶ πάντα πορίζει
 ὄν κατὰ νοῦν αἰεὶ· ἔννεπε δὴ τὰ σέθεν.
 Ἐν Φλωρεντίνοις ἀρετὴ καὶ πλοῦτος ἀμύμων
 10 οἶκον ἅμ' οἰκοῦσιν, οἷς παρὰ καὶ σὺ μένεις·
 χρῆ σέ ῥα καὶ καλὸν καὶ πλούσιον ὄντα φανῆναι,
 μὴ σέ σοφὸν μωρὸς σμικρὰ φρονούντα λέγη.
 Οὐ γὰρ Ἰωάννη πολλοῦ ποιοῦσιν ἐκεῖνον,
 ὅστις ἐαυτῷ γε χρήματα οὐ φρονέει·
 15 ἄρα σὺ φιλόσοφος χρυσὸν μεγαλόφρονα φεύγεις;
 τοίῳ Ἀριστοτέλης δόγματι ἀντέλεγεν.
 Ἔστι γὰρ ἀσχήμων ὁ πολύτροπον ἄνδρα νοήσας,
 εἴπερ ἐν ἀνθρώποις μὴ γεγονῶς ἐδόκει·
 τῷ τε λέγειν Ἑρμῆς ἅμα καὶ τῷ χρήματ' ἀγείρειν
 20 ἥδεται ἡδυλόγος, τέρπεται ἀργύρεος.
 Ἄλλ' ἐμὸν οὐ τοῖον· διὸ σοὶ παραδείγματα φεῦγε
 Ἀργυρόπουλε λαβεῖν· ἐστὶ γὰρ ἀλλότρια.
 Ἄστρα γὰρ οὐρανόθεν κέλεται μοι λαμπρὸν ἀπειναι
 χρυσὸν ῥεῖ, οὐ με ἄπλετον ἔχθος ἔχει.
 25 Κασταλίδας γλυκεροῖς Ἑλικῶνος ἐν ὕδασι νούσας
 ἡμέτερος γυμνάς δεινὸς ἔρωσ φιλέει·
 Φλωρεντίνος ἀνὴρ ἀσπάζεται ἔργα θεάων
 Πιερίδων, πάμπαν χρήμασιν ἠδόμενος·
 χρήματα μὲν κοσμεῖ Μούσας, κοσμεῖ δὲ καὶ ἄνδρας·
 30 ὃς δέεται τούτων μωρολογεῖν λέγεται.
 Φιλοσοφεῖν ἄρ ὁμοῦ σπεύσον, πλουτεῖν δὲ κατ' ἡμᾶρ
 νύκτα τὲ μοχθίζων Ἀργυρόπουλε φίλε·
 ἢ οὐκ οἶσθα φύσει καλὴν μάλα πολλὰ γυναῖκα
 κόσμ' ὠραιότεραν ἔξοχα καὶ δοκέειν;
 35 ἔνθεν ὁ ἥλιος χρυσοῦ λάβε χρώμα κρατίστου,
 οὐράνιον τε ὅσοι δῶμα θεοὶ ἔλαβον·
 πλὴν μέτρον ἐν πᾶσιν χρῆ τηρεῖν πράγμασι κεῖνο
 "μηδὲν ἄγαν"· καὶ γὰρ τοῦτο σοφόν τι πάνυ.

Epistola in strofe saffiche a Donato Acciaiuoli (cfr. I 5), in cui Filelfo – attivando un topos epistolografico – rimprovera l'amico per il suo silenzio, e lo esorta a rispondere alle sue lettere. Ancora sulla linea del repertorio di maniera (già codificato nella fattispecie dagli Ἐπιστολιμαῖοι χαρακτήρες dello pseudo-Libanio: 2 Förster) l'autore ricorda che la parola scritta fa sì che sia presente anche chi è lontano (vv. 15-16). Il seguito rinnova un motivo fondamentale della concezione antropologica degli antichi (è la parola che distingue l'uomo dagli animali: vv. 25-32), con uno spunto tratto dalla dossografia filosofica: è vero che un sapiente come Pitagora ha raccomandato il silenzio, ma il suo precetto vale semmai per la parola espressa oralmente, non per quella scritta (vv. 10-12 e 34-40; è un tema ricorrente anche nelle epistole greche: cfr. 15, 8 ss., p. 37; 45, 8 ss., p. 86; 59, 6 ss., p. 105 Legend). Se dunque la risposta non arriverà immediatamente, l'amico si esporrà alla dura reazione del poeta (vv. 45-48), e sia essa in lingua greca, della quale nulla è più dolce, neppure lo zucchero o il nettare divino (vv. 49 ss.).

Δωνάτω τῷ Ἀκτιόλω

Μοῦσα Δωνᾶτον κάματος χοροῖο
τόσσοσ ὑψίστου λάβεν, ὥστε κάμων
οὐδὲ κἄν χαίρειν δύνατ' ἀντιγράψαι

4 τῷδε Φιλέλφω;

ἀλλὰ Δωνᾶτος νόμον εὐμενείας
οὐκ ἐμὸς τηρεῖ φίλος ὦν καὶ εὖνους
τῷ σιωπῆσαι τόσον, οὐδὲ κἄν γρὺ

8 πρὸς τὰμὰ λέξας.

Εἰπέ μοι ξείνῳ ξένος ὦν ἐταῖρε·
πῶς σιγᾶς πάμπαν Σάμιον φιλήσας,
ὄν ψέγεις σῶφρων νόμον ἐν τοῖς ἄλλοις

19r

12 οὔσιν ἀλλάλλοις;

καὶ γὰρ ἡ σπουδὴ λόγου ἐστὶ πάντως
ἀντίον γλώττη τὸ σιγᾶν φιλούση,
καὶ λόγος φίλους γλυκεραῖς ἀνάγκαις
16 ζεύγνυσιν ἄνδρας.

Οὗτος οὐκ ὄντας πάρα καὶ παρῆναι
τοὺς ξένους ποιεῖ διὰ τοῦ γεγράφθαι·
οὗτος ὡς φοῖνιξ ὑπὲρ ἄστρα ὄρνις
20 αἶρεται αἶρων.

Ὅν λόγος τοῖον κέκρικεν, θεοῖο
ἵκελον δηλοῖ, πάλιν οὖς νοησας
ἤθελεν, ρίπτει στυγὸς εἰς τὸ καῖον
24 ἰσχυρὸς ὕδωρ.

Τῷ δ' ἀνὴρ ζῶων ὑπερίσχει ἄλλων
τὴν φύσιν μούνῳ· τί ῥα τοῦτον ᾧδε
ἀργὸν ᾧ οὗτος σιγερὸς τοσοῦτον
28 ἡμαρ ἀφήκας;

19v

ἄλλα μὲν γὰρ νοῦ μετοχὴν τὰ ζῶα
οἶδαμεν κτᾶσθαι διὰ καὶ τῶν ἔργων·
τοῦ λέγειν πάντη ἀλόγων μετεῖχεν
32 οὐδὲν ἀπάντων.

Σεῖο πῶς τοίνυν ἀμελεῖς σιγήσας;
πῶς ὃ δὴν μοι δὴ φιλικῶς ὑπέσχου
πέμψαι ἀργήσας, Σάμιον φυλάττεις
36 δόγμα τοσοῦτον;

ἀλλὰ τῷ γράψαι νόμος οὐχ ὑπῆρχε·
τῷ λέγειν μούνῳ Σάμιος κελεύει
τὴν σιγὴν κείνος πολὺς ἐν σοφοῖσιν
40 αἰνὰ διδάξας.

Γράψον οὖν ἡμῖν φίλε, καὶ ποθοῦσι
πέμψον, ἦν τόσση βίβλον ἐν δεήσει
πάντα ζητοῦμεν· τάχιον γὰρ οἶκον
44 εἰς σὸν ἀνήξει. 20r

Καὶ γὰρ οὐ γράψων κατὰ μοῖραν ἔξεις
εὐθύς ὀπλίτην σάτυρον Φιλέλφον·
οὗτος εἰς πάντας φέρεται μαχαίρα
48 δεινὸς ἀμύντων.

Πρὸς δὲ καὶ τούτοις, ἀτρεκῶς μοι ἄδε,
πῶς ὁ Ἑλλήνων χορὸς ἐν μαθήσει
εὐχεται χαίρων στόματος γλυκεία
52 φωνῇ ἐκείνου·

οὐ ζάχαρ τόσσον γλύκος, οὐδὲ θεῖον
τὴν φράσιν νέκταρ κατὰ μοῖραν οὔσαν
νικᾷ Ἑλλήνων· ἄγε φίλε ταύτην
56 λάμβανε πᾶσαν.

Οὐ σμικρὰν δώσει ῥοπήν ἠδὲ χρῆσιν
σεῖο τῇ γλώττῃ· θυγάτηρ γὰρ αὕτη
ἐστὶ κάκεινης· διὸ κομψὸς Ἕλληνα
60 σπούδασον εἶναι. 20v

Dotato di grande sapienza e di tutte le virtù – l'unico vero bene, inattaccabile dalla sorte e dal tempo (vv. 1-12) –, Teodoro Gaza (cfr. II 3; III 2) ha la fortuna di vivere alla corte di Napoli presso re Alfonso d'Aragona (cfr. I 1; II 3, 9 ss.; 12; III 2; 10, 13 ss.), simile a Dio fra tutti i sovrani (vv. 15-16). Cantando le sue imprese, ne riceverà in cambio ampi benefici, e la generosità del migliore dei re potrà smentire la consuetudine che vuole il sapiente povero e virtù e ricchezza difficilmente conciliabili, perché un sovrano deve perpetuare la sua gloria tra i posteri e un nobile spirito ha bisogno di denaro per vivere con il necessario decoro (vv. 27-40).

Il soggiorno di Teodoro Gaza a Napoli data tra il novembre 1455 e il gennaio 1462, il suo magistero di greco alle dipendenze della corte di Alfonso tra il 1455 e il 1458 (P. L. M. Leone, *Le lettere di Teodoro Gaza*, in *Dotti bizantini e libri greci nell'Italia del secolo XV. Atti del Convegno internazionale. Trento, 22-23 ottobre 1990*, a c. di Mariarosa Cortesi e E. V. Maltese, Napoli 1992 [Collectanea 6], p. 206); considerati i limiti cronologici della *Psychagogia*, il carme dovrebbe cadere tra lo scorcio del 1457 e i primi mesi del 1458. Distici elegiaci.

Θεοδώρω τῷ Γαζῆ

Ἐννεπε Τερψιχόρη τὸν ἐμὸν φίλον, ἔννεπε Μοῦσα·
οἶσθα γὰρ αὐτῆ γε τὸν σοφὸν ἄνδρα πάνυ.
Χρυσὸν ἐπ' ἀνθρώπων ἀρχὴν τε φάος τε κρατοῦντα
πρὸς Γαζῆν τὸν ἐμὸν θαύματί γούδεν ἔχω·
5 τῶν ἀρετῶν πλῆθος, φήμη ἃς ἦδεν ἀρίστη,
ἐστὶν ἐμοὶ πλοῦτος τίμιος, ἀθάνατος·
αἶ μόνιμον μοῦναι ἀγαθόν· τὰ δὲ ἄλλα δὲ πάντα
σύμβαμα, μοῖρα, τύχη ἔφθαρεν ἠδὲ χρόνος.
Αὐτὰρ ἐμὸν Γαζῆν ἀρετῆ σὺ κόσμεε μούνη
10 ὄνπερ ἅπαν ἀγαθὸν δῶκε θεοῖσιν ὁμόν.

- Χαίρε μοι ὦ Θεόδωρε φίλων σὺ σοφώτατε πάντων
 ἠδευεπὴ Γαζῆ Ἑλλάδος ἄστρον ἔρας. 21r
- Καλὸς ἀνὴρ ὢν ἐν πρώτοις, παρὰ καὶ βασιλῆϊ
 Ἄλφόνσῳ διάγεις, ὃς μάλα τοῖος ἔνι.
- 15 Ἔστι γὰρ ἐν πᾶσιν βασιλεὺς Ἄλφόνσος ἀρίστοις
 καὶ βασιλεῦσι, θεῶ ἵκελος οὐρανίῳ·
 εὐδαίμων τοίνυν φαίνη μοι πάμπαν ὑπάρχειν
 τοιαύτης εὐρῶν τῆς ἀρετῆς κύριον.
- Καὶ γὰρ ὁ μὴ νοέων τάγαθόν, πῶς τοῦτο φιλήσοι;
 20 τοιοῦτος δὲ γεγῶς, ἀνδρὸς ἐρᾶ καὶ ὁμοῦ.
 Χαίρε μοι ὦ Γαζῆ παμφίλτατε, χαίρε σὺ κῶναξ
 συμπάντων πρώτος, οὓς ἴδεν ἥελιος·
 ἀνδρὶ γὰρ οὐ φαύλῳ βασιλεὺς τοιοῦτος ἀμύνη,
 ὧ παρὰ καὶ ζῆναι δαίμονος ἐστὶ μέρος.
- 25 Συγχαίρω σοι γοῦν χάμιν ὦ Γαζῆ ἑταῖρε,
 συγχαίρω καὶ σοὶ φῶς βασιλῆος ἄνα.
 Ἄσμασιν ἠδυλόγοις σοὶ πράξεις ἐστὶν ἀεῖσαι
 Ἄλφόνσου Γαζῆ πλείοσιν ἐν μέλεσιν. 21v
- Σοὶ δὲ ὦ Ἄλφόνσε τρὶς δὴ τετράκις τὲ τὸν ἄνδρα
 30 εὖ ποιῆσαι ἀεὶ χρήμασιν ἐστὶ δέον·
 χρήματα γὰρ παρὰ σεῖο πέλει, κῶδαὶ παρ' ἐκείνου·
 τοιοῦτος μισθὸς ἄξιος ἀμφοτέρου.
- Λαμπρῷ κομψοεπῆς βασιλῆϊ ὀφείλεται ὅσσα
 καὶ κλέος ἀνθρώποις εἶναι ἐν ἐσσομένοις·
 35 ἀνδρὶ δὲ τῷ καλῷ συγχωρεῖ χρήματ' ἀνάγκη·
 καὶ γὰρ ἀνὴρ αἰεὶ πᾶς σοφὸς ἐστὶ πένης.
- Οὔποτε γὰρ πλοῦτος τὲ μέγας ἀρετὴ τε πεφύκει
 εἶναι ὁμοῦ μεγάλη· ταῦτα γὰρ ἔχθος ἔχει.
- Τοῦτο δὲ κᾶν πρώτοις ἡγοῦμ' εὐδαίμονος ἔργον
 40 ἀνδράσι δῶρ' ἀνδρὸς τοῖς ἀγαθοῖσι νέμειν.

Epistola in strofe saffiche a Giovanni Argiropulo. Dopo aver esaltato (vv. 1-20) le doti poetiche del dotto bizantino (cfr. I 6, 37-40; 11; III 13), che ha «catturato il limpido canto del grandissimo Orfeo» (vv. 13-14), Filelfo lo invita a comporre un carme filosofico, suggerendogli alcuni grandi temi: la dimensione della luna, il corso del sole, la luce degli astri, e ancora – spunti ben presenti nel rinnovato dibattito filosofico di quei decenni – la provenienza e la natura dell'anima e dell'intelletto umano, la sensibilità dopo la morte (vv. 25-36), o infine il rapporto, che a Filelfo sta molto a cuore (cfr. I 13; 14; III 5), tra ricchezza e virtù (vv. 37-44). Questi sono i temi che egli può proporre al canto dell'amico, il quale, a sua volta, gliene potrà offrire molti altri, in quanto, come dice il σοφός (Aristotele: cfr. *Eth. Nic.* VIII 11, 1159b 31; IX 8, 1168b 8-9; *Pol.* II 5, 1263a 30, *et al.*; ma è topos, soprattutto nel repertorio epistolografico, diffusissimo), i beni degli amici sono comuni (vv. 45-48; cfr. I 16, 46; II 9, 10).

Ἰωάννη τῷ Ἀργυροπούλῳ

Nῦν ἐμῶ αὐ Μοῦσα λίην ἐταίρω 227
 σπεῦδε σὺν σπουδῇ τάχιον βαδίζειν·
 πάντα καὶ κείνου ἀκριβῶς σοφοῖο
 4 εἰπὲ μαθοῦσα.

Οὐ γὰρ ἀφθόγγῳ τινὶ μὲν κατ' ἦθος
 ἀπρεπὲς παλαι μάλα καὶ σιγῶντι
 κοσμέειν, οἶμαι, κεφαλὴν πεφύκει
 8 στέμμα θεοῖο.

Μοῦνον ἐν πρώτοις Ἑλικῶνος ὕδαρ
 λοῦε τὸν φίλον γλυκεροῖσι θεῖον
 κύμασι κείνον· μόνῳ οὖν ἀείσω
 12 Ἀργυροπούλῳ.

Ὅρφέως αὐδὴν λιγυρὴν μεγίστου
 ὦ σὺ θηράσσας κατὰ ποῖον ἄσμα
 καὶ μέλος τόσσον τὸ ἀεὶ σιγήσαι
 16 σεμνὸν ὑπάρχει;

ἦν λύραν Ἑρμῆς πρότερος γλυκεῖαν
 εὗρε καὶ Φοῖβω γέγονεν χαρίσσας,
 τῆδε εἰς πᾶσιν φίλος ἐν βροτοῖσιν
 20 οἶσθα σὺ χρῆσθαι.

22v

Τὴν χέλυν τοίνυν λάβε τὴν ἀρίστην
 χρώμενος φωνῇ ἱερᾷ θεάων,
 ὅς ἔχει παίζων κιθάραν Ἀπόλλων
 24 θαύματι πλείστῳ·

δειξον οὖν ἄδων μέγεθος σελήνης,
 ἡλίου πᾶσαν φλογεροῦ πορείαν·
 ἀστέρες φέγγος πόθεν εἰσὶν ἄλλοι
 28 αὐτὸ λαβόντες.

Εἰπέ καὶ ψυχὰς πόθεν εἰσὶν ἄνδρες
 κτώμενοι· νοῦν αὖ πόθεν αἰ λαβοῦσαι
 ἢ φύσις δῶκεν νοεροῖ Ὀλύμπου
 32 ἦτε θεοῖο·

πῶς ἐν Ἄδῃ παθέειν θανόντος
 σώματος χωρὶς δύναται βροτοῖο;
 καὶ σκότον πῶς πῦρ λάβεν; οὐ γὰρ οἶδα
 36 ταῦτ' ἀτρεκῶς γε.

23r

Ἦ τὰ τοιαῦτ' εἰς κόρακας λιπόντες,
 ἀλλὰ ζητῶμεν; λέγε γοῦν σοφίζων,
 πῶς ὁμοῦ πλοῦτος τ' ἀρετὴ τ' ἐς ἄκρον
 40 οὐποτ' ἂν ἦσαν;

ἔστι, μοι λέξον, παρὰ σοὶ ὁ πλοῦτος
 μάλλον ἢ αὕτη; σὺ γὰρ οἶσθα· φράζε·

44 τήνδε γὰρ πλούτου τυφλεροῦ νομίζω
μείζονα πάμπαν.

Ταῦτ' ἔχω μὲν σοι φίλε νῦν ἀεῖσαι·
πολλὰ δὲ πλείω σὺ σοφὸς παρέξεις·
κοινὰ γὰρ φίλοις ὁ σοφὸς κελεύει
48 πάντα συνεῖναι.

In un'epistola in distici elegiaci, Filelfo si rivolge a Piero de' Medici (Piero il Gottoso), figlio di Cosimo il Vecchio, padrino di battesimo di suo figlio (vv. 7-8), per pregarlo di mettere fine alle sue pene e alle sue disavventure, del tutto immeritate perché frutto solo dell'invidia, della quale non esiste male peggiore fra gli uomini (vv. 21-24; 45-46). In compenso il poeta gli serberà eterna gratitudine e canterà per sempre la sua virtù (vv. 33-35). Evidenti in tutto il carne le allusioni di Filelfo ai suoi burrascosi trascorsi con Cosimo de' Medici, alla cui magnanimità fa apertamente appello negli ultimi versi (vv. 39 ss.).

Πέτρῳ τῷ Μεδίκει

23v

- ὦ Πέτρε σοὶ πολλὴ παρ' ἐμοῦ χάρις ἐστὶν ἑταῖρε,
 νῦν ὅτι μοι δεῖξας τὸν σέο πρὸς με νόον·
 καὶ γὰρ τὴν κραδίην Μέδικες σὴν πάντοθεν οἷξας,
 ἐς μέσον εὐνοίας πᾶν τὸ καθήκον ἄγεις.
 5 Οἶδα χάριν τοίνυν Μέδικες σοι φίλτατε πάντων
 μοὶ φίλε, τῆς ἀτρεκοῦς τὸν φιλίας γε νόμον·
 τοῦ γὰρ ἐμοῦ παιδὸς σὺ πατὴρ θεσμοῖσι φιλήσας
 τοῖς Χριστοῦ εἶναι ὕδασι τοῖς ἱεροῖς,
 ἦτορι δὴ σαυτὸν πίστιν κατὰ θήκας ἐμοῖο,
 10 ἐνδύσας ψυχὴν τὴν ἑτέραν γ' ἑτέρα.
 Ἄλλ' ἄγε Πέτρε νόῳ νοῦν ὥσπερ ἐμοῖο συνήψω,
 ὄμματά μου γλυκεροῖς ὄμμασι σεῖο θέτι·
 εἶ με τύχη φθονερὴ κακὰ εἶχεν, δώκαμεν ἤδη
 τῆδε χαρὰν πλείστην· ὥστε τί πλεῖον ἔχοι;
 15 ἐν παραγῆσι βίου τόσσαις καὶ κύμασι τοῦδε
 πολλὸς ἐμοὶ μόχθος ἔπλετο καὶ κάματος·
 εἶεν ἄλις παθέων ἤδη Πέτρε· εἶεν ἀπάντων
 ἤδη ἄλις δεινῶν· τοῖσδε σὺ βάλλε τέλος.
 Οὐδὲν ἀμαρτήσας ἔπαθον σφόδρα πάντα πολίταις
 20 ἴσα κακοῖς ἀγαθὸς τοῖς τ' ἀγαθοῖσι φίλος·
 ταῦτα δέ μοι πρᾶξεν μῦνος φθόνος αἰὲν ἀρίστοις

24r

- ἐχθρὸς καὶ βλαβερὸς· οἶσθα σὺ ταῦτα Πέτρε.
 Τί φθόνου ἐν θνητοῖς κάκιον; τί ξύμαχον ἴσα
 τῷ λοιμῷ πέλεται; ὁ φθόνος ἐστὶ φόνος.
 25 Δὴν μοι ναυάγιον φοβερὸν δὸς χεῖρα παθόντι,
 παῦε κακῆς μοίρας· τοῦδε με παῦε πόνου.
 Οὐ σμικρὸς ἐστ' αἴνος παρὰ Φοῖβῳ ἠδὲ θεῆσι,
 τοῦτον ὅτ' ἐξ Ἄϊδος ἐς φάος αὐτὸς ἄγεις.
 Ἄλλὰ με σοῦ πέρι μηδὲ μία που λήθιος αἶσι
 30 λήψεται οὐδὲ κόρος τοῦ λίαν εὖ παθέειν·
 εἴ τι γὰρ ἰφθίμῳ Ζεὺς ἡμῶν ἦτορ' ἐπαίνου
 ἄξιον εἰσέχεεν, τοῦτο σοι ἔσται ὄλον. 24v
 Τὴν σοῦ ἐγῶν ἀρετὴν ἐμοῦ ἄσμασιν αἰὲν ἀείσω·
 σπεύσω καὶ σοὶ αἰεὶ τὴν χάριν οὖσαν ἔχειν.
 35 Τοῦτο παρ' ἀνθρώποις οὐ παύσομαι αἰὲν ἀεΐδειν,
 καὶ παρὰ τῷ θεῷ, εἰ θεὸς ἄσμα θέλει.
 Σπεῦσον ἄρ ἡμέτερον πόθον ἐς τέλος ἐσθλὸν ἀνοῖσαι,
 ὧ φίλε· πᾶν δῶρον ἥδιον ἡμαρ ἄγει.
 Ἔστιν ὀρᾶν ἡμῆν ἔφεσις μεγαλήτορα κόσμον
 40 ὡς πλείστη, ὅς σε γείνατο αὐτῷ ὁμόν·
 οὗτος ἐν ἀνθρώποις φέγγει, ὡς Φοῖβος ἐν ἄστροις
 τῷ τε φάει ψυχῆς τῷ τ' ἀρετῆς ἀγαθῷ.
 Βουλομένω σοι ὄλον παρὰ τούτῳ ἐστὶ γενέσθαι·
 ἀλλ' ὅδε πᾶν δύναται βουλόμενος τελέειν·
 45 καὶ πρέπει αὖ Κόσμῳ εὖ ποιεῖν· οἶσθα γὰρ ὅσσα
 δεῖν' ἀδείκως ἔπαθον τῶν φθονερῶν κακία.
 Πρὸς τούτοις, ὦ Πέτρε, χρόνος πᾶν πρᾶγμα δαμάζει· 25r
 ἄνδρα σοφὸν μῆνιν οὐ θέμις ἐστὶ τρέφειν.

23 ξύμαχον] ξύμμαχον || 36 ἄσμα sine iota subscr. ut saepe (de accentu cf. ad I 14, 14) || 39 ἡμῆν] ἡμῖν (B) || 40 αὐτῷ] α- cum iota subscr., ut vid. || 42 τῷ] τῷ || 43 βουλομένω] βουλομένω (B) || 46 ἀδείκως] ἀδίκως

Epistola in strofe saffiche ad Andronico di Bisanzio (Andronico Callisto), spinto in Occidente da quel desiderio di conoscenza che condusse Filelfo nel mondo greco e tanti sapienti antichi in Egitto (vv. 9-20), esempio di vita contemplativa e attiva al tempo stesso (vv. 21-28), di pietà e di giustizia (vv. 29-32). Filelfo gli offre ospitalità in nome dell'amicizia autentica, che è immortale e vuole – giusta un topos epistolografico – che vi sia un solo cuore in due corpi distinti, e che ogni avere sia messo a disposizione dell'amico (vv. 33-52; circa il σοφός, Aristotele, di cui ai vv. 45 ss., cfr. *supra*, p. 60). Negli ultimi versi Filelfo rivolge domande angosciose sul destino di Bisanzio, già regina dell'ecumene (v. 58). Ma potrà confortare nella sventura il senso della precarietà delle sorti umane – tutto ciò che ha un inizio avrà anche una fine – e la fiducia che Dio non abbandonerà mai gli uomini (vv. 61-72).

Legrand collega il carme con una lettera greca ad Andronico del 28 agosto 1466 (ep. 72, p. 124 Legrand): in realtà il testo dell'epistola non consente di ricavare alcun dato in proposito.

Ἀνδρονίκῳ Βυζαντίῳ

Ἴαδε νῦν ἡμῖν περὶ Ἀνδρονίκου
 Μοῦσα τοῦ λαμπροῦ ἀρετὴν κατ' ἦθη,
 ἀνδρὸς ἐν πρώτοις λογίου σοφοῦ τε,
 4 ἄδε δὴ, ἄδε.

Τόνδε Βύζαντος πόλις ὡς ἀρίστη
 γείναθ' ὄν θεία τέτραφεν Θαλεῖα
 ὕδασιν κείνου γλυκεροῖς παρ' ὄχθαις
 8 τοῦ Ἑλικῶνος.

Οὔτος ἐν ψυχῇ μέγα τι φρονήσας,
 γαῖαν ἀρχαίου λέλπιεν Λυκόργου
 καὶ διὰ σφοδροῦ πελάγους Λατίνων

12 ἦλθεν ἀκούσων.

25v

Πᾶς σχεδὸν Νείλου σοφὸς ἦλυθεν γῆν
τοῦ μαθεῖν πλείω ἔνεκεν μεγίστην·
αὐτὸς Ἑλλήνων χάριν εὖ νοῆσαι
16 γαῖαν ἀφίχθην.

Πᾶσα γενναίη φύσις αἰὲν ἄλλα
κᾶλλα γινώσκειν ποθέει τ' ἰδοῦσα·
ἀνδρὸς οὐκ ἔστιν τὸ βίου ἀπράκτου
20 θρέψαι ὀνειρούς.

Εἰσὶν ἀνθρώπων βίοι οἱ φανέντες
διττοί, οὓς οἶμαι μετόχους ἐπαίνου,
τῶν θεωρούντων ἕτερος παρ' αὐτῶ
24 πάντα νοήσας·

πρακτικὸς τούτου ἄτερος κατ' ἔργον
πράγμα πᾶν πράξας φανερόν βροτοῖσιν·
ἀλλ' ὁ Βύζαντος μελετᾶ πολίτης
28 τῷδε καὶ ἄμφω.

26r

Ἔστ' ἀνὴρ τοίνυν φύσεως τελείας
μηδὲν ἐν ζωῇ παρορῶν ἀρίστη,
ἀλλὰ πᾶν τηρῶν μέρος εὐσεβείας
32 τοῦ τε δικαίου.

Ἄξιός μὲν τοι φίλος εἷς φιλοῦντος
ἀνδρὸς ὧ Μούσαις ἄνερ εὐσεβέσσι
φίλτατος πάμπαν· διὸ πίστις ἴση
36 ἔστω ἐταίροις.

Ξεῖνος ὢν αὐτὸς ξένον εἶν' ἐμοῖο
βούλομαι σαυτὸν κατὰ τοῦ δικαίου
καῦσεβοῦς πάντη νόμον· αὐτὸν οὖν σε
40 ἄπτε Φιλέλφω.

Σώμασιν δισσοῖς μόνον ἔστω ἦτορ·

οὐ διαιρεῖται ἀγάπη δικαίη·
 ἔστιν ἢ αὐτὴ λόγ' ἄει καὶ ἔργω·
 44 ἀθάνατος γάρ. 26v

Ἄλλ' ἐπεὶ κεῖνος σοφὸς ὢν κελεύει
 τοῖς φίλοις εἶναι τὰ τε κοινὰ πάντα
 κούδεν ἀλλήλοις ἴδιον, φιλοῦντι
 48 μοὶ φίλος ἔστω.

Εἰ ποθεινόν σοι παρ' ἐμοῦ τί εἴη,
 τοῦτο ὡς σὸν σοὶ λάβε, καὶ μὴ ὅκνει·
 καὶ γὰρ αὐτὸς δὴ περὶ σῶν ἀπάντων
 52 ταῦτό καὶ ἄζω.

Ἄλλὰ νῦν τούτων πέρι μέχρι τοῦδε.
 Εἰπέ μοι Τούρκων περὶ τῶν ἀπίστων
 ὅσσον ἀνθρώπων κατὰ τῶν ἐκεῖθεν
 56 γλῶττα διήλθε·

πῶς ἔχει κείνη πόλις, οἴμοι οἴμοι,
 γαῖα ἦν πάση βασιλίσσαν εἶχεν;
 ἄρα τείχεσιν καθὰ καὶ πολίταις
 60 βάρβαρος ἤφθη; 27r

πράγματ' ἀνθρώπων τέλος ἐξ ἀνάγκης
 καίριον θείας δέχεται· τὸ ἀρχὴν
 πᾶν ἔχον, τοῦτο χρέος ἐστὶ πάντη
 64 ἐς τέλος ἤκειν.

Δυστυχὲς πάμπαν, βαρὺ, καὶ πικρὸν τι
 φαίνεται δούλων τύχη, ἀλλὰ μᾶλλον
 βαρβάρου δούλος· θάνατος τυράννου
 68 κάλλιός ἐστιν.

Πλὴν χρεῶν τλήσαι μετρίως ἀνάγκην·
 οὐ γὰρ ἀνθρώπων ἀμελεῖ το θεῖον,
 φροντίδ' ἀλλ' ἴσχει, ὅπλα σῶα δώσων
 72 δεινὰ παθοῦσιν.

II 1

Encomio in distici elegiaci di Lodovico Gonzaga (cfr. II 10), eccelso fra i principi e fra gli uomini tutti per prestanza fisica, per virtù, per eloquenza, per doti di pensiero e di azione, paragonabile ad Ares per le sue virtù guerriere e per le sue splendide vittorie (vv. 1-18). Alla sua generosità Filelfo si appella per rimediare a una penosa condizione di indigenza (vv. 19 ss.; cfr. II 10), non rinunciando a blandire l'illustre patrono con la glorificazione del casato dei Gonzaga, la cui origine è ricondotta alla saga di Ercole (il tema è ampiamente svolto dal Filelfo nelle *Odae* latine: cfr. II 1, 45-108 e Gabriella Albanese, *Le raccolte poetiche latine di Francesco Filelfo*, in *Francesco Filelfo nel quinto centenario della morte*, p. 439). In cambio Lodovico avrà la gratitudine del poeta, che con il suo canto, ora ostacolato dalla povertà che lo opprime (vv. 47-50), potrà rendere eterna la gloria del benefattore (v. 58; per i ben noti rapporti di Filelfo con la famiglia dei Gonzaga cfr. A. Luzio-R. Renier, *I Filelfo e l'umanesimo alla corte dei Gonzaga*, «Giornale storico della letteratura italiana», 8 [1890], pp. 119-217, nonché R. G. Adam, *Francesco Filelfo at the Court of Milan (1439-1481). A Contribution to the Study of Humanism in Northern Italy*, diss. Oxford 1974, pp. 141-144).

Λοδοβίκῳ Γονζάγα τῷ τῆς Μαντύας μαρχίῳνι

270

[Α]ρχόντων Λοδοβικε πέλεις μάλα ἔξοχος ἄλλων,
οὐς ἀρετῇ πρότους ἄκρα πρὸς ἄστρα φέρει.
Ἄξιος εἶ πάσης βασιλείας· καὶ γὰρ ἐν ἄλλοις
ἀνδράσιν ἐκλάμπεις εἶδεῖ ἠδὲ φύσει.
5 Σοῦ καὶ ἀπὸ γλώττης ποταμὸς ῥεῖ νέκταρος ἴσου,
ἦδιον Ἀονίδες ὕδασιν ὄν τρέφασι·
τῷ δὲ φρενὸς συνετῷ ζῶν οὐδεὶς χρῆται ὁμοίῳ,
οὐδὲ τῷ εὖ ποιεῖν, οὐδὲ τῷ εὖ νοεῖν. 287
Ἄπλα δοκεῖς Ἄρης, πτολέμους τὲ μάχας τὲ θριάμβους
10 τόσσοις νικήσας ἔθνεσιν ἐν πλέοσιν·

inscr. libri Φραγκίσκου τοῦ Φιλέλφου περὶ ψυχαγωγίας βίβλος δευτέρα ||
6 ἦδιον) ἦδιον (B)

- ἀλλὰ τὰ τῆς φλογερᾶς ἀνδρείας ἔργα δικαίῳ
 πραῦνας κομπῶ, πάντα τὰ καλὰ νέμεις.
 Σὴν τοίνυν ἀρετὴν κατὰ τοῦμὸν πᾶσαν ἀεῖσαι
 βουλόμενος, τόσσον οὐ δύναμαι τὸ βάρος·
 15 ἔστι γὰρ οὐ θνητοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ θεοῖο·
 Γονζάγας δὲ θεοῦ τ' ἀρετὴ ἐστὶ γένος.
 Ἦν γὰρ ὁ Γονζάγας μεγαλήτορος ἐσθλὸς ἐταῖρος
 Ἡρακλέους, ὁμός οἱ σώματι καὶ κραδίη.
 Ὡ Λοδοβίκε μόνη Μουσᾶων ἐλπίς ἀρίστων
 20 σὺ κλέος ἡμετέρων εἶ κατὰ πάντα χρόνων·
 ἄφθονά σοι γλυκεραῖς χερσίν μοι δῶρα κομίζεις,
 καὶ ἀφελεῖν τὸ λίην ἐνδεὲς αἰὲν ἔθος.
 Ταῦτ' οὖν σοῦ τὸ βοηθὸν ἐμοὶ νῦν δεινὰ παθόντι
 ἐστὶν ἀναγκαῖον· χρήματα οὐ γὰρ ἔχω. 28v
 25 Ἄρχετ' ἰδοῦ ρίγος τῆς ὥρας· ἔσχατα πασχω·
 εἵλετό μοι ἤδη ὁ χρόνος αὐτὸ θέρος.
 Ἄλλα γέρων γε πένης θανάτου μάλα χεῖρονα πάσχει·
 ἀμφοτέραις χερσὶν χρήματα πέεμψον ἄρα.
 Οὔτε γὰρ ἐσθῆτας γ' ἡμῖν τόσσας τε καλὰς τε
 30 οὔτε βίβλους ἤδη πικρὸς ἀφήκε τόκος.
 Σοὶ Λοδοβίκε πρέπει δοῦναι μὴ παῦρα Φιλέλφω·
 καὶ σὺ μέγας καὶ ἐγὼ ἄξιος εἰμὶ φίλος.
 Αὐτὰρ ἐπεὶ πέλεται μηδὲν μοι ἄξιον ἄλλο,
 τοῦνομά σου δεῖξαι ἔθνεσι πᾶσι θέλω.
 35 Ἐκ τίνος ἀρχόμενος ἀρχῆς σέο πρῶτον ἐπαίνων
 μνήσομαι, οἳ πλεῖστοι εἰσὶ καὶ ἀθάνατοι;
 Γονζάγα μὲν ἔλου κείνου πανυπέρτατον αἶμα,
 Ἄμφιτρουονιάδης ὄν φίλον εἶχε πάνυ.
 Τῷ τε λέγειν πολὺς εἶ καὶ τῷ σφόδρα πάντα τελέσσαι
 40 λαμπρὸς αἰεὶ μῦθος κοίρανος ἐν πάθεσιν. 29r
 Ἄιδετε Πιερίδες Λοδοβίκον, ὧ ἄδετε Μοῦσαι,
 λάμβανε Φοῖβ' αὐλόν, λάμβανε Φοῖβε χέλυν.
 Ὡ δ' Ἄρες ὧ δὲ θεοὶ πάντες τὰ Ὀλύμπι' ὀρώντες
 δώματα· οὗτος ἀνὴρ οὐκ ἔχει ἄλλον ὁμόν.
 45 Πᾶσα γὰρ ἀνθρώπων ἀρετὴ, οὓς ἄχρισ Ἰβήρων

25 ἰδοῦ] -δ- p. c. || 28 πέεμψον] πέμψον (B) || 36 πλεῖστοι] -ο- p. c. ||
 38 Ἄμφιτρουονιάδης] Ἄμφιτρουων- || 39 πάντα] -τ- s. l. add. | τελέσσαι]
 prius -ε- p. c. || 43 ὧ] alterum ω p. c. || 45 ἀνθρώπων] spiritus lenis fort.
 ex aspero corr. | οὓς] οὓς | ἄχρισ] -ις p. c.

ἥλιος Ἰνδὸς ὀρᾶ, τὸν Λοδοβικὸν ἔχει.
 Καὶ περὶ μὲν ταύτης λόγος ἐστὶν πολλὸς αἰεῖδεν,
 ἀλλ' ἐμοὶ ἐμπόδιον, ἢ με πιέζει ἄγαν,
 ἢ με πιέζει ἄγαν πενία ἢ ἐχθρὸς ἀρίστοις
 50 ἀνδράσι· τήνδε πάτερ οἴκοθεν εἴ μου ἄγεις,
 σοὶ τὸ καθῆκον ἐγὼν μοῖραν κάτα δὴ ἀποδώσω·
 ἄσμα γὰρ ἀρμόδιον οὐδὲν ἔχει πενία.
 Ἐξοχὰ μοι πάντων φίλος εἶ, καὶ νήχυστα δῶρα
 ἄσμενος αἰὲν ἐμοὶ καὶ πάνυ καλὰ δίδως.
 55 Οὐ μὲν ἐγὼ Λυδοῦ ζητῶ μοι χρήματα Κροίσου,
 ἀλλ' ὅσσον φύσεως τούνδεες αὐτὸ φέρει·
 οὐδέ μ' ἀριθμήσεις ὄχλω τῶ τῶν ἀχαρίστων·
 σεῖο κλέος δι' ἐμοῦ ἄφθιτον ἔξει ὄρον.

29v

II 2

Elogio funebre per la morte (1455) del pontefice Niccolò V (cfr. I 9; III 7, 12), «primo fra i primi sapienti» (vv. 6-7), celebrato per aver ricomposto l'unità della Chiesa mettendo fine allo scisma di Basilea, «alimentato» dall'antipapa Felice V (Amedeo VIII duca di Savoia: vv. 10-11), per la sua opera di restaurazione edilizia di Roma, specie per quanto riguarda gli edifici sacri (vv. 17 ss.), e soprattutto per il suo amore per la cultura e per la generosità con la quale il fondatore della Biblioteca Vaticana ospitò e protesse alcuni degli umanisti e dei letterati più insigni del tempo (vv. 21 ss.). Tutti i sapienti e tutti coloro che si sono distinti per splendide azioni dovranno piangere la sua morte (vv. 57-60), che ha privato gli uomini virtuosi e sapienti della loro speranza più grande (vv. 34-36) e ha gettato la terra tutta nelle tenebre (v. 55). Strofe saffiche.

Εὐλόγιον εἰς Νικόλαον Κουίντον ἄκρον ἀρχιερεῖα

Κλαίειτ' ὦ Μοῦσαι ἱερὴν θανόντος
Κουίντου, οἴμοι, φεῦ, κεφαλὴν ἐκείνου
πατρός· ὑψίστω δότε Νικολάω
4 δάκρυα πᾶσαι.

Ἦλιος πάσης ἀρετῆς ὑπάρχων
λάμπε, φῶς ὥσπερ φλογερόν, σοφοῖσι
πρῶτος ἐν πρώτοις κορυφή θ' ἀπάντων
8 ἀρχιερέων.

Πρῶτον εἰρήνην καλέσας φυγοῦσαν,
σχίσμα καὶ παύσας, ἄτερος μονάρχης
ὃ τρέφεν Φήλιξ, ἔθος εὐσεβείας
12 πᾶσιν ἐχώρει.

30r

Πάντοθεν Χριστοῦ λεῶ ἐξ ἀπάσης
γῆς συνελθόντες λάβον οἱ πονοῦντες

7 θ' ex τ' corr. || 13 λεῶ s. l., γένος del.

τοῦ ἁμαρτῆσαι ἔλεον πρεπούση
16 σὺν μετανοίᾳ.

Τοὺς νεῶς θείους ἰδίους πεσόντας
χρήμασιν πάντας κατὰ κόσμον ἴσον
αὐ̄ ἀνακτίζει πόλεως τε Ῥώμης
20 τείχεα πάσης.

Ἄξιους ἄνδρας περὶ πᾶσαν ὕλην
καὶ περὶ γλώτταν θαμὰ τὴν ἐκάστην
τῶν τε Ἑλλήνων, ἔτι καὶ Λατίνων
24 οἱ μετεπέμφθη·

οἷς νέμων πᾶσιν κατὰ καὶ καθῆκον
δῶρα μὴ γλίσχωρς, σοφίην ἀπάσην,
ἥτις ἀγνοία ἔθανεν παρούση, 300
28 ζῶσαν ἐποίει.

Οὐ γὰρ ἦν σαυτῷ πάτερ εὐσεβείας
Κοίντε θησαυροὺς δολεροὺς ἀγείρειν,
οὓς ἔχων δούλους ἔνεμες κατ' ἄνδρας
32 αἰὲν ἀρίστους.

Ἄξιος, φεῦ φεῦ, θάνατος μεγίστου
πᾶσιν οὖν θρήνου· ἔθανεν γὰρ ἄκρα
ἐλπίς ἀνθρώποις ἀγαθοῖς σοφοῖς τε
36 σοῦ μετὰ Κοίντε.

Ἦσθα γὰρ μοῦνος κρίσις ἢ δικαῖα
τῶν τε ποιούντων κατὰ μοῖραν ἔργα
τῶν τε μὴ γνώμην ἀτρεκοῦς ἐχόντων
40 τοῦ ἀγαθοῖο.

Μισθὸς ἀνθρώποις λογίοις καλοῖς τε
ἄφθονος, καὶ τοῖς φοβερὸς κακοῖσιν 317
ὦν νόμος λάμπες θεὸς ὡς ἐν ἄστροις
44 γῆν ἐπὶ πᾶσιν.

21 *perì mg. add.* || 24 *μετεπέμφθη*] *μετεπέμφθη* || 26 *σοφίην*] -η- *ex -α-*
corr. || 44 *πᾶσιν*] *πάσην* (B); *de η pro ἄ cf. e.g. v. 26 ἀπάσην et III 10, 19*
πάσην

Τιμὴ εἰ τέχνας τέτραφεν καὶ ἄνδρας
 καῦσις εἰ δόξης ἄγει εἰς ἀπάσας
 ἄξιους σπουδάς, σὺ θανῶν τί τούτων
 48 πρῶτον ἀφήκας;

πᾶσα καὶ τέχνη μέθοδός τε διὰ
 σοῦ ἀπελθόντος φύγον εἰς Ὀλύμπου
 ἔσχατον σαυτῷ τόπον ἐν θεοῖσι
 52 Κουίντε δοδέντα.

Οὐ γὰρ ἐν θνητοῖς ἀρετὴ δ' ὑπάρχει
 ἄξιος τιμὴ μετὰ σεῖο μοῖραν·
 γῆν σκότος πᾶσαν λάβεν· οἴμοι οἴμοι,
 56 κλαίεται Μοῦσαι.

Κλαίειτ' ὦ ἄνδρες σοφοὶ ἢ δ' ἀρίσταις
 πράξεσιν λαμπροί, καὶ ἐπισκοποῦντες
 τοῦ λόγου δόξαν δότε Νικολάφ
 60 δάκρυα πάντες.

31v

II 3

Un carme in distici elegiaci dedicato a Teodoro Gaza (cfr. I 13; III 2) mentre era ospite del re di Napoli Alfonso d'Aragona (cfr. *supra*, p. 58, per le implicazioni cronologiche, e III 2) si trasforma, attraverso l'invito a celebrare il sovrano – come Odisseo ed Achille hanno avuto il loro Omero, così Gaza canterà Alfonso, non «per gesta mitiche», ma per le virtù che «il mondo intero ha visto» (vv. 35-36) –, in un altro grande elogio di quest'ultimo (cfr. I 1; 13, 13 ss.; II 12; III 2; 10, 13 ss.), delle sue imprese, delle sue virtù, delle sue doti morali e della sua devozione a Dio (vv. 9-36). L'elegia si era aperta con una violenta sferzata a Pier Candido Decembrio, bersaglio dell'annosa, ben nota polemica di Filelfo (che attacca duramente l'avversario in svariate occasioni: per limitarci alle epistole greche, cfr. 25, 24 ss., p. 87; 67, 12 ss., p. 116 Legrand), e qui oggetto di giochi verbali esplicitamente aggressivi (vv. 5-8); si chiude ora con l'invito, rivolto a Teodoro, a sopportare con serenità l'invidia e la maldicenza del perfido Λευκος, e a cercare l'amicizia di Iñigo d'Ávalos, Gran Camerario del Regno di Napoli, che molto può presso re Alfonso, nonché del Panormita (vv. 37-58).

Θεοδώρω τῷ Γαζῆ

Δεύτερον ὡς Γαζῆν τὸν ἐμὸν φίλον ἄδομεν ὄντα
 σὺν ταῖς Πιερῖσιν τὴν κατὰ Παρθενόπην.
 Οὗτος ἀνὴρ ἀγαθὸς τήρηκε τὰ πάντα δικαίως·
 πάντα σοφῶς διάγει· ἐστὶ σοφὸς γὰρ ἄγαν.
 5 Ὅν φθόνος οὐ τήκει φθονεροῦ καὶ πῆματα Λεύκου·
 ὁ φθόνος ἄρ βέβλαφε τὴν φθονερῶν κραδίην.
 Κάνδιδος ὀφθαλμοῖσι μόνον κ' οὐ σώματι Λευκος
 λευκὸς ἀνὴρ πέλεται, τὴν κραδίην δὲ μέλας.
 Ὅλβιος εἶ Γαζῆ τοιοῦτον κτώμενος ἔργα
 10 κοίρανον ἠδ' ἀρετάς· εὖ γε σοι ἐστὶ φίλε·
 τέρπεσαι Ἀλφόνσου βασιλῆος ἀεῖσαι ἀρίστου,
 ὃς δὴ ἔχει πράξεις θαύματι κόσμος ἅπας.

327

- Τοῦνεκα συγχαίρω Θεόδωρέ σοι, αἴσαν ἐταῖραν
 ὅστις ἔχεις, ταύτη χρῆσθαι ἀεὶ σε δέον·
 15 Μοῖρα τύχη τὲ ὁμοῦ σαυτὸν ρ' ἀσπάζεται· ἀμφοῖν
 λειπὸν ἔπου ταύταιν ὄλβιος ἐσόμενος.
 Λάμβανε φίλε λύρην ὑμνῶν πτολέμων τε θριάμβους
 ἠδὲ μαχῶν τόσσους ἐν γλυκεροῖς μέλεσιν·
 ἔστιν ἀεῖς ἀρετὴν οὐ μούνην ἀνδρὸς ἀρίστου
 20 Ἄλφόνσου· πάσας οὗτος ἔχει ἀρετάς.
 Νοῦς βασιλῆος ἅπαν μέλλον τὲ παρὸν τε νοήσας
 οὐδενός ἐστ' ἀγαθοῦ οὐδὲ λόγ' ἀμέτοχος·
 πράξεσιν ἐν πάσαις Ἄλφόνσου γλῶττα θεοῖο
 τοῦνομα σὺν ψυχῇ οὔσιος οὔσα λέγει.
 25 Τόνδε γὰρ οἶδε μόνον πάντων βασιλῆα θεῶ τ
 τῷδε μόνῳ κόσμον οἶδ' ὑπακοῦσαι ὅλον.
 Οὐδὲ μάτην γε νοεῖ· καὶ γὰρ θεὸς αἰὲν ἀκούει
 ἄσμενος εὐχομένου, πράγματα καλὰ νέμων.
 30 Ἔστιν ἀγὸς τοίνυν συνετὸς βασιλεύς τε θεοῖσι
 πᾶσι φίλος· τούτου πράξεας ἄδε φίλε.
 Οὐ γὰρ ἄνευ θείας ψυχῆς γνώμης τὲ τοσοῦτον
 πᾶσι παρ' ἀνθρώποις οὔνομα φῶς τε λάβε.
 Τοῦ Λαερτιάδου Πηληιάδεω τ' Ἀχιλλῆος
 Μαιονίδης ἄδει πράξεας ἠδὲ κλέος·
 35 ἀλλὰ σὺ μυθολόγοις οὐ χαίρων πράγμασιν, ὕμνει
 ἄς βασιλῆος ἴδεν κόσμος ἅπας ἀρετάς.
 Μὴ σε λυποῖ Λεῦκος τὴν γλῶτταν ἀβέλτερος ἦτορ
 μωρὸς ἀεὶ· οὐ γὰρ σῶ κλέει ἔσται ὄρος.
 Ἄνδράσι τοῖς ἀγαθοῖς κακὰ φαῦλοι αἰὲν ἀρῶνται,
 40 ἀλλὰ κακῶς τὸ κακὸν τοῖσι κακοῖσι πέλει.
 Δαύαλος ἐν πρώτοις πάμπαν μοὶ ξεῖνος ὑπάρχει
 Αἴνικος, ὃν καὶ σοὶ βούλομαι εἶν' ἐταῖρον·
 οὗτος ἀνὴρ ἀγαθὸς σοὶ Γαζῆ πολλὰ συνοίσει·
 45 οἶδε γὰρ ἠδὲ θέλει, καὶ τὸ ἄγαν δύναται·
 ἔστι παρ' Ἄλφόνσῳ πολὺς αὐτός· πάντα νοήσας
 τοῦδε νόον τελέει, ὅσσα περ ἄν γ' ἐθέλοι.
 Τοῦτον ἄρ' ἄνδρα φίλει, ὃς σαυτὸν ἀντίος ἄκρωσ
 τιμήσει· Λεύκου νοῦν δολερὸν πρόσεχε·
 ἔξοχος ἐστὶ κόλαξ· θωπεύων ἄμβροτα σαίνει
 50 πάντα λόγῳ· πρόσεχε· καὶ γὰρ ἀεὶ λοχέει.

Ἄλλὰ σὺ τὴν Λεύκου τέχνην ἄγε παῖζε φρονήσει·
 Λεύκος ἄει δολερός· τόνδ' ἀρετὴ δαμάσει.
 Μοῦνος ἀνὴρ ἀγαθὸς πράττει εὖ· μόνος ὄλβιος οὗτος
 ἐστὶν ἄει· σκέτλιος ἐστὶν ἄει κακὸς ὢν.
 55 Αὐτὰρ ἄλλις τούτων· σοφὸς εἶ· διὸ πάντα κελεύω
 οὐ βαρέως σὲ φέρειν, ὃ φθόνος ὅσσα φέρει.
 Πρὸς δὲ Πανορμίτην Ἀντώνιον ἄσπασ' ἀπάντων
 ὅστις ἐμοὶ φίλων ἐστὶ φίλος χρόνιος.

II 4

Encomio, nei consueti toni iperbolici, del cardinale Prospero Colonna. Erede di una nobile stirpe romana, in possesso dei beni più ambiti nel mondo, l'onore, la ricchezza e il piacere che da essi deriva, ma anche sommamente dotato di virtù, colto e generosissimo con i dotti (vv. 1-72), il cardinale rappresenta per costoro l'unica speranza sulla terra dopo la scomparsa (1455) del grande pontefice Niccolò V (vv. 73-80). Rammaricato del fatto che non gli sia succeduto sul soglio papale (vv. 53-60), Filelfo offre al nobile prelato il canto della sua lira, che porterà sino al cielo la fama della sua virtù, qualora voglia farla risuonare con il suo favore (vv. 85-88). Strofe saffiche.

Προσπέρω Κολούμνα τῷ καρδιναλίῳ

337

Πρόσπερ ἀρχαίας γένος ὦ Κολούμνα
φαίδιμον Ῥώμης πατέρων τε φέγγοσ
πορφυρὰν θεΐαισ κεφαλαῖσ φορούντων
4 σπεῦσον ἀκούσασ.

Σκαιὸν οὐδὲν γὰρ παρ' ἐμοῖο ἦκον
σεῖο τὰς πράουσ ἀκοὰσ ταράξει·
εὐμενὲσ ἐστὶ μέλοσ ἠδὲ φίλτρου
8 ἄξιον ἄσμα.

Ἐστὶν ἐν κόσμῳ τρία πρῶτα· πάντεσ
ταῦτα ζητοῦσιν· τιμή, ἠδύ, πλοῦτοσ,
οἷσ ὁ εὐδαίμων τάγαθὸν τὸ ἄκρον
12 εὖ ἀφορίζει.

Τοῖσδε καὶ δεσμὸσ τρισὶ τοὺσ φιλοῦντασ
ζεῦγνυσ' ἀλλήλοισ, ὅπερ ἐστὶ τεῦ ζῆν

3 πορφυρὰν] πορφύραν (fort. auctor accentu adiectivi πορφυρός abutitur, de quo cf. III 4, 2 necnon Philēphi graecolatinum lexicon in cod. Laur. Conv. sopp. 181 asservatum) || 10 ἠδύ] ἠδύ || 14 ζεῦγνυσ'] -γ- s. l. add. | τεῦ ex τ' εὖ corr.

καὶ τὸ εὖ πράττειν ἀτρεκῶς βροτοῖσι
16 τοῖς παναρίστοις. 347

Ἦν πένης πολλῶν ἀγαθῶν στερεῖται·
πλοῦτος οὐ σμικρὰς δύναται ἀνάγκας
καίριος παύειν, βίον αἰ βροτοῖσι
20 πικρὸν ἐποίουν.

Μισθὸς ἢ τιμὴ ἀρετῆς ὑπάρχει·
μαρτυρεῖ ταύτης ἔτι καὶ τὸ κάλλος·
ἄνδρας οὖν τιμὴ ἀγαθοῦς πεφύκει
24 ἔξοχα τέρπειν.

Ὡς ἅπαν ζῶον τᾶλογον φρονοῦντι
εἶκει ἀνθρώπῳ, ὁ δὲ ὡς ἀπάντων
βούλεται μωρῶν κατὰ πάντα μᾶλλον
28 τίμιος εἶναι.

Ταῦτα μὲν πλείστην κατὰ μοῖραν ὄντα
ἡδονὴν ἀνδρὶ ξυνετῶ πορίζει,
ἦν ὁ εὐδαίμων ἀγαθοῖσι βάλλει
32 ὡς σκοπὸν ἄλλοις. 348

Ἄλλὰ σοὶ πρώτῳ παρὰ ταῦτα πάντα
ἐστὶν ὧ Πρόσπερ μάκαρ ἐν βροτοῖσι·
σοὶ τὸ γενναῖον φύσεως τελείας
36 ἄκρον ὑπάρχει.

Πρόσθετος ἀσκήσεις ἀγαθῶν τοσαύτας,
οἷς σε καὶ πλείσται νεαρῶν μαθήσεις
πλάξαν εἰς πάσης ἀρετῆς τὸ ὕψος,
40 θαῦμα θεοῖο·

ἔνθεν ἐκ τόσων πατέρων ἐνοῦσα
οἴκοθεν τιμὴ, ἱεροῖο πῖλου
σεῖο τὴν θείαν κεφαλὴν ἐκόσμη,
44 ἄξιον ἔργον.

21 ὑπάρχει] ὑπάρχει || 31 ὁ] ο p. c. || 38 νεαρῶν] νεαρὸν | μαθήσεις]
-ει- ex -i- corr.

Ἄλλὰ καὶ τόσσην ἀρετὴν ἐδήλους,
 ὥστε σοι τιμὴν χρέος οὐ σὲ τοῦτο
 εἰδέναι ταύτη· τί γὰρ ἐστὶ μείζον
 48 ἀνδρὸς ἀρίστου;

πᾶσαν οὖν σαυτῷ ἐπὶ σοῦ νομίσσαι
 κείσθαι, ἀνθρώπων κενὸν οὔτε δόξαν
 οὔτε ἀσπάζη κρίσιν ἀνοήτων·
 52 πάντα γὰρ οἶσθα.

Ἴκελον τιμὴν θεῶ ἐν βροτοῖσιν
 οὐδ' ἔσαν ὑψίστῳ ἱερῆος ὕψει
 ἐκφυγῶν, δεῖξας μέγεθος τελείους
 56 ἥτορος ἔργοις.

Τοῦτο καὶ μόνον πάτερ ὦ Κολούμνα
 πᾶσιν, οὓς Φοῖβος θεραπεύ' Ἀπόλλων,
 ἐστὶν ἀνθρώποις περὶ σοῦ λυπεῖσθαι
 60 καὶ ἄλογον ἴσως.

Τοῖς σοφοῖς πάντως ὅτι μισθὸς οὐπὼ
 ἄξιός κεῖται, δολεροῖσιν ἄλλοι
 χρήμασιν σπουδῆν σφαλερὰν διδοῦσιν,
 64 αἰσχρὰ πονοῦντες.

Ἄλλὰ σοῦ πλοῦτος σοφοῖς ἐστὶ πλοῦτος
 ἀνδράσιν Πρόσπερ· σὺ γὰρ αἰὲν αἴρεις
 τοὺς ταπεινοῦντας· σύ γε χρηματίζεις
 68 μόνος ἀρίστοις.

Ταῦτα σοι τοίνυν γλυκερὰν πορίζει
 ἡδονήν, ζώοις ἀγαθὸν κατ' ἄκρον
 πλεῖστον ἐν πᾶσιν· σὺ γὰρ ἦσθα μόνος
 72 θαῦμα βροτοῖσι.

Πρόσπερ, ὦ Πρόσπερ μετὰ Νικολάου
 κείνου ὑψίστου πατρός, ὃς κατίσχει
 οὐρανὸν Κουίντος, μόνος εἰ σοφοῖσιν
 76 ἐλπὶς ἀπάντων·

πᾶσα γὰρ μούσης ἐπὶ σεῖο μόνου
 ἀθλίας ἐλπίς τίθεται· σὺ πᾶσι
 φῶς σοφοῖς μόνος θεόθεν παρέξεις
 80 γῆς ἐπὶ πάσης. 367

ὦ τρὶς εὐδαίμων μάκαρ ὦν καὶ ἄνδρες
 μόνον, ὃν πάντες μέλεσιν καὶ ὕμνοις
 εἰς τὴν ὑψίστην Ἑλικῶνος αἴρειν
 84 ἄκραν ἀμίλλων·

κροῦ' αἰδῶ μοι κιθάραν λιγεῖαν
 ἔργω, οὐ χρυσῶ δολερῶ ἀμύνων·
 τοῖσδ' ἐγὼ τὴν σὴν ἀρετὴν αἰίδων
 88 οὐρανὸν ἄξω.

II 5

Epistola in distici elegiaci al cardinal Bessarione (cfr. I 2; 9; II 7): vi si chiede aiuto per ottenere la restituzione di un manoscritto dei Βίοι plutarchei, finito a Roma nelle mani del pontefice Niccolò V per il tramite di Lampugnino Birago, al quale Filelfo l'aveva prestato (sarà poi Pio II a rendere il codice all'antico proprietario). È un testo ricco di insegnamenti e di esempi utili, e pertanto assai prezioso: Filelfo non può «reggere questo naufragio» (v. 22), e, per ottenere ciò che gli sta a cuore, apostrofa direttamente anche l'attuale pontefice, Callisto III, cui chiede giustizia (vv. 39 ss.). L'epistola inizia con un elogio delle doti di saggezza e di equilibrio del Bessarione, «il solo degno di reggere il timone» della Chiesa (vv. 9-10: cfr. p. 48).

Il carme sarà verosimilmente prossimo a varie lettere latine e greche che reiterano l'accorata richiesta tra il dicembre 1457 e il marzo 1458 – cfr. Concetta Bianca, «*Auctoritas*» e «*veritas*»: *il Filelfo tra Platonici e Aristotelici*, in *Francesco Filelfo nel quinto centenario della morte*, p. 234 e n. 127 –, e ovviamente anteriore alla data di morte di Callisto III (6 agosto 1458).

Βεσσαρίωνι τῷ καρδινάλιῳ Νικαεῖ

Ἔστι βροτοῖσιν ἔθος τοῖς εὖ οὐκ ἄξια πᾶσι
 πράξασιν ὀγκοῦσθαι στήθεσιν ἠδὲ νόφ'
 ἀλλὰ σὺ Βησσαρίων πάτερ ὦ πολυλόβι' ἐπάρσει
 οὐδὲ μιᾶ χαίρεις· εἶ σοφὸς ὦδε πάνυ.

36v

- 5 Μωρὸς ἅπας ἀρετῆς μείζω κρείττω τε νομίζων
 πάντα τύχης, ταύτην ὡς θεὸν ἄρ σέβεται.
 Ἄλλ' ὁ σοφὸς τοιοῦτον ἀνὴρ πᾶν οἶεται εἶναι
 ταῖς ἀρῆσιν ὁμόν, ἃς θέρος αἰνὸν ἄγει.
 Ἄξιός ἂν ἱεράς ὅς γ' οἶακα νηὸς ἀπάσης
 10 χερσὶ κυβερνήσης εἶ σέο μόνος ἀγός·
 τοῦνεκα τολμήσας τοιαύτην φίλτατος ὕλην
 αὐτὸς ἐπιστέλλειν, σῆς ἀκοῆς δέομαι.

ed. Legrand, pp. 207-208 || inscr. Βεσσαρίωνι (-ε- p. c.) Βησσαρίωνι || 4 ὦδε] de spiritu cf. p. 12 || 8 ἀρῆσιν] ἀρῆσιν || 10 κυβερνήσης (-ης ut fere semper)] κυβερνήσης || 12 ἐπιστέλλειν] alterum -λ- p. c.

- Ὅπλα φύσις ζῶν τάξιν κατὰ δῶκεν ἐκάστῳ
 εἰς ἰδίου προσοχὴν σώματος ἡδὲ βίου·
 15 ἀλλ' ἐμοὶ ἐσθλὰ φύσις λαμπρὴ τε προαίρεσις ὅπλα
 δῶκε βίβλους· οὐδέν μ' ἥδιον ἐστὶ βίβλων.
 Ἐὰρ Παραλλήλων Πλουτάρχου, ἄρα τοσοῦτου
 θησαυροῦ λήθη ἦτορ ἐμοῦ ἔλαβεν;
 20 δέσποτα Βησσάριον πάτερ ὦ μεγαλώνυμε δεῖξον
 δεῖξον ὁδόν, δέομαι, τὴν περὶ τοῦδε πόθου. 37r
 Οὐ γὰρ σμικρὰ λύπη φλογεροῖς μοι στήθεα καίει
 ἔλκεσιν· οὐ δύναμαι ναυάγιον τόδ' ἔχειν.
 Ἔστι μὲν ἀνθρώποισι φύσει πόθος αἰὲν ἰδεῖν τι
 ἡδὲ μαθεῖν τι νέον· τοῦτο δὲ γράμμα πόροι.
 25 Ποίειε δὴ τοίνυν ἡμᾶς ταύτη τέ μαθήσει
 τῇ τε σέο σπουδῇ πρὸς τόδε χρῆσθαι ἔχειν.
 Οὐ σῶ λιτὰ πάτερ Φραγκίσκῳ δῶρα Φιλέλφῳ
 τῷδε διαπράξης· τοῦτο φιλῶ γὰρ ἄγαν.
 Μείζονος ἢ τιμῆς δῶρον πᾶν χρεῖα λαβόντος
 30 δεῖξεν αἰεὶ· τοῦδε χρεῖα μοι ἄκρα πέλει·
 οὐ γὰρ ἀπλοῦν ὄφελος λαμπρῶν ἡγοῦμαι ὑπάρχειν
 ἔκ τε βίων ἀνδρῶν ἔκ τε λόγων ἀγαθῶν.
 Τῶν δὲ Παραλλήλων, ἃ γράψε σοφώτατα πάμπαν
 κείνος ἀνὴρ Ἕλληνας, ἄλλο τί μείζον ἔχεις;
 35 πᾶσα γὰρ ἡ μέθοδος ποιούσ' εὐδαίμονας ἀνδρας
 ἐστὶν ἐκεῖ· σύνεσιν πᾶσαν ἐκεῖ βλέπομεν. 37v
 Χριστὲ βοηθήσας πάτερ ὦ ἀνδρῶν τε θεῶν τε
 βάλλε νόῳ ταύτην ἀρχιερέως ὅπα.
 ὦ Κάλλιστε Πέτρου τιμὴν τε θρόνον τε κατίσχω
 40 σεῖο βοηθείας διὰ δίκη δέεται·
 θησαυρὸν δὸς ἐμοὶ τὸν ἐμὸν πάτερ ἔξοχε πάππα,
 ὃν σοι δηλώσει Βησσαρίων στόματι.
 Τοῦτον ἄρ εἰ δώσει, χάρις αὐτῷ ἀποδόντι τοσαύτη
 ἔσσειται, ὅσσην περ μείζον' ἀνοῖσαι ἔχω.
 45 Πῶς γὰρ τ' ἀλλότριον σὺ δικάζων πάντα δικαίως
 κτήμ' ἀποδοῦν' ὀκνήεις; σπεῦδ' ἀποδοῦναι ἄρα.
 Ἐλπίς ἐμή γ' ἐπὶ σοὶ πάση πάτερ ὄλβιε κεῖται
 Βησσάριον· μόνος οἶσθα καθῆκον ἅπαν.
 Τῷ γε λαβεῖν δῶρον με σὺ καὶ μεγαλήτορα λέξης·
 50 ὥς σὲ θεῶν δοῦναι οἶδαμεν εἶναι ὁμόν.

26 τόδε] -δ- p. c. || 28 τῷδε] τῷδε | διαπράξης] διαπράξεις || 29 τιμῆς] τιμῆς || 46 ὀκνήεις] ὀκνεῖς || 49 λέξης] λέξεις

II 6

Epistola in distici elegiaci a Isidoro di Kiev. Dopo la rituale invocazione alla Musa, il cardinale Ruteno viene esaltato per le sue doti spirituali, morali e intellettuali (vv. 5-8), degne di condurlo al «trono del tempio più alto» in un'epoca di gravi sconvolgimenti provocati dagli infedeli (vv. 9-12: trasparente l'allusione a Bisanzio in mano turca), unica speranza di riscossa del mondo greco contro il Turco (vv. 13-16), gloria e salvezza della Nuova Roma, luce e unica speranza dell'Antica Roma (vv. 21-24), sostegno prezioso per il despota della Morea, Tommaso, degno figlio del grande imperatore Manuele II Paleologo che tutti i viventi superava per lo splendore dell'intelletto e della virtù (vv. 17 ss.).

Il carme – si vedano il titolo e il v. 40 – è successivo alla nomina di Isidoro a patriarca latino di Costantinopoli (1459).

Ἰσιδώρω τῷ τε καρδινάλιῳ καὶ
Κωνσταντινουπόλεως πατριάρχῃ

38r

Μοῦσα δὴν ὀκνεῖς λίαν Ἰσιδώρω
πατρὶ πανθείῳ γλυκεροῖς ἀείδειν
σοῦ διὰ γλώττης μέλεσιν θεάων
4 Πιερὶ πρώτη.

Οὗτος ἐν πρώτοις ἅγιος πεφύκει
καὶ σοφὸς πρῶτος νοερᾷ μαθήσει·
οὗτος ἐν πάσαις ἀρεταῖς ὡς ἄστρον
8 ἕξοχα λάμπει.

Τοῦτον ὑψίστου θρόνος εὐσεβοῦντα
ναοῦ ἐν τόσσαις ταραχαῖς κακούργων
κάσεβῶν ἀνδρῶν μόνον αὐτὸς ἕξει
12 ἀρχιερῆα.

Ἐλλὰς ἐκ τούτου θεὸς ᾧ μεγίστη
ἴλεως σαυτῇ πατρὸς ὡς ταχίστως

38v

ἔσσεται· θάρσει· δολεροῖς πεσεῖται
16 Τοῦρκος ἐν ὄπλοις.

Οὗτος ὦ Θωμᾶ βασιλεῦ ἀμύντωρ
πράγμασιν τοῖς σοῖς πολὺ φῶς παρέξει·
ἔστι γὰρ θεία κατὰ πᾶν φρονήσει
20 φαίδιμος ἔργον.

Ἦ νέας Ἰώμης κλέος ἠδὲ σῶτερ,
ὦ τῆς ἀρχαίας φάος ἠδὲ μούνη
ἐλπὶς ἀνθρώποις Ἰταλοῖς, ὦ πάσης
24 δέσποτα γαίης.

Σοὶ θεὸς Θωμᾶ πάνυ ἐξ Ὀλύμπου
δεξιὸς λάμπει, ὅτι θεῖος ἦδη
σεῖο τὰς πράξεις ἱερεὺς ἀρίστοις
28 δείκνυσι πᾶσιν·

εὐσεβῆς γὰρ παῖς Μανοῆλ ἐκείνου,
πάντας ὅς ζῶντας βασιλεῖς ἐνίκα
τῷ νόου φέγγει ἀρετῆς τε κάλλει,
32 ἄξιος ἦσθα.

397

Μοῦνον ἀνθρώπων σὲ λέγει ἀπάντων
οὗτος, ὃν σύμπας βασιλῆα κόσμος
προσλαβὼν Χριστῷ κατὰ τῶν μαχούντων
36 κοίρανον ἄξι.

Ταῦτα δὴ θείῳ πατρὶ Ἰσιδώρῳ
εἶπε τὸν πῖλον κεφαλῇ φοροῦντι
ὦ θεὰ πυρρόν, λέγε πᾶν ταχίστη
40 τῷ πατριάρχῃ.

Πρὸς δὲ καὶ τούτοις, παρ' ἐμοῖο λέξον
ὅσσα συντείνει πρὸς ἐμὰς κελεύσεις·
εἶτα μὴ ὄκνει πάλιν εἰς τὸν οἶκον
44 ὄκιον ἥξειν.

21 Ἰώμης] Ἰώμης || 26 ὅτι] ὅτι (B) || 36 ἄξι] α- p. c. || 39 ταχίστη sine iota subscr. more adverbiorum πάντη (I 3, 34; 16, 63), πανταχῇ (II 12, 46), etc. || 42 πρὸς mg. add.

II 7

Epistola in distici elegiaci al Bessarione (cfr. I 2; 9; II 5), al quale Filelfo auspica che Dio conceda di salire al soglio papale (vv. 39 ss.), quel soglio che l'attuale pontefice, Callisto III Borgia (1455-1458), occupa indegnamente (cfr. I 9, 17 ss.). Dure le parole di Filelfo contro il Borgia – che per le sue origini spagnole viene sarcasticamente assimilato all'imperatore Teodosio, con un ironico riferimento alle sue fortunate campagne contro Goti e Alani (vv. 9-10) –: presso di lui non vi è più posto per i sapienti e per le virtù, l'unico valore è la ricchezza (vv. 19-20). Cristo abbia pietà e ponga fine a una simile sciagura per il genere umano, colpisca a morte con i suoi fulmini il mostro esiziale (vv. 21-28).

Βησσαρίωνι τῷ καρδινάλιῳ Νικαεῖ

39v

Ἄρα νέας ἔχομεν βασιλῆα πανόλβιε Ῥώμης
 Βισσάριον; Τοῦρκοι ἄρα κακῶς ἔφυγον;
 ἀλλὰ τίς ἦν πράξας τοιοῦτον κοίρανος ἔργον;
 ὕπνος ὁ παντοδάμας· ὦ συνετήν κεφαλὴν.
 5 Χαίρετε Ῥωμαῖοι, γένος ἔξοχον, ἄνδρας ἀνάγκη
 οὐς ἀγαθοὺς ἦγεν ἄγρια πολλὰ φέρειν.
 Σῶσεν ἰδοῦ πάντα στόλος ὑμᾶς πατρός ἀμύμων
 Καλλίστου· μόνος ἄρ βούλετ' ἀμῦναι ἄγος.
 Χαῖρε πόλις· βασιλεὺς νέος ἔρχεται ἄλλος Ἰβήρων
 10 ἄχρις ἀπ' ἰφθίμων Γότθος Ἀλᾶνος ἀγός.
 Θεοδόσιος Βόργης τά γε πάντα καλός τ' ἀγαθός τε
 συντρίψει Τούρκους φῶς τε νεμεῖ σκότεσιν.
 Χαῖρε σὺ Βισσάριον τοιοῦτῳ χρώμενος ἀρχῶ,
 ἴσην ὅστις ἀεὶ ἡματι νύκτ' ἐπάγει.
 15 Ἄκρος ὁ ἀρχιερεὺς οὐδὲν μεταβάλλεται οὗτος,
 τοῦτο θεῶ μόνον ἵκελος εἶν' ἐράων.
 Αὐτὰρ ἄλις καμάτου ἡμῖν, ἄλις ἔπλετο μόχθου·
 Χριστὲ κακοῖσι τέλος ὦ θεὲ τοῖσδε θέσο.

40r

ed. Legrand, pp. 210-211 || 2 Βισσάριον] Βησσάριον | Τοῦρκοι] -ρ- s. l. add. || 3 κοίρανος] -ς p. c. || 13 Βισσάριον] Βησσάριον || 14 ἀεὶ mg. add.

- Οὐδὲ σοφοῖσι πέλει ἤδη τόπος, οὐδ' ἀρετῆσι·
 20 πλοῦτος ἔχει τιμὴν, οὐνομα πλοῦτος ἔχει.
 Πραότατος βασιλεὺς ἔλεός σου Χριστέ βροτοῖσι
 δεῖξον, ἰδὼν πάσχειν ἔσχατα δεινὰ πάνυ.
 Χριστέ κεραυνοῖσιν κεφαλὴν ἄγε παῖε κακούργου
 εἰς θάνατον τέρατος, καίε τέρας νοσερόν.
 25 Κέρβερος οὗτος ἄγαν θυμῷ κατὰ πάντα κοτήσας
 μαίνεται ἀστέκτω· λύσσεται αἰνὰ κύων.
 Δὸς πάτερ ἀνθρώποις ἤδη θνηθῆσι τοσοῦτου
 Χριστέ κακοῖο τέλος σὴν διὰ τὴν ἀρετὴν.
 Ἄλκείδης δάμασεν ῥοπάλῳ δεσμοῖς τε σιδήρου
 30 Κέρβερον· Ἄλκείδῃ σκέτλιος εἶξεν Ἄτλας·
 Ἄμφιτρωνίδεω πολλῷ μεγαλώνυμε μείζων
 Βισσάριον, βάλλων Κέρβερον ἄστρα κράτει. 40v
 Σοῦ γὰρ ἅπας κόσμος ναοῦ βασιλῆος ἀρίστου
 ὄλβιος ἐσόμενος οἴσεται ἄθλα πόνων.
 35 Βαρβαρικὸν γὰρ ὄλον θείαν παραλήψεται ἔθνος
 πίστεος εὐσεβέως σοῦ πάρα τὴν ἔφεσιν.
 Καὶ γὰρ ἀνὴρ ἀγαθοὺς ἀγαθὸς καὶ ῥήτορα ῥήτωρ
 τοὺς θ' οὐσίους ὅσιος αἰὲν ἐνηργάσατο.
 Εἶθε μέγας ὁ θεὸς ποιητῆς γῆς τε φλογός τε,
 40 ὕδατος ἠδ' ἀνέμων, οὐρανίων δὲ δόμων,
 εἶθε πατὴρ ἡμῖν δοίη ἀνδρῶν τε θεῶν τε
 σοὶ θρόνον ἐν θνητοῖς νυτὶ παρεῖναι ἄκρον.
 Οὐ σὲ γὰρ Ἄμφίων οὐδ' Ὀρφεὺς εἶλετο μάντις·
 καὶ γὰρ ἐμοὶ τοῦτο πίστις ἔρωσ τὲ φέρει.
 45 Σὰς ἀρετὰς δι' ἐμοῦ μέροπας τοὺς ὄντας ἀκούσειν
 ἐσσομένους τ' οἶμαι ἄνδρας ἐμοῖς ἔπεσι.
 Τίς σέο τὴν ψυχὴν μείζων κρείττων τὲ σοφοῖσιν 41r
 ἄλλος ἐν ἀνθρώποις, ὦ πάτερ ἡμέτερε;
 Νέστορα τῷ τε λόγῳ νικᾶς βουλή τε νόῳ τε·
 50 Ἴκελος εἶ σὺ θεοῖς ἦθεσιν οὐρανίοις.

25 κοτήσας] -η- ex -ι- corr. || 27 ἤδη] ἠδὲ | θνηθῆσι] θνητῆσι | τοσοῦτου
 lineola ex το σοῦτου factum || 31 πολλῷ] πολλῶ || 32 Βισσάριον] Βησ-
 σάριον (B) || 36 πάρα] -α- p. c. || 41 δοίη] δοίη || 49 νικᾶς] νικᾶς

II 8

Solenne encomio in strofe saffiche di Maometto II (altrove presentato come il grande nemico della Cristianità: I 7, 31). Al sultano turco, che ha superato tutti i valorosi greci e romani celebrati nei trionfi (vv. 13-16), che è immagine di Dio sulla terra (vv. 29-34), Filelfo augura di vivere tra i successi più di Nestore, per tutti i secoli (vv. 1-8). Non potendo recarsi da lui di persona, come pur desidererebbe ardentemente, attratto dalla sua fama, lo raggiunge attraverso il carme (vv. 34-64; cfr. I 12, 15-16; III 1, 31-40). Se Cristo avesse concesso al sultano la luce della sua fede, egli avrebbe potuto addirittura essere sovrano di tutta la terra (vv. 65-69): «ed io stesso non avrei esitato a traversare un mare così ampio spingendomi dalla terra italica alla punta della Tracia» (vv. 70-72, trad. di A. Pertusi).

Contenuto e tono del carme risultano più comprensibili se ricollegati a una lettera greca a Maometto II dell'11 marzo 1454 (32, p. 63 Legrand), nella quale Filelfo unisce agli elogi per il Conquistatore la preghiera di ridare la libertà alla suocera Manfredina Crisolora e a due sue figlie, cadute prigioniere nella presa di Bisanzio, nonché l'espressione dei benevoli sentimenti nei confronti del Turco del duca di Milano Francesco Sforza, nemico dei suoi nemici, i Veneziani.

Μαομὲτ τῷ μέγα ἀυθέντη καὶ μέγα ἀμυρῶ τῶν Τούρκων

Σοὶ θεὸς δοίη βασιλεὺς ἀπάντων
πᾶσαν ἀρχόντων ὑπὲρ ἀγλαὴν γῆν
Νέστορος ζῆσαι ἔτη ἐν τροπαίοις,

4 φῶς ὦ ἀνάκτων.

Τίς σοι οὐ ζωὴν ὦ ἀμυρὰ ἦρας
ἠύχετ' αἰῶνας κατὰ πάντας εἶναι;
σεῖο ἢ πολλὴ ἀρετὴ ἀπάσῃν

8 γαῖαν ἀφίχθη.

ed. Legrand, pp. 211-214; Pertusi, pp. 266-268 || inscr. ἀμυρῶ] ἀμυρ-, non ἀμηρ- vel ἀμυρ-, ut semper (cf. vv. 5 et 63)

Θαύματι πράξεις σέο ὦ μονάρχα
 κόσμον εἰ τόσσα ὅλον ἐγγεμήσαι
 μέχρι καὶ τοῦ νῦν ἐδύναντο, ζήσων
 12 οὐρανὸν ἤξεις. 41v

Σοῦ κλέος πρώτους ὑπερέξει ἄνδρας
 τοὺς τε Ἀργείους φανεροὺς ἐκείνους
 τοὺς τε Ῥωμαίους, ὅσοι ἐν θριάμβοις
 16 μείζονες ἦσαν.

Ζῆσον ἀνθρώποις ἀρετὴν ἀρίστοις
 δεξιὸς πᾶσιν Μαομέτ, καὶ ἄσκει
 ὥσπερ εὐ ποιῶν διὰ παντὸς ἦσθα,
 20 ἄξια φήμησ·

ἦδε γὰρ μισθὸς μόνη ἐν βροτοῖσι
 ζῶσιν εὐ κεῖται· μετὰ πότμον ἄλλος
 τοῦδε καὶ μείζων πλέονός τε δόξης
 24 ἐστὶ θεῶ παρ.

Κεῖνος ἀνθρώποις ἀποδοὺς ἐκάστοις
 μισθὸν ἐξίσου καθ' ἐκάστου ἔργον,
 ἄξιον πολλῶ βασιλεῦσι μᾶλλον
 28 πᾶσι παρίσχει. 42r

Ἔστ' ἀνὴρ θείας τύπος εὐσεβείας·
 τόνδε χρὴ τοίνυν ὁμὸν εἶν' ἐκείνω,
 οὗ τύπος ζῶν εὐ πέλει· εἰ σὺ πάμπαν
 32 πλάσμα θεοῖο·

τοῦνεκεν ζῶντος βασιλεῦ θεοῖο
 ὦν χαρακτήρ καὶ τύπος, ἦσθ' ἐμοῖο
 ὧδε τοῦ ἦκειν ἔφεσις τελείη,
 36 οὐρανὸς ὥσπερ.

Καὶ γὰρ ἀνθρώπους τάγαθοῦ τὸ κάλλος
 πάντας οὐ σαθροὺς πρὸς ἑαυτὸ κείνου

10 ἐγγεμήσαι] an ἐγγεμίσαι? || 32 πλάσμα] πλάσμα || 33 θεοῖο] θ- p. c.
 || 36 οὐρανὸς] -ς p. c.

καὶ βιασθέντας κατάγει μεγίστου
40 ὡς μακαρίσσον·

ὥς με καὶ αὐτὸς Μαομέτ μεγίστων
ἔθνέων θείαν κατὰ τὴν ἀνάγκην
εἰς σὲ τοιοῦτον βασιλῆ' ἐκόντα
44 καῦτροπον ἔλκεις.

42^v

Ἦλθον οὖν αὐτὸς Μαομέτ θεήσων
γράμμασιν τούτοις, οὗ ἅπας ὁ κόσμος
πράξεας τόσσας θεόθεν νομίζει
48 γῆν ἀφικέσθαι.

Θαῦμα τῆς φήμης περὶ σῆς τοσούτων
ἦλθεν εἰς ἡμᾶς ἀγαθῶν καὶ ἦψεν
ἦτορ ἀλλήκτω ἐφέσει κόρέξει
52 αὐτόσ' ἰέσθαι.

ἦλθον οὖν τούτου διὰ τοῦ παρόντος
ἄσματος· καὶ γὰρ μέσος ἐστὶ πόντος
γῆ τε παμπόλλη· πόθον οὐδὲ πόντος
56 οὐδ' ἔρα εἶρξεν.

Ἔστι μὲν ψυχὴ μόνη, ἣ πεφύκει
οὐδὲν αἰσχρομῶ πως ἐνεκεν ματαίου
φέγγεος κόσμου ἐθέλειν ἢ ἄλλως
60 τοῦτο νοῆσαι·

43^r

ἦδε καὶ γαίαν πέρασεν τοσαύτην,
καὶ Ποσειδῶνος κλύδονας βιαίου·
ἔστι σοι τοίνυν ὦ ἀμυρὰ αὔξειν
64 τὸ κλέος ἔργω.

Εἶθε Χριστός σοι Μάομετ θεοῖο
υἱὸς ὑψίστου, θεὸς ὢν πατήρ τε,
δῶκε τῆς αὐτοῦ βασιλεῖ τοσούτω

47 νομίζει] -ει p. c. || 58 αἰσχρομῶ] αἰσχρόν (B) || 62 Ποσειδῶνος] -ει-
ex -i- corr. || 65-72 versus serius additi, ut e scribendí modo patet || 65
Μάομετ] alibi semper Μαομέτ

68 πίστεος ὄμμα·

ἦσθα γὰρ πάσης ἐπὶ γῆς μονάρχης·
καὺτὸς οὐκ ᾄκνουν πέλαγος περάσσαι
τόσσον, ἐκ γαίης Ἰταλῆς κινήσας

72 Θρᾶκας ἐς ἄκρους.

L'epistola, in distici elegiaci, al dotto patriarca Giorgio Gennadio Scolario oscilla tra il ricordo dell'antica amicizia che l'aveva legato a Filelfo in gioventù a Bisanzio, la nostalgia del passato – il poeta vorrebbe ritornare nella Πόλις per vivere con l'amico il resto della sua vita (vv. 13-14; 37) – e gli angosciosi interrogativi che suscita al presente la sorte della città: c'è ancora posto per le Muse e per la virtù oppure Ares ha definitivamente trionfato su di esse? Come si comporta l'attuale sovrano? Ama la virtù e i sapienti (vv. 15-18)? Possiede le doti di un vero monarca, che dev'essere sempre superiore ai suoi sudditi (vv. 19-20)? È in possesso della sapienza e di quell'eloquenza che conferiva a Nestore autorità e prestigio sugli altri sovrani (vv. 21 ss.)? Risponda al più presto l'amico con una lettera degna delle Muse, che avrà il potere di dare al poeta la sensazione di averlo accanto (vv. 35 ss.).

La menzione di Serre nel titolo del carme riporta a un dato reale, la permanenza di Giorgio Gennadio Scolario, monaco, nel centro macedone, dal 1458 fino alla morte (1472?); tuttavia il titolo μητροπολίτης τῶν Φαιρῶν è un errore di Filelfo (*Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit*, ... erstellt von E. Trapp, XI, Wien 1991 [Österreichische Akademie der Wissenschaften. Veröffentlichungen der Kommission für Byzantinistik I/11], n° 27304, p. 157).

Γενναδίῳ Γεωργίῳ τῷ Σχολαρίῳ
τῷ καὶ μητροπολίτῃ τῶν Φαιρῶν

43v

Ὅν μοι ὄντι νέφ νεαρὸν πάνυ διὰ θεάων
ἐν Βύζαντος ἔρα ἦψατο Καλλιόπη,
χαίρε γέρον· ξεῖνος πάλαι ὦν Γεννάδιε δῶμα
ἦκει ἰδοῦ σέο εὐμενὲς ὦδε πάτερ.
5 Θαυμάζεις τί ἰδῶν; Φραγκίσκος ὄδ' ἐστὶ Φιλέλφος,
ὄν ῥα βλέπεις· καὶ γὰρ πάντα χρόνος κινέει.
Χεῖρα δός· ὃ ἡμῖν γλυκερὴ χεῖρ· ἀλλ' ἄγε δεῖξον,

ed. Legrand, pp. 214-215 || inscr. Φαιρῶν i. e. Φερρῶν sive Σφερρῶν, Σερρῶν: de nominis formis cf. e. g. Laurent, V/1, p. 595 || 2 ἔρα] ἔρα (B)

- πῶς ἔχει ἡμέτερον τοῦ Ἑλικῶνος ὕδωρ,
 πῶς αἱ Κασταλίδες; τὰ σὰ πῶς ἔχει; εἶπ' ἀτρεκῶς μοι
 10 πάντα φίλω· καὶ γὰρ πράγματα κοινὰ φίλων.
 Ἔστι τόπος Μοῦσαις ὑμῖν πάρα; ἔστ' ἀρετῆσιν;
 ἢ Ἄρεως τὸ ἄγαν τῶνδε καταφρονέει;
 ὡς πόθος ἐστὶν ἐμοὶ Πόλεως τὴν γαῖαν ἀφίχθαι,
 κακυτόθι τὴν ζωὴν σοῦ μέτα πᾶσαν ἄγειν. 447
 15 Εἰπέ δέ· νῦν βασιλεὺς ἀρετῆς ἀσπάζετ' ἀγῶνας;
 ἄρα σοφοὺς τιμᾶ; ἤδεται εὐφρασίη;
 εἰ μὲν ταῦτα φιλεῖ, δοκέει μοι φέγγος ἀνάκτων·
 τὴν ἀρετὴν τιμῶν, ἐστὶν ἀνήρ ἀγαθός.
 Οὐδὲ γὰρ ἀνθρώπων μεδέειν μὴ ὄντα γε πάσῃ
 20 μείζονα τὴν ἀρετὴν τὸν βασιλῆα δέον·
 οὐδὲ σοφοῖς χρῆται μὴ ὦν ὁ σοφώτατος ἄλλων·
 ἔστι λόγου χρῆσθαι καὶ βασιλῆος ὄπλοις.
 Νέστορος ἦν γλώττη πάντας βασιλῆας ἐγείρειν,
 καὶ παύειν ὀργῆς εἰς πόλεμόν τε ἄγειν.
 25 Δεινὸν γλώτταν ὄπλον φύσις ἐσθλοῖς δῶκε βροτοῖσιν
 ἀσφαλὲς ἠδ' ἀγαθόν, τίμιον ἠδὲ σάον.
 Ἔστι κλέους ἔφεσις πᾶσιν βασιλευσιν, ἐπαίνου·
 ἄξιος ἄρα κλέους σὸς βασιλεὺς ἔραται;
 τῆς δόξης ἐράων πράττει καὶ πράγματα δόξης
 30 ἄξια· ταῦτα μόνη ἡ ἀρετὴ παρέχει. 448
 Κύδιμος ὦν Μαομὲτ ἀρετῆς ἀσπάζετ' ἐρώντας·
 θοῦμόν ὁμὸν φιλέει, ἀντία μῖσος ἄγει.
 Τᾶλλα νοεῖς σιγῶντος ἐμοῦ, Γεννάδιε πάντα·
 ταῦτ' αὐτὸς ἐρεῖ ἄγγελος ἐρχόμενος.
 35 Ἄλλὰ σύ μοι ταχέως σὰ γράμματα πέμπε θεάων
 ἄξια, δηλώσω σοῦ πέρι πάντα φίλω.
 ὦδε πόθον τὸν ἐμὸν Πόλεως μάλα πολλὰ λαφρίσσεις·
 σοῦ μέτα καὶ ἔσομαι γράμματα σεῖο βλέπων·
 ὡς ἔθελον παρεῶν μετὰ σοῦ διατρίψ' ἀγορεύων·
 40 ἀλλὰ τόδ' ἐστὶ πόθου, γράμματα δευφροσύνης.

11 Μοῦσαις] Μούσαις (B) || 13 ἀφίχθαι] ἀφίχθαι || 15 ἀσπάζετ'] ἀσπά-
 ζετ' || 21 σοφώτατος] -ω- p. c. || 25 γλώτταν] -ω- ex -ώ- corr. || 32 μῖσος
 ἄγει p. c. || 36 σοῦ] -ο- p. c. || 37 λαφρίσσεις] ἄλαφρίσσεις? || 39 δια-
 τρίψ'] διατρίψ' || 40 δευφροσύνης] δ' εὐφροσύνης (cf. p. 14)

II 10

Ancora un pressante e angosciato invito al marchese di Mantova Lodovico Gonzaga (cfr. II 1) a venire in soccorso della penosa condizione di indigenza dell'autore, oppresso dal freddo, dalla fame, dalla mancanza di denaro (vv. 1-4; 21-24). Lodovico si è già mostrato generoso in passato, e la virtù non ama interrompere le azioni che ha intraprese (vv. 42-44). In cambio, anche qui Filelfo promette il suo canto, che immortalerà le virtù del benefattore, perché per i sovrani nessun compenso è più prezioso della gloria, la virtù ama la gloria e solo il malfattore non si cura della fama (vv. 9-16). Lodovico imiti la generosità del padre Gianfrancesco, che fu prodigo di doni per gli amici delle Muse e della virtù, e ne fu ricompensato con canti che lo innalzarono fino agli astri (vv. 29-40). Strofe saffiche.

Λοδοβίκῳ Γονζάγα τῷ τῆς Μαντύας μαρχίῳνι

- Ἔργος ὃ ἄρχον Δολοβίκε, δῖαι
 πρῶτον ὃν Μοῦσαι Ἰταλῶν φιλοῦσι, 45^r
 τόνδε σὸν πάμπαν βλαβερῶς πιέζει,
 4 οὐδ' ἀποκρίνη;
- σοὶ πρέπει δοῦναι ἰλαρῶς Φιλέλφῳ,
 ὅστις ἐν πρώτοις τὸ σὸν αἰὲν αἶρει
 οὐνομ' εἰς ὕψος νοεροῦ Ὀλύμπου
 8 ἄσμασιν ἴσοις.
- Δῶρα μοι πέμψας κατὰ μοῖραν ἔξεις
 μισθὸν οὐ σμικρὸν παρὰ τῶν θεάων,
 ὃν χορὸς ναίει Ἑλικῶνος ὕδωρ·
 12 ἄλλο τί μείζον;
- τίς κλέους μείζων βασιλεῦσιν εἶη
 μισθὸς οὐ φαύλοις; ἀρετὴ γ' ἐπαίνῳ

1 Δολοβίκε (sed fort. Δ- in Λ- corr.) | Λοδοβίκε || 5 ἰλαρῶς] fort. ἰ- ex ἰ- corr. || 13 εἶη] εἶη

ἔξοχος χαίρει· ἀμελῶν δὲ φήμης
16 ἐστὶ κακοῦργος.

Αὐτὸς ἀρχόντων πρότερος Λατίνων
τῷ λόγου ἄνθει ἀρετῆς τε κάλλει·
τοῖς δὲ κἄμοῦ σοι ὄμοῦ ὄντος ἀρχῶ
20 οὐκ ἀλεγίζοις;

45v

ρίγέει, πεινᾶ φίλος ὦ μονάρχα,
ἄλλα καὶ πάσχει μάλα πικρὰ λείψει
χρημάτων· τούτων θεραπεί' ἀνάγκη
24 πᾶσαν ἀπάξεις.

Δῶρον ἢ ὥρη ἀπὸ πᾶν τελέσσαι
ἥδιον πολλῶ χρόνιος πεφύκει·
τοῦνδεές νῦν μοι Λοδοβίχ' ὑπάρχει·
28 τοῦτο μου εἶργε.

Λαμπρὴ ὄν φήμη παρὰ τοῖς ἀρίστοις
ὑμνέει, οὐδεις ἀγαθὸν νομίζει
κεῖνον οὐκ εἶναι· γέγονεν δὲ τοῖος,
32 οὐδ' σὺ γενήθης.

Οἶσθα Φρανκίσκον σὸν ἐκεῖνον ὄντα
ὦ θεοὶ ποῖος γέγονεν, γονῆα
πάντας εἰς ἄνδρας λογίους σοφούς τε
36 τοῖον ὑπάρξει.

46r

Δῶρα γὰρ πᾶσιν πόρε τοῖς θεάων
οὔσι τὴν γλῶτταν ἀρετῆς τε φίλοις,
οἱ δὲ αὐτὸν κείνον μέλεσιν καὶ ὕμνοις
40 ἄστρα πρὸς ἤξαν·

τοῖος ὢν καὶ τὸς παρ' ἐμοῦ δικαίως
αἰὲν ὑμνήσῃ· πολάκις δὲ ἦσθα
τοῖος· οὐ χαίρει ἀρετὴ γε παύειν
44 πρᾶξιν ἐλοῦσα.

II 11

Un altro elogio (cfr. I 10) del giovane Niccolò d'Este, nipote del duca Borso, esempio di virtù, di quella virtù che rende simili a Dio, e insensibile agli allettamenti di Cipride, perché tutto appartiene ad Apollo (vv. 1-12). Nonostante la giovane età, egli non ama i divertimenti dei giovani, perché conosce i principi che gli spiriti eccelsi hanno lasciato ai posteri nei loro «sapienti libri» (vv. 15-16). Anche qui l'elogio del nipote prelude a quello dello zio Borso (cfr. I 4, 17 ss.; 10, 33 ss.; II 13, 23 ss.; III 1; 11, 9 ss.), che il giovane onora come un dio (v. 20). Il rapporto fra le straordinarie doti del duca, bello come un dio, forte come Ercole, più generoso di Alessandro (vv. 35-38), speranza, luce e gloria per gli amici (vv. 41-42), e il canto eternante della Musa, che è immortale e combatte la morte (27-32), è il tema dominante di un encomio che non si allontana dai soliti stereotipi. Borso non è comunque il solo esempio di virtù al quale il giovane può ispirarsi nell'ambito della sua famiglia: ben degni di ricoprire questo ruolo sono anche il nonno Niccolò e il padre Leonello (vv. 43 ss.). Distici elegiaci.

Νικολάω τῷ Αἰστει

- Αἰστέα Νικόλεων ἡμῖν δὴ ἔννεπε Μοῦσα
 Περὶς ἐν λιγυροῖς ἄσμασιν ἠδὲ λύρη.
 Οὐ γὰρ σμικρὰ φέρει ἡμῖν τεκμήρια δόξης,
 ὅστις ἐρῶν ἀρετῆς πάντα καλῶς φρονέει. 46v
 5 Οὐ κραδίην βέλεσιν λοχεύει Κύπρις ἐφήβου,
 ὄνπερ αἰεὶ φιλέων Δήλιος αὐτὸς ἔχει·
 Νικόλεως ἀρετὴν ἀσπάζεται ἐξοχα πάντων
 εὖ ποιῶν· ἠ γὰρ ἄνδρα θεὸν τελέει.
 Τάλλα μὲν ἐστ' οὐδὲν πάντως, ὧν δὶα μεδοῦσα
 10 θαυμαλέη τε τύχη μωρολογεῖται ἄγαν·
 ἠ δ᾽ἀρετὴ μούνη ποιοῦσ' εὐδαίμονα θεῖω

3 τεκμήρια cum iota subscr. ut vox cum τεκμαίρω coniuncta || 4 ἀρετῆς] ἀρετῆς (B) || 5 ἐφήβου] -η- ex -ι- corr. || 6 ὄνπερ] ὄνπερ (B) || 9 δὶα] δὶα (B) || 11 δ᾽ἀρετῆ] δ' ἀρετῆ (cf. p. 14)

- νέκταρι κάμβροσίῃ ἄνδρα τελεῖ ἀγαθόν.
 Νικόλεως παῖς ὦν οὐκ ἀσκεῖν παίγνια χαίρει·
 σπουδάζων δὲ διὰ νύκτα καὶ ἡμαρ ἄγει.
 15 Οἶδε γὰρ ἐν βίβλοις ἀνδρῶν λειφθέντα σοφοῖσι
 δόγματα τῶν πρώτων, οὓς κλέος αἰὲν ἔχει.
 Πολλὰ μὲν ἢ καλὴ μέθοδος καὶ λαμπρὰ διδάσκει,
 οἷς βίος ἀνθρώπων γίγνεται ὡς συνετός.
 Μνήσατο παῖς οὗτος γὰρ ἄει πατρός τε σοφοῖο, 47r
 20 πρὸς δ' ἔτι καὶ θεοῦ, ὃν θεὸν ὡς ῥα σέβει.
 Βόρσιος ἐν πᾶσιν λάμπει μεγαλῶνυμος ἥρωσ
 ἀνδράσιν, ὡς ἄστροις Φοῖβος ἐν οὐρανίοις.
 Πᾶσα γὰρ ἢ ἀρετὴ ποιούσ' εὐδαίμονα, τοῦτον
 φωτὸς ἀπ' ἀκτίνων λαμπρὸν ἄγει ἰδίων.
 25 Βόρσιε τοῖο σοφοὶ ὕμνουσιν τοῦνομα πάντες,
 ὦν φαίνη μῦνος ἄξιος ὦν μέλεων.
 Ἄλλὰ σὺ καὶ τούτους εἰς αἰεὶ ἄσπασαι ἄνδρας,
 οἷς σε μόνοις ἐστὶν ἀθάνατον τελεῖν.
 Μοῦσα Διὸς θυγάτηρ νικῶση πᾶσαν ἀνάγκην,
 30 μᾶλλον ἄει θάλλει· ἐστὶ καὶ ἀθάνατος.
 Ἔστι μὲν ἀθάνατος· θάνατον καὶ πάντα διώκει
 ἠδὲ θριαμβεύει Μοῦσα Διὸς θυγάτηρ.
 Πρῶτος ἐμοὶ φαίνη, ὃν Βόρσιε πᾶσιν ἐπαίνους
 σοῦ διὰ τὰς ἀρετὰς πρώτον ἀεῖσαι ἐρῶ.
 35 Θεῖον ἔχεις κάλλος, ῥώμην τ' ἀλκὴν τε μένος τε
 Ἄμφιτρωονίδεω Δηλιακόν τε λόγον· 47v
 εἷς καὶ Ἀλεξάνδρου μείζων βασιλῆος ἀρίστοις
 δῶρα διδοὺς φίλοις, ὦν ἐμὲ εἶναι ἄγεις.
 Σῆς ψυχῆς μέγεθος καὶ σάφρονος ἤτορος εἶδος
 40 γαῖα τε θαυμάζει οὐράνιοί τε πόλοι·
 οὐδεὶς πραότερος κούδεις σοῦ ἄλλος ὑπάρχει
 κρείττων, ὧ ἐλπίς, φῶς τε κλέος τε φίλοις.
 Τὸν δ' ἄρα Νικόλεως σπουδῆσι μιμούμενος ἔσση
 Νικόλεως ἕτερος πάππον ὃν αὐτὸς ἔχεις.
 45 Ἦν γὰρ ὁ Νικόλεως ἄρχων τοιοῦτος ἐκεῖνος,
 οἴους ἥρωας δῖος Ὀμηρος ἄγει·
 τόν τε Λεωνέλλον καὶ τούτου μείζωνα πάππος

22 ἄστροις] -ρ- p. c. || 24 φωτὸς] φω- ex φώ- corr. || 26 ὦν] spiritus asper
 ex leni corr. | μέλεων] μελέων || 38 et 46 ἄγω cum iota subscr. hic tan-
 tum || 40 οὐράνιοί] οὐρ- || 44 ἕτερος] ἕτερος | πάππον] -α- p. c. || 47
 μείζωνα] μείζονα

Βόρσιον εἶναι, ἔσαν γέννατό σοι γλυκεράν·
οὔς σὺ μιμησάμενος καὶ δώγματα πρῶτα φυλάξας,
50 οὐ θάνατον γ' οἴσεις, ἀλλὰ μάκαρ παρέση.

II 12

Solenne elogio funebre del re di Napoli Alfonso d'Aragona, più volte celebrato nei carmi della *Psychagogia* (cfr. I 1; 13, 13 ss.; II 3, 9 ss.; III 2; 10, 13 ss.). La sua morte (1458) sembra aver gettato nello sgomento non solo gli uomini, ma l'universo intero. Sotto la lente deformante dell'αὔξεισις retorica scorrono apocalittici segni di un lutto cosmico: sconvolti gli astri (vv. 9-12), oscurato il sole (vv. 13-20), sovvertito ogni ordine della φύσις (vv. 21 ss.). Unico sovrano degno di lode (vv. 41-44), uomo d'azione (vv. 45-48) e di cultura dotato di straordinaria sapienza ed eloquenza (vv. 49-56) e generoso amico di dotti e di poeti (vv. 57-60), superiore a Zeus, ad Ares, a Ermes e ad Apollo (vv. 69-72), in cambio della sua fede ha ottenuto da Cristo, che amava con tutta l'anima, un posto nel punto più alto del Cielo (vv. 73-76): e la sua beatificazione, nella sincretistica atmosfera della *Psychagogia*, ha tratti di catasterismo e apoteosi (vv. 69 ss.). Si ricordi dunque il re, nella sua beatitudine, di quelli che lo onorano, e guardandoli dal cielo, li consegna al Re che regge l'universo (vv. 77-80). Strofe saffiche.

Εὐλόγιον εἰς Ἀλφόνσον βασιλῆα

48r

Θεῖον Ἀλφόνσον βασιλῆα ποῖος
κλαυθμὸς ἢ θρήνος δύναται θανόντα
ἄξίοις κόσμῳ πάθεσιν φανῆναι
4 Δῆλιον ἄστρον;

οὐρανὸς κείνου θάνατον προεῖπε,
Ζεὺς τε καὶ Ἥρη, πέλαγος καὶ αἶα·
θαῦμα γὰρ πᾶσιν γέγονεν βροτοῖσιν
8 ἠδὲ θεοῖσιν.

Ἄρκτος ἀκτῖσιν βλοσυραῖς κομήτην
εἶδεν ὀπλίσθαι, φοβερὴν τ' ἀνάγκην

12 ὄμμασιν δεῖξαι δακρύων γεμοῦντα
ἀνδράσι πᾶσι.

Φοῖβος ὑψίστην ὑπάγων πορείην
ὄμμασιν γαίην χθαμαλήν θεήσας
εἶδεν Ἀλφόνσον ἀποδοῦναι ἐοῖο
16 ἦτορ ἀνάγκη·

48v

εὐθύς ἐκπλήχθην μεγάλως στενάξας
ὅσσε καὶ αὐτοῦ σκότος ἐγκαλύψας
ρίγιον γαίην τρόμον εἰς ἀπάσῃ
20 ἦκε βροτοῖσιν.

Ἦρα καὐτὸς Ζεὺς ἅμα πάντα ζάλη
ἠδὲ βροντῆσιν βέλεσίν τε Αἴτνης
ἔπλεον· πόντος κλύδοσιν τὰ ἄστρα
24 ἦψατ' Ὀλύμπου.

Νῆας Ἀλφόνσου φοβερὰς ἐκείνας,
θάμβος ὦν πόρρω κατέπληξε κόσμον,
χεῖρ Ποσειδῶνος κοτέοντος ἄρχειν
28 εἶρξε θαλάττης·

ὅς γὰρ ἀνθρώπων δύναμις βιαίων
πᾶσα ἦν αἰεὶ ἀνέχειν ματαίη,
ποντίου μῆνις βασιλῆος ἄκρη
32 πόντισεν ἄμφω.

49r

Σείετ' αὐτὴ γῆ ὅλη ὀρροδοῦσα,
οὔρε' ἐσχίσθη πόλιές τ' ἀπ' ἄκρης
εἶδον ἀβύσσου Ἔρεβον πεσοῦσαι,
36 πάντα κινοῦνται.

Πάντα σοῦ δειναὶ βασιλεῦ θανόντος
εἰς χάος κόσμον κατὰ κάρτος ἄξειν
σπούδασαν μοῖραι· θόρυβος τοιοῦτος
40 πάντοθεν εἶργε.

Δεῖξεν αὐτῇ τῇ φύσει αἴσα μῶνον
 ἄξιον τοῦτον βασιλῆ' ἐπαίνου
 εἶναι ἐν θνηθοῖς, ὅτι πάντες ἄλλοι
 44 εἰσὶ κακοῦργοι·

κείνου αἱ πράξεις μεγάλαι κατ' ἄκρην
 πανταχῇ γαίης πελάγους τε δόξαν,
 ἦν πόρην θεΐης ἀρετῆς τὸ κάλλος,
 48 οὐρανὸν ἦξαν.

49v

Ἡ δὲ τῆς ψυχῆς σοφίη μεγίστης
 καὶ παρ' ἀνθρώπου φύσιν ἦν ἀπάντων
 τῶν νοητῶν, καὶ περὶ τῶν θεοῖο
 52 γνῶσιν ἐχόντων·

ταῦτα ἢ γλώττη γλυκερὴ σοφός τε,
 ἦν χορὸς Μουσῶν πότισεν θεάων
 θεῖον εἰς ὕδωρ Ἑλικῶνος οὔρους
 56 κόσμειε πάντα.

Ῥήτορας τούτων ἔνεκέν γ' ἐτίμα·
 τοῖς ἀοιδοῖσιν φίλος ἦν ἀρίστοις,
 νηχῦτοις δώροις θεραπεῦσ' ἐκάστους
 60 αἰὲν ἀμύνας.

Τοῦτον οὖν εἴ τις ἀπιόντα χαίροι
 ἐστ' ἀνὴρ πάσης μανίας ἐλάττων·
 μῶνος Ἀλφόνσος γέγονεν βροτοῖσι
 64 φῶς ἐπὶ πᾶσιν.

50r

ᾠ κλέος πάσης ἀρετῆς τελείας,
 ᾧ φάος πάντων βασιλεῦ ἀνάκτων·
 οὐρανοῦ ποῖον τόπον ἐν θεοῖσιν
 68 εἴλεο πρῶτον;

ἦς Διὸς μείζων Ἄρεώς τε ζήσας,

41 αὐτῇ (-η p. c.) αὐτῇ | τῇ (-η p. c.) τῇ | φύσει] -ει p. c. || 43 εἶναι p. c. | θνηθοῖς] θνητοῖς || 47 ἦν] ἦν || 53 σοφός] -ς p. c. || 55 εἰς mg. add. | οὔρους] -ου- ex -ο- corr. || 61 οὖν] οὔν || 62 μανίας cum iota subscr. ut vox cum μαίνομαι coniuncta || 65 ἀρετῆς] ἀρετῆς

εἶκεν Ἑρμῆς σοι, Κρόνος ἤδ' Ἀπόλλων
 πᾶς τε τῶν ἄστρον τόπον εὐτυχήσας
 72 πράξεως ἔργω.

Χριστός, ὃν ψυχῇ ἔσεβες ἀπάση,
 σῆ γέρας πίσται ἀποδούς, εἰς ὕψος
 ἔσχατον θείου σέ λαβὼν Ὀλύμπου
 76 ξύμμαχον ἴσχει·

ὦ μάκαρ λήθη βασιλεῦ ἀπέστω
 τῶν σέ τιμώντων λόγῳ ἠδὲ ἔργοις,
 οὐς ἰδὼν κείνω παράδος μονάρχῳ
 80 πάντα κρατοῦντι.

σου

II 13

L'elogio delle virtù dell'amico Girolamo Castelli, medico e poeta di corte di Borso d'Este (cfr. I 4; III 11), degno del bene più grande che sia stato concesso all'uomo, la fama (vv. 3 ss.), cede il posto (vv. 23 ss.) a un solenne encomio del duca (cfr. I 4, 17 ss.; 10, 33 ss.; II 11, 21 ss.; III 1; 11, 9 ss.), sintesi di bellezza fisica e di virtù intellettuali e morali – che sono complementari e inseparabili – degne di un dio (vv. 25-32), speranza dei poeti, amico dei dotti (vv. 35-36), dotato di dolce eloquio oltre che di straordinaria intelligenza, saggio nelle azioni (vv. 37-38), amicissimo dei suoi amici. Lo schema è simile a quello del carme I 4 (cfr. III 11). Distici elegiaci.

Ἱερωνύμῳ Καστέλλῳ τῷ φιλοσόφῳ τὲ καὶ ἱατρῷ

Πιερίδες σὲ φιλοῦσι λίην Ἱερώνυμε Μοῦσαι
 ἰητρῶν τε πατὴρ Δῆλιος ἠδὲ λύρης·
 τοῦνεκα καὶ σὲ φίλω σὸς ἐγὼ Κάστελλε Φιλέλφος,
 ἔσσομένης μνήμης ἄξιον οἴομενος.
 5 Ἄλλο τί γὰρ φίλος ἐκτίνειν σοὶ φίλτατε τοίῳ
 μείζον ἔχοι; μισθὸς ἔξοχος ἐστὶ κλέος.
 Ἦ πάντων μήτηρ οὐδὲν γλυκερώτερον ἄλλο
 τῆς μέλιτος φήμης πάνσοφος εὖρε φύσις·
 ἢ δὲ Θεμιστοκλέϊ ἀναπαύσεας εἴλετο δίῳ
 10 ἐννυχίους, λαμπρῶν ἡμέρα δοῦσα πόνων·
 ἦδε καὶ οὐκ αὐδῶντι φύσει φωνὴν ἀποδοῦσα
 σὺν Δεκίοις ἦγεν Κούρτιον εἰς θάνατον·
 Λύσιον Ἀλκείδην τε μόνη σὺν Καίσαρι φήμη
 Τυνδαρίδα τὲ δύω ἤγαγεν οὐρανόσε.
 15 Τίς δ' οὐκ ἀσπάζοιτ' ἀρετὰς Ἱερώνυμε σεῖο,
 ἀνδρὸς ὃν ἐν πρώτοις οὐδὲν ἀνεῖχε πάθος;
 οὐ φθόνος, οὐ ζῆλος κακὸς οὐδεὶς οὐδὲ κακούργου
 ἄλλη νοῦσος ἄγει εἰς τὰ πονηρὰ νόου·
 πάντα καλῶς πράττων, καλὸς τ' ἀγαθὸς τε φανῆναι

3 φίλω] φίλῳ (B) || 14 Τυνδαρίδα] -v- s. l. add. || 19 φανῆναι fort. pro φανῆναι scriptum (cf. ad I 2, 55)

- 20 αἰέν ἐρᾶς· οὗτος σοὶ γλυκὺς ἐστὶν ἔρωσ.
 Σῆ Κάστελλε τύχη συγγαίρομεν ἄξια δούση
 σπουδαῖς ἄθλα σέο σὴν κατὰ τὴν ἀρετὴν.
 Ὅλβιος εἶ πάντως, ὃν Βόρσιος ἄφθιτος ἦρωσ
 ἐν τοῖς ἠδίστοις φίλον ἔχει σὲ φίλοις·
- 25 Βόρσιος ἐν πρώτοις, οὗς κόσμος θαύμακε, λάμπει,
 ὥσπερ φλογεροῖς Φοῖβος ἐν ἀστέρεσιν.
 Οὐκ ἔχει ἀνθρώπου ὄδε μορφήν, ἀλλὰ θεοῖο
 τῆς ψυχῆς κάλλος τοῖς μέλεσιν προφέρων. 51v
 Οὐ σμικρόν ἐστ' ἀρετῆς μέρος ὃ Κάστελλε τελείας
- 30 ὠραῖον ἀμπαν σώματος εἶδος ὅλου·
 φαῦλος τὴν ψυχὴν φαῦλον καὶ σώμ' ἀποφαίνει·
 σώματι καλλίστῳ στέμματα σεμνὰ πρέπει.
 Πᾶσα μὲν ἢ ἀρετὴ κοσμεῖ τὸν Βόρσιον· οὗτος
 ἐστὶ δοκῶν μῦθος, ὃν βασιλῆα λέγοις.
- 35 Ἐλπίς ἀοιδοῖσιν μεγάλη μάλα Βόρσιος ἦρωσ
 πᾶσι πέλει· καὶ γὰρ ἐστὶ σοφοῖσι φίλος.
 Γλῶτταν ἔχει γλυκερὴν, κομψὸν λόγον, ἔξιν ἀρίστην,
 πράξεσιν ἐν πάσαις νοῦν κατὰ τὸν συνετόν.
 Τούτῳ ὁμοῦ πάντες πολλοὺς ἐχοίμεθ' ἐταῖροι
- 40 αἰῶνας· καὶ γὰρ ἄξιος ἐστὶ βίου.
 Οὗτος ἀνὴρ ἀγαθός, βασιλῆων οὗτος ἀρίστων
 κύδιμος ἠδὲ φίλοις φίλτατος ἐστὶν ὄδε.

24 ἠδίστοις] ἠδίστοις || 25 οὗς] οὗς | θαύμακε] θ- p. c. || 26 ἀστέρεσιν
 ex ἀστέρισιν, -e- supra prius -i- posito, corr. || 29 ἀρετῆς] ἀρετῆς || 31
 σώμ'] σώμ' || 32 σεμνὰ] σεμ- p. c. || 33 κοσμεῖ] -ει- ex -ι- corr.

II 14

Elogio di papa Pio II, Enea Silvio Piccolomini (cfr. III 7; 9), succeduto nel 1458 all'abborrito Callisto III Borgia (cfr. I 9; II 7). Dotto e sapiente (v. 7), il nuovo pontefice è cresciuto nell'amore di Cristo (vv. 9 ss.), e come un dio ora governa le cose divine, fuggendo i piaceri e mantenendosi immune dalle passioni (vv. 29-32). In lui sono riposte tutte le speranze di una riscossa del mondo cristiano contro il Turco infedele (vv. 41 ss.), e la vittoria delle armi cristiane, alla quale contribuiranno certamente i mezzi già raccolti da Niccolò V (vv. 61-64), procurerà al pontefice gloria eterna. Strofe saffiche.

Πίω τῷ δευτέρῳ
τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας μεγίστῳ ἀρχιερεῖ

527

Ἄγνοῶν πάσης ἀρετῆς τὸν ἄκρον
φῶτα καὶ αὐτὸν δοκεῖ ἀγνοῆσαι·
τίς γὰρ οὐκ οἶδεν Πίον ἐν βροτοῖσιν
4 ἀρχιερεῖα;

ἐκ Μικρανθρώπων πρότερον γονήων
τόνδε ἡ Σήνη πόλις ὦ Ἐθρόσκη
θρέψεν Αἰνεΐαν λόγιον σοφόν τε,
8 θαῦμα θεοῖο.

Καὶ γὰρ ἐκ παιδὸς φέρετο πρὸς ὕψος
οὐρανοῦ τῷ νῶ, θεὸν ἐν μεγίστοις
καὶ μόνοις Χριστὸν τέλεον νομίζων
12 εἶν' ἀγαθοῖσι.

Τοῦτον οὖν αἰεὶ σέβετο κρατοῦντα
τῆς τε γῆς πάσης, πελάγους καὶ ἄστρον
τῶν τε ἐν τούτοις νοερῶν ἀπάντων,
16 εἶ τι καὶ ἄλλο·

528

εἶ τι καὶ μεῖζον τύχοι ἄλλο ἕξω
οὐρανοῦ, κείνου θεὸν αὐθις ἄρχειν

ἐν νόφ βλέψας, νόμισεν τὰ πάντα
20 δούλια τούτῳ.

Πρὸς θεὸν τοίνυν κραδίην ἐπαίρων
τᾶλλα τοῦ κόσμου δολεραῖς ἀνάγκαις
εἰσορῶν κεῖσθαι, σκοπὸν οἷ γε μούνον
24 Χριστὸν ἐφίλει.

Πάντα δ' εἰς τοῦτον πόθον αἰὲν ἔργα
εὐσεβῶς τείνων Πίος ἐκ βροτοῖο
θεῖος Αἰνεΐα γέγονεν καὶ ἄρχει
28 ἤδη ἀπάντων.

Καὶ γὰρ ὡς θεῖος τὰ θεοῖο μόνου
πάντα καὶ πράττει τρυφερὰς ἀπάσας
ἡδονὰς φεύγων παθέων τε λῦσαν
32 ἀρχὸς ἀμύμων.

53^r

Γαῖαν εἰς πᾶσαν δύναμιν μεγίστην
πρῶτος ἀνθρώπων ἀρετὴν δι' ἄκραν
πρὸς θεοῦ τοῦτον λάβεν ἀξιούντος
36 ἔξοχα πάντων.

Ἐνθεν εἰρήνην, ἀγάπης ἐράσσας,
Χριστὸς ἦν κόσμῳ ἀσεβοῦντι δῶκεν,
Ἴταλοῖς σπεύδων κατὰ μοῖραν ἔρδειν,
40 καὶ πολεμίζει.

Ὁ στρατὸς Τούρκων μιὰρὸς πιέζει
εγγὺς εἰρήνην ἀφελὼν δικαίοις,
καὶ φόνοις κεύθων φοβεροῖς καί, οἴμοι,
44 αἵματι γαίαν·

τὸν στρατὸν τοίνυν ἀσεβοῦντος ὕδρου
σὴ πάτερ θείη δάμασον μαχαίρα·
σῶσον αἰσχίστου ὀσίους παρ' ἔθνους
48 δεινὰ παθόντας.

53^v

Πᾶσα σὴν γαίῃ ἀρετὴν αἰεῖσει·
 σὸν κλέος λαὸς μέλεσιν καὶ ὕμνοις
 πᾶς ἐν αἰῶσιν μυρίοις φιλάττων
 52 ἐγκιθαρίζει.

Σαυτῷ ἡ ἥττη ἀσεβῶν θριάμβους
 βαρβάρων μούνῳ ἰλαροὺς παρέξει·
 δεξιὸς λάμπει θεὸς ἐν βροτοῖσι
 56 σὴν διὰ δίκην.

Ἦγεμὸν Χριστοῦ ἄγε δὴ φαλάγγων
 πλήθος ἰφθίμων λάβε· σείο Τοῦρκος
 χειρὶ δουλωθεὶς γέρας εὖ ποθοῦσιν
 60 ἄμμιν ἀγέσθω.

Χρημάτων πλήθος πολὺ Νικολάου
 φροντὶς ἡ Κουίντου, ἔτι καὶ θανόντος
 εὗρε Καλλίστου, ἅπερ οὖς συανάξει
 64 ἄνδρας ἀρίστους;

54r

51 φιλάττων] φυλάττων || 53 ἥττη] ἥττη || 63 fort. οὐ συνάξει auctor scribere voluit (i.e.: «quae opes nonne optimos viros colligent?»)

III 1

Tra i numerosi encomi di Filelfo a Borso d'Este (cfr. I 4, 17 ss.; 10, 33 ss.; II 11, 21 ss.; 13, 23 ss.; III 11, 9 ss.), questo è l'unico indirizzato espressamente al duca, mentre gli altri traggono lo spunto da elogi di personaggi a lui legati. Degno degli antichi re (v. 1), dotato di ogni virtù (vv. 5 e 25), immune dalle passioni (vv. 15-18), assennato nelle azioni, che mai affida al capriccio della sorte (vv. 9-10), bello d'aspetto (vv. 27-28) ed eloquente (vv. 29-30), il duca rende felice la sua epoca con la sola sua presenza (v. 3). Da lui Filelfo vorrebbe accorrere per stargli accanto, ma per ora deve accontentarsi di inviargli questi pochi versi (vv. 31-40): Bartolomeo non gli concede il veloce destriero di cui avrebbe bisogno; eppure anche la sua generosità sarebbe ampiamente ricompensata dal canto del poeta (vv. 41-46). Distici elegiaci.

Il menzionato Bartolomeo è da identificarsi verosimilmente con Bartolomeo Calco, colto protettore di dotti e letterati, poi primo segretario ducale presso Lodovico il Moro; la richiesta del Filelfo verrebbe ad anticipare allora varie petizioni rivolte in anni successivi al Calco: cfr. Adam, *Francesco Filelfo at the Court of Milan*, pp. 94-95 e n. 127.

Βορσίῳ τῷ Αἰστειῖ ἡγεμόνι

- Ἄρχαίοις εἶ ὁμὸς βασιλεῦσιν Βόρσιε κείνοις,
θείους ἄκρ' ἀρετῆ οὓς ἐνόμισσε δίκη·
ὦ χρόνος ἡμέτερος διὰ σοῦ ὡς ὄλβιος ἔστιν·
ὦ τῶν ἡγεμόνων φῶς τε κλέος τὲ μέγα. 54v
- 5 Πᾶσα σὲ ἡ ἀρετὴ κοσμεῖ, ὡς ἥλιος ἄστρα,
ἦτινι καὶ λάμπεις ἄνδρα γ' ἕκαστον ὕπερ.
Τίς σοι τῷ φρονέειν ἴσος; λυγρὰ πάντα θαλάττης
κύματα εὖ προνοῶν, λήματα ἐσθλὰ φέρεις.
Οὐ σὺ τύχη μὲν ἄγη πρὸς πράξιαις, ἀλλὰ φρονήσει·
10 τοῦνεκα σοῖσι θεὸς πράγμασιν ἐστὶ πάρα.
Ἄλλὰ τὸ τῆς ψυχῆς μέγεθος καὶ Γάγγεω ὕδωρ

inscr. libri Φραγκίσκου τοῦ Φιλέλφου περὶ ψυχαγωγίας βίβλος τρίτη ||
inscr. carminis Βορσίῳ - ἡγεμόνι p. c. (ras.)

- εἶδε καὶ Ἰσπανῶν γαῖα καὶ ἀντίποδες.
 Γενναῖον δὲ τόδε ψυχῆς τό τε ἔξοχον ἦτορ
 ἀνθηρὸν δέδαεν σωφροσύνης τὸ μέτρον.
 15 Οὐ σὲ γὰρ ἢ Κύπρις κατέχει, οὐ χάρμα Λυαίου,
 οὐδὲ σὲ Δήμητρος ἀμφιταράττει ἄχος·
 αἰσχροτάτον δὲ κρίνας τούτοις ὑπακούσαι ἀεὶ σε
 σῶφρονα δηλοῖς μείζονα τ' εἶναι ἄγαν.
 Σεῖο δὲ πίστιν ἀνὴρ πᾶς ἦσθατο· ἢ δὲ δικαίου
 20 οὔσα βάθρον σαυτὸν θαύματι πᾶσιν ἄγει. 55r
 Χρήμασι πῶς ἄγασαι, δώροις ὃς πάντα μεγίστοις
 ἄνδρα σοφὸν κἀσθλὸν φιλοφρονεῖς τὸ μέγα;
 τοῦ δὲ φιλανθρώπου τὴν σου φύσιν ὅστις ἀρίστην
 οὐκ οἶδ' οὐκ ἔτυχεν τὴν φύσιν αὐτοῦ ἰδῶν.
 25 ὦ φάος ἀνθρώπων ἀρετὴν κατὰ πᾶσαν ἀπάντων
 Βόρσιε σοὶ δισσὰ Νέστορος εἶεν ἔτη.
 Σώματος εἶδος ἔχεις, αὐτοῖς ὅπερ ἐστὶ θεοῖσι·
 τοῦτο δὲ τῆς ψυχῆς εἶδεα σεῖο φάνεν.
 Ἔστι λόγος γλυκερός, Μουσάων οἶον Ἀπόλλων
 30 ῥεῖν στόματος Φοῖβος τέρπεται ἐξ ἱεροῦ.
 Ὡς ἔθελον νῦν σοι Ἐνετοῖς πάρα ἐγγὺς ὑπάρχειν
 μῦνον ἰδῶν παρεῶν, ὃν θεόν ὡς σέβομαι.
 ὦ Ἐνετοὶ πάντων ἀνδρῶν μεγαλόφρονες ἄλλων
 ἄνδρα φίλον βλέπετε, ὃς φάος ἐστ' ἀρετῶν.
 35 Ὡς ἔθελον παρεῶν σοὶ Βόρσιε διε συνεῖναι·
 οὐ θέμις ἦν ἡμῖν· τὸν πόθον αἰνὰ φέρω. 55v
 Ἄλλ' ἐπεὶ οὐκ ἔστιν νῦν ἡμῖν Κίλλαρος ἵππος
 βούλεται οὐδέ μ' ἔχειν Βαρθολομαῖος ἕνα,
 αὐτόσε οὐ δύναμαι νῦν ἐλθεῖν πλείονα λέξων·
 40 τοῦνεκα ταῦτα λάβε παῦρα Φιλέλφου ἔπη.
 Αὐτὸς ἀοιδοῖσιν φίλος εἶναι κοίρανος οὐ τη
 ἦδεται· ὦν γλίσχρος, χρυσοῦ ἐρᾷ δολεροῦ·
 ἔστι δὲ οὐ φρόνιμος· ζωὴν θανάτον τε πορίζειν
 οἶδασιν, οἷς ὕλη ὄμβριμος ἐστὶν Ἄρης.
 45 Εὐ ποιῶν περὶ σου παρ' ἐμοῦ κλέος ἄφθιτον ἔξεις
 κόλλιον ἢ τὰτρεκὲς Βαρθολομαῖε φέρε.

16 οὐδὲ] οὐδὲ || 17 δὲ s. l. add. || 19 ἦσθατο] ἦσθατο || 20 βάθρον] -θ-
 p. c. || 28 εἶδεα] εἶδεα || 32 ὡς quasi encliticon? || 36 ἡμῖν] ἡμῖν || 37
 ἡμῖν] ἡμῖν | Κίλλαρος] Κύλλαρος, celeberrimus equus Castoris || 41 τη] τι ||
 46 κόλλιον] κάλλιον

III 2

Epistola in strofe saffiche a Teodoro Gaza (cfr. I 13; II 3), ospite della corte aragonese di Napoli, investita dalle lotte che dopo la scomparsa del re Alfonso I (1458) interessarono la successione (cfr. I 1; 13, 13 ss.; II 3, 9 ss.; 12; III 10, 13 ss.) del figlio illegittimo Ferdinando (vv. 2-4). Filelfo invita l'amico a mostrare la sua grandezza d'animo in un simile frangente, perché è proprio in tali occasioni che il sapiente rivela se stesso (vv. 9-12), e lo rassicura sull'esito della guerra, che non potrà non risultare favorevole a un re dotato di tutte le virtù (vv. 29 ss.) e della forza di un leone (v. 45) come Ferdinando, e vedrà infine trionfare la giustizia sugli ingiusti (vv. 21-24; 38); con l'aiuto divino (vv. 61 ss.) e anche con l'appoggio terreno di un valoroso alleato come Francesco Sforza (vv. 85 ss.).

Θεοδώρω τῷ Γαζῆ

Πῶς ἔχει σαυτὸν πέρι νῦν ἐταῖρε
ἢ τύχη Γαζῆ; βασιλεὺς ἀρίστου
παῖς ὁ Ἄλφόνσου φοβεροῖς ἀνάγκη
4 ἐστὶν ἐν ὄπλοις. 56r

Ἦτορ ὡς ἡμῖν περὶ σοῦ λυπεῖται,
ὄν φόβῳ δεινῷ πόλεμος πιέζει
πάντα δυστλήμων βλοσυροῖς ταραττων
8 σοὶ πάρ' ἀέθλοις.

Ἄλλὰ σοὶ ψυχῆς μέγεθος τελείας
νῦν πρέπει πάμπαν· σοφὸς ἐν μεγίσταις
αὐτὸν ἐμφαίνει ταραχῆσι μᾶλλον·
12 ἄνδρα σὲ δεῖξον.

Οὐ γὰρ ἐν τούτῳ μάκαρ ἐστὶ κόσμῳ·
οὐρανὸς μούνος βίον ἐν θεοῖσι,
φίλε, τοιοῦτον δύναται παρέξειν

16 ἐσθλά φρονοῦντι.

Νῦν σὺ θαλλούσης ἀρετῆς μαχαίρα
 χρώμενος Γαζῆ πόλεμον κακοῖο
 μὴ φοβοῦ κόσμου· θεὸς εὐσεβοῦντι
 20 μείζονα δώσει. 56v

Οὐκ ἔχει νικᾶν Ἔρεβος δικαίους·
 τοῖσδε γὰρ μούνοις πατρίς ἐστ' Ὀλύμπου
 δῶμα ὑψίστου παρὰ τοῖς βιοῦσιν
 24 ἤματα πάντα.

Αἶρε γοῦν σαυτόν· πάθεσιν κινουῦσιν
 τὰς φλόγας πάντη βλαβεράς κρατοῦντα
 δεσπότην προσθεὶς λόγον, εἶργε νούσους
 28 ἦτορος ἔξω.

Ἔστι σοι πολλοῖς ἀγαθοῖς κατ' ἄκρον
 ἄνθος οὐ κοινῆς ἀρετῆς ὁ Φερδι-
 νάνδος ἐκθάλλων βασιλεὺς θανόντος
 32 υἱὸς ἐκείνου,

υἱὸς Ἀλφόνσου βασιλῆος, οἴμοι,
 ὃν βροτῶν πάντων μόνον εἶδε γαίη
 πᾶσ' ὁμοῦ πάσας ἀρετὰς συνῆχθαι
 36 ἄνδρ' ὑπὲρ ἀνδρας. 57r

Τοῦτον οὐ πράξει πόλεμός γ' ἐλάττω
 πατρὸς Ἀλφόνσου· ἄδικοι πεσοῦνται,
 οὗτος ᾧ, θάρσει, χερὶ τοῦ δικαίου
 40 πάντα τελούντος.

Εἶδες ᾧ Γαζῆ ἀσεβοῦντας ἄρτι
 πῶς μόνος τοὺς τρεῖς θρασεροὺς ἐνίκᾳ;
 πρᾶγμα γενναῖον, μέγα, καὶ θριάμβου
 44 ἄξιον ἄκρου.

Ἵως λέων τοῦς τρεῖς ἔλασεν φυγόντας
 17 θαλλούσης] -ης p. c. || 32 υἱὸς] υ- p. c. || 45 τοῦς (-υ- ex -ι- corr.)]
 τοὺς

βουσὶν ἀθύμους νεαροῖς ὁμοίους
εἶς, ὃν ἡ θείας φύλακεν προνοίας
48 ἰσχυρὰ τόλμη.

Πρὸς δὲ καὶ τούτῳ, βασιλεὺς ἀμύμων
τὸν στρατὸν Φράγκων ὅλον ἐκτραπήσας
νῦν ἀποκλείει τάχιον πεσόντα
52 θαῦμα θεοῖο.

57v

Τοῖς κολιοιοῖσιν Διὸς ὥσπερ ὄρνις
δὴ λυγροῖς ἄλλους παρὰ δένδρα πλείστου
καρδίην κύκλω ἀετὸς πετάσσει
56 πᾶσαν ἐλίσει·

ὥς τρέμει δῖον βασιλῆα Φράγκος,
οὐ δέος θυμὸν κρατεραῖς ἀνάγκαις
ἔξοχον πάλλει, θάνατον δικαίως
60 αἰσχροὺς ὀρώωντος.

Τῶν κακῶν γνώμας θεὸς αὐτὸς εἴργων
αἰὲν ἀπράκτους τέλεος κακούργου
δῶκε· τοῖς ἐσθλοῖς μόνον ἀσμενίζει
64 δεξιὰ δοῦναι.

Τοῦ τέλους τοίνυν σκοπὸν ἐννοήσας,
οὐ τύχην ἔξεις νεμεσᾶν βαρεῖαν·
τοὺς φίλους οὕτως ὁ θεὸς κακοῖσιν
68 ἐκδοκιμάζει.

58r

Καὶ γὰρ εἰρήνη κεφαλὴν οὐκ ἔγνω
κοσμέειν δάφνη· πτόλεμος φορεύει
στέμμα, καὶ δοῦναι γλυκεροὺς ἐπαίνους
72 αἵματι χαίρει.

Καὶ γὰρ οὐ λέξω δύναμιν τοσαύτην
Σφορτία, χρυσὸν τόσον, ἄνδρας, ὅπλα
τοῦ μάχην αἰεὶ πέρι πᾶσαν Ἄρου
76 ὀμβριμοθύμου.

Οὗτος ὡς ἀστήρ φλογερὸς βροτοῖσι
 λάμπει ἐν πᾶσιν· σκότον οὗτος εἶρξει
 καὶ φάος φέγγων ζοφεροῖς ἀνοίσει
 80 πράγμασιν ἥρωσ.

Ἄκρος εἰ ὀκνεῖ ἱερεὺς ἀμύνειν,
 χρυσοῦ ᾧ τήκει ἔφεσις τὸ ἦτορ,
 φροντὶς εἰ τιμῆς Πίον οὐ κρατύνει
 84 οὔτε δικαίου,

58v

ἀλλὰ Φραγκίσκος μόνος οὗτος ἄρχων
 φῶς τε ἀρχόντων Ἄρεώς τε δῖος
 υἱὸς οὐ δώσει ἄνεσιν τυράννοις
 88 τοῖς ἀδικούσι.

Χειρὶ γὰρ θείᾳ κόλασιν κακοῖσιν
 ἀξίαν τόσσην ταχὺς ἀντιδώσει,
 ὥστε σύμπαντας τάχιον φανῆναι
 92 αἰνὰ παθόντας.

Χαῖρε γοῦν Γαζῆ φίλε, χαῖρ' ἐταῖρε·
 καὶ γὰρ ἡ νίκη βασιλῆος ἤξει
 σὺν τάχει ἡμῖν· θεὸς οὐ λελείφει
 96 οὐσία ζῶντας.

III 3

Lettera consolatoria in distici elegiaci al patrizio e condottiero veneziano Iacopo Antonio Marcello per la morte del figlio Valerio (scomparso a meno di otto anni il 1° gennaio 1461). Dopo aver esaltato le doti fisiche, morali e intellettuali del defunto (vv. 5 ss.), Filelfo cerca di lenire il dolore del padre ricorrendo alla tradizionale topica di impronta cristiana: tutto ciò che è terreno è fuggevole e passeggero, il cielo è la vera patria dei giusti (vv. 27 ss.); dal cielo il figlio defunto ora può sorridere sulle vicende umane e guardare con amore e gratitudine chi, esortandolo sempre a una vita virtuosa, è stato la causa prima del bene sommo di cui ora può usufruire (vv. 35 ss.); non bisogna piangere chi gode di una vita immortale accanto a Dio ed è immune dalla corruzione, chi non è morto ma vive una vita eterna (vv. 43 ss.), e può provare dolore solo per il fatto di veder soffrire i propri cari (vv. 63-64). Più che piangere i propri figli – Filelfo accomuna al dolore del patrizio veneziano il suo personale dolore per la perdita del figlio Olimpo Gellio, coetaneo del piccolo Valerio (vv. 109-110) –, converrà esercitare la virtù e rispettare le leggi divine, per cercare di raggiungere un giorno i propri cari in quella che è la vera vita, esente dai vizi umani (vv. 65 ss.).

Su questo carme, e, più in generale, sulla vasta fioritura di scritti consolatori in occasione della morte di Valerio Marcello, si veda l'ampio studio di Renata Fabbri, *Le consolationes de obitu Valerii Marcelli*, pp. 227-250.

Ἰακώβω Ἀντωνίῳ τῷ Μαρκέλλῳ ἱππεῖ χρυσεῖῳ

59r

Οὐαλλέριον μὲν ἄγαν κλαίεις Ἀντώνιε σεῖο

παῖδ' Ἰάκωβε μάτην δάκρυα πολλὰ χέων.

Πράγμασιν δ' ἐν πάσιν μέτρον Μάρκελλε φυλάττειν

ἐστὶν αἰεὶ· καὶ γὰρ οἶσθα τὸ μηδὲν ἄγαν.

5 Παῖς ἔθανεν σαυτῶ· δῶκεν πολὺν ἥτορι τοίη

μοῖρα πόνον· ζωῆς ἄξιος εἶν' ἐφάνη.

Ἦν γὰρ ἡ οὐράνιον τῷ κάλλει σώματος ἄστρον,

- τῷ τε νόῳ καὶ τοῖς ἡθεσιν ἠδὲ λόγῳ.
 Ἦδη τῆς ἀρετῆς σπουδὴν ἠσπάζετο πάσης
 10 τῆς ἀρετῆς μούνης ἡδίων οὐδὲν ἔχων·
 τὸν θεὸν ἐν πρώτοις πάση ψυχῇ τε καὶ ἔργῳ,
 ἐπεὶ τὴν πατρίδα τοὺς τε γονεῖς ἔσεβεν.
 Χρήματι δ' ἐν παντὶ τηρεῖν Μάρκελλε καθήκον
 παῖς σέο βουλόμενος, ἤχθερεν αἰσχροὺς ἅπαν· 59v
 15 μούνοὺς τοὺς ἀγαθοὺς ἠγεῖτ' εὐδαίμονας εἶναι
 καὶ μάκαρας· καὶ γὰρ τούσδε θεὸς φιλέει.
 Οὐ κλέος ἀνθρώπων οὐδ' ἀρχή, οὐδὲ μεγίστων
 θησαυρῶν πλήθη ὄλβιον ἄνδρα πόροι·
 σώματος ἢ ῥώμῃ ἢ κάλλει, εἴτε τι ἄλλο
 20 εἰπεῖν καλὸν ἔχης, ἐστὶν ἅπαν δολερὸν·
 ταῦτα γὰρ ἢ νεμεσῶσα τύχη, ἢ πάντα δαμάζον
 ἡμᾶρ ὑπερβαῖνον ἔφθαρεν ἢ ἐ νόσος.
 Ἐνθεν ὁ σὸς Μάρκελλε γόνος μάλα θεῖα φρονήσας
 οὐδενὶ τᾶλλα τύχης εἶχεν ἅπαντα τόπῳ.
 25 Εἰσὶ μὲν ὦ ἄνερ πολλῶν Ἀντώνιε φροῦδαι
 ἐλπίδες ἀνθρώπων, οἳ γε πονοῦσι μάτην.
 Οἴσθα γὰρ ἐν γαίᾳ ἡμῖν αἰώνιον εἶναι
 οὐδὲν ἄρ οὐθ' ἰλαρόν, ἀλλὰ τὰ πάντα ῥέειν.
 Οὐρανὸς ἐστὶ πατὴρ τοῖς εὖ κατὰ πάντα βιοῦσιν·
 30 οὐρανὸς ἐσθ' ἡμῖν ἠδὲ θεοῖσι δόμος.
 Οὐαλλέριος παῖς σὸς πρόδρομός σοι σπεῦσεν Ὀλύμπου 60r
 χῶρον ἐλεῖν, ὃν σοι βούλεται οἶκον ἔχειν·
 ἀγγελικοῖσιν ἅπαν μιχθεῖς νῦν ὄμμα χοροῖσιν
 κείνου ἰδὼν χαίρει, ὃς μόνος ἐστὶ φάος.
 35 Ἡμῶν πάντα γελᾷ, ἅπερ ἄφρονες ἔξοχα πάντων
 καλὰ νομίζοντες, ἐν σκότου εἰσὶ βάθει.
 Σοῦ δ' ἔφεσις πολλή, οὐ σὰρξ τὴν σάρκα παρῆξε,
 κείνον ἔχει· καὶ γὰρ σῶμα λαβεῖν ποθέει.
 Οὐδ' ἔλαβεν λήθη, ὅσση σπουδῇ τε καὶ ἔργῳ
 40 χρώμενος, εἰς ἀρετὴν αὐτὸν ἄει ἐκίνεις.
 Σοὶ ῥα χάριν μούνῳ τάγαθοῦ νῦν οἶδε τοσοῦτο
 οὐ δία εὐδαίμων πάντα βιωτὸν ἄγει.
 Οὐ σε χρεῶν τοίνυν ἀνιᾶν αἰώνιον ὄντα

8 τῷ] τῷ (Va) || 14 ἤχθερεν] pro ἠχθηρεν vel ἠχθαιρεν metri causa (cf. Fabbri, p. 242) || 20 ἔχης] ἔχης || 25 Ἀντώνιε (-vne s. l.)] Ἀντώνιε (Va) || 39 σπουδῇ] σπουδῇ (Va) || 41 σοὶ ῥα] σοὶ ῥα (Va)

- τὸν παρὰ τῷ θείῳ· οὐ φθορὰ γὰρ τὸν ἔχει.
 45 Οὐκ ἔθανεν ζωὴν ὅστις ζῆ κρείττονα κείνος·
 τὴν χρονικὴν γὰρ ἀφείς, ἀθάνατον διάγει.
 Σῶμ' ἔθανεν μόνον· θάνατον νοῦς οὐποτε δέχθαι, 60σ
 ἀλλ' ὁμός ἐστι θεῶ, εἰκόν' ἐοῖο φέρων.
 Ἐρα λυπῆ ἴσως σοῦ εἵνεκα; τοῦτο σὲ καίει;
 50 παῦε πόνου τόσσου φίλτατε παῦε πόθου.
 Ὡς γὰρ ἐμοὶ δοκέει, μεγαλήτορος ἀνδρὸς ὑπάρχει
 ἔργον ἐρᾶν φίλου εἵνεκα τοῦδε μόνου·
 εἰ φίλος οὖν εὖ ἔχει, ἡμᾶς δέον ἐστὶν ἀπάσῃ
 χαίρειν τῇ κραδίῃ, ὡς ἴδιον ἀγαθόν.
 55 Ἄλλὰ τίν' ἄλλον ἔχοις σέο παιδὸς φίλτερον ἤδη;
 καὶ γὰρ ὑφ' ἡμετέρου αἵματος υἱὸς ἔβη·
 τοῦνεκα καὶ σαυτῷ σπουδάζει ἴσαπερ ἔσθαι,
 ἢ καὶ ἑαυτῷ γε, τῷ πατρὶ καλὸν ἄγαν.
 Νῦν θρόνον ὑψίστῳ παρ' ἑαυτῷ κείνος Ὀλύμπῳ
 60 σκευάζων διάγει σοὶ πατρὶ τῶντι φίλῳ·
 καὶ θρηνοῦντα βλέπων ἔλεει· τὰ σὰ κείνος ὀράται
 πάντα γὰρ οἰκτεῖρων ὄμμασιν ἐν γλυκεροῖς.
 Τοῦτο μόνον σοῦ παιδὸς παμπόλυ χῆρμα μιαίνει, 61σ
 σὴν ὅτι τὴν κραδίην τοῖον ἔχει τὸ πάθος.
 65 Οὐ τοὺς παῖδας ἐχρῆν ἡμῶν Ἀντώνιε κλαίειν
 τοίους εὖ ὄντας, οὐρανὸς οὖς ἔλαβεν,
 ἀλλ' ἡμᾶς μᾶλλον, οἷς ἀργοῦ καὶ λόγον ἔργου
 ἐστὶν ἀναγκαῖον δοῦν' ἐπὶ τὸν θάνατον.
 Ἡμέτεροι παῖδες κακὰ γαίης δεινὰ λιπόντες
 70 ἀθάνατον ἀμπαν ζῶσι βίον μάκαρες·
 ἡμῶν δὲ ψυχὰς φοβεροῖς κατὰ πάντα διαύλοις
 κύματα αἰρομένας οὐ μόνος οἶδε μόρος·
 ἢ δ' ἀρετῆ μούνη καὶ θοῦσιον εὐσεβὲς ἄμφω
 ἡμᾶς ἡμετέροις παισὶ συνάψαι ἔχοι.
 75 Τοῦτο δὲ ποιοῦντες κατὰ πᾶν κράτος ἐξομεν ἄκρον
 οἶκον ἐν οὐρανίᾳ ᾧ Ἰάκωβε πόλει·
 σῶ παρὰ Οὐαλλερῖῳ σύ μεν, ἀλλ' ἐγὼ αὐτὸς Ὀλύμπῳ
 υἱῷ ἐμῷ, ἄμφω ἐσσόμεθ' ὡς μάκαρες.
 Πένθος ἄρα στυγερὸν καὶ ἀνάξιον ἔνθεν ἀφέντες 61σ

48 φέρων] -ω- p. c. || 56 ἔβη cum iota subscr. ut fere semper || 63 παμπό-
 λυ] πάμπολυ | χῆρμα] χάρμα (de iota subscr. cf. ad I 3, 21) || 75 ἄκρον]
 ἄκρον (Va) || 77 μεν quasi encliticon

- 80 πάντα γόον, λάβομεν μείζονα ἔργα φίλε.
 Σῶμα βροτοῖς θνητὸν φύσις ἡμῖν δῶκε βαρεῖα·
 ἀλλὰ θεὸς ψυχὴν ἔγχεεν ἀθάνατον·
 λήγεται ἡμέτερον δέμας ἢ γῆ καίπερ ἀκόντων
 ἡμῶν, ὡς ἴδιον ἰσομερές τε χρέος.
- 85 Οὕτω τὴν ψυχὴν κείνω τῷ δόντ' ἀποδοῦναι
 ἐστὶ χρεῶν, χ' ἅμιν βουλομένοις ράδιον.
 Οὐδὲ μακρὰν Μάρκελλε πέλει ψυχέμπορον ἡμαρ·
 μοῖρα τρέχει δολερὴ καὶ σκότος ὧρ' ἐπάγει.
 Αἶρε σὺ γοῦν μετ' ἐμοῦ ὀξειαν ἐς οὐρανὸν ὄψιν
- 90 ἤτορος ἀκριβέος, ταῦτα λιπὼν τὰ νέφη·
 φωτίζει φλογεροῖσιν ἐκεῖ μάλ' ὑπέρτατα λάμπων
 ἥλιος ἀκτίσιν ἄστρα φανέντα πόλοισ.
 Ἄλλὰ τὸ φῶς αὐτῷ τοσσούτον θεῖα πορίζει
 ὄμματα· ταῦτα βλέπων οὔποτε νύκτα τρέμει·
- 95 ἐστὶ θεὸς καὶ φῶς καὶ ζωὴ ὀρθὰ φρονοῦσιν· 62r
 ὁ ζήσας κόσμῳ μόνος ἔχει θάνατον.
 Τοῦτ' Ἰάκωβε πρέπει ἡμῖν Μάρκελλε νοῆσαι,
 τὴν τ' ἀρετὴν ἀσκεῖν τοὺς τε θεοῖο νόμους·
 τοὺς ζῆν βουλομένους, τούτους ζῆν ἐστὶν ἀνάγκη
- 100 τῷ γε θεῷ μούνῳ, ζωῇ ὅς ἐστὶ μόνος.
 Ταῦτα δὲ ποιοῦσιν τοὺς ἡμῶν παῖδας ὀράσσαι
 ἔσσει' ἐν οὐρανίῳ ζῆν μακάρεσσιν δόμῳ·
 οὐ τόπος ἐστὶν ἐκεῖ φθονεροῖς· οὐ ζῆλος ἀνάσσει·
 οὐ κότος, οὐ μῖσος, οὐδὲ φιλαργυρία·
- 105 τοῖς μὲν ἀληθέσσιν μούνοισ γέρας ἴσον ὑπάρχει·
 ψεῦδος ἅπαν φεύγει καὶ δόλος ἐς κόρακας.
 Ἐὐν τάχει στυγερῆς ἄγε φίλε λιπώμεθα γαίης
 κόπρον, ἐπ' ἀστροφόρου δῶμα θοροῦντες ἄκρης.
 Ἄμφω ἰδοῦ καλέουσι δὺν μάλα παῖδε γονῆας,
- 110 κᾶμὸς Ὀλυμπος ἐμέ, σὸς τε σὲ Οὐαλλέριος.

80 λάβομεν] -ω- supra -ο- in textu positum, quod metro obstat, unde mg. Philelfi manu λάβομεν ἀντὶ λάβωμεν correctio || 86 χ' ἅμιν] χάμιν Philelfi more expectares || 87 ψυχέμπορον] -μ- ex -v- corr. || 91 φωτίζει] -ει ex -ι corr. || 99 βουλομένους] -ους ex -ος corr. || 100 ζωῇ] ζωῇ (Va) || 104 κότος] κότε- p. c. | μῖσος p. c.

III 4

Encomio in strofe saffiche del cardinale Francesco Gonzaga, figlio del marchese Lodovico (cfr. II 1; 10), mente divina (v. 15), giovane d'aspetto ma dotato della sapienza di un anziano e di un eloquio dolce come il miele, che lo rendono paragonabile a Nestore (vv. 4 ss.). Il cardinale, temperante e saggio, immune dalle passioni, superiore alla ricchezza e alle ruberie che induce a compiere l'eccessivo amore per il denaro – e del resto, come potrebbe rubare per l'ingannevole brama del guadagno chi è così generoso con tutti i dotti e i sapienti? –, è degno del trono di Pietro (vv. 17 ss.).

Per i rapporti tra Filelfo e i Gonzaga cfr. *supra*, p. 68; in particolare, con il nobile e colto presule Filelfo fu prodigo di suggerimenti e indicazioni di lettura: cfr. Concetta Bianca, «*Auctoritas*» e «*veritas*»: *il Filelfo tra Platonici e Aristotelici*, p. 210 e n. 13.

Φραγκίσκω Γονζάγα τῷ καρδιναλίῳ

62v

Μοῦσα Γονζάγαν Ἐρατῶ πρεπούση
πορφυρὸν πῖλον κεφαλῇ φοροῦντα
ᾗδε Φραγκίσκον νεαρὸν τὸ εἶδος,

4 Νέστορά τῆθη.

ᾠν νεανίσκος φρονέει σοφίζων
ὡς γέρων, ἄκραις ἀρεταῖς τὸ λάμπον
τοῦ νόου κοσμῶν, θεὸν ἐννοήσας

8 νύκτα καὶ ἡμαρ.

Τοῦδ' ἀπὸ γλώττης θαλερὸς γλυκείας
ρεῖ λόγος, θεῖος μόλις οἶον ἴσον
φαῖοι Ἑρμείας, νοερὸν τὸ εἶδος

12 ἔξ' ἀποφαίνει·

καὶ γὰρ ἡ γλώττη μέλιτος τὸ ρεῦμα

- ἐκχέει, γνώμας ἱεράς λεγούση·
 ὦ νόον θεῖον, θεὸς ὄν δεδώκει
 16 ἦτορι τοίῳ. 637
- Ἐγκρατῆς αὐτὸς πέλετ' ἠδὲ σόφρων,
 τὸν σοφὸν τοίοις φρόνιμόν τε ἄνδρα
 χρῆσθαι εἰς πράξεις ἀγαθοῖς νοήσας
 20 κύδιμος ἦρωσ·
- οὐδὲ τοῖς δεινοῖς πάθεσιν παρίσχει
 τοῦ λόγου εἴκων χαλινὸν κρατοῦντος,
 αἰὲν αὐτοῖο κρατερός γ' ὑπάρχων
 24 ἐμβασιλεύει.
- Χρημάτων κρείττων ἔθος αἰσχρὸν ὄχλου
 τοῦ τε ἀρπάζειν, ἀπατᾶν καὶ ἔλκειν
 φεύγει αἰεὶ ὡς θάνατον, νομίζων
 28 ταῦτ' ἀσεβούντων.
- Πῶς γὰρ ἀρπάσσοι δολεροῦ τε κέρδους
 οὐνεκεν σπεύσοι ἀφελεῖν τι πάμπαν,
 ὅστις ἐς πάντας λογίους σοφούς τε
 32 δῶρα πορίζει; 637
- οὗτος ἐν πρώτοις θρόνου ἐστὶν ἄκρου
 ἄξιος Ἰώμης, Πέτρος ὄν μεγίστοις
 τοῖς ἔπει λείπεν μεθ' ἑαυτὸν ἄλλοις
 36 ἀρχιερεῦσιν.
- ᾠ θεὸς σῶσον νεαρὸν μονάρχην
 τῷ νεῷ Χριστοῦ, ἀρετῆσιν αἶαν
 ὅστις ἐκλάμπει περὶ πᾶσαν, ὥσπερ
 40 χρύσιον ἄστρον.

III 5

Al vescovo di Como Lazzaro Scarampi, ricordandone la generosità nei confronti dei poeti e della sua stessa persona (vv. 1-20), Filelfo rivolge due istanze: di interporre i propri uffici affinché la figlia possa contrarre un matrimonio degno delle sue doti (vv. 25-32), e di venire in soccorso a Demetrio Castreno, uno dei dotti greci emigrati in Occidente, nutrito dal dolce latte della sapienza (vv. 33 ss.), il cui penoso stato di indigenza mostra quanto poco conciliabili siano sempre state la ricchezza e la virtù somma (v. 35; sui rapporti di Filelfo con il Castreno, che molto gli dovette, cfr. soprattutto Adam, *Francesco Filelfo at the Court of Milan*, p. 186). Distici elegiaci.

Λαζάρω Σκαράμπω τῷ Κομῆ ἐπισκόπῳ

Λάζαρε χρή σε λίην τὸν ἐπίσκοπον ὄντα νοῆσαι
 τοῦνομα σεῖο πάτερ· τοῦτο γὰρ ἐστὶ μέγα·
 ὃν βασιλῆα λέγεις, εἶπον τὸν ἐπίσκοπον ἄνδρες,
 ἀρχαὶ Ἄνδρομάχη Ἴκτορα ᾧδ' ἐκάλει. 64r
 5 Εἶ τοίνυν βασιλεὺς σὺ ᾧ ἐν τῷ Λάζαρε Κάμου
 πανθείῳ ναῶ καὶ τὰ θεοῖο βλέπεις.
 Οὗτος ἐν ἀνθρώποις εἴωθεν πᾶσι καλεῖσθαι
 ἄγγελος, ἀγγέλλων τοὺς γε θεοῖο νόμους.
 Τοῖος ἄρ' ὢν ἔργον μάλα σοῦ πᾶν δέσποτα πράττεις
 10 ἄξιον εἰς ἐσθλοὺς ἄξια δῶρα φέρων.
 Ἔνδυμα πορφύρεον κάμοι δούς τίμιον ἄρτι
 τιμήσας φαίνη τοῦ Ἑλικῶνος ὕδαρ·
 τοῦτο μὲν ἀθάνατον πάντως καὶ θεῖον ὑπάρχει,
 ἀθάνατον δὲ τελεῖ τόν γε ποθοῦντα πίνειν·
 15 ὕδατι Πιερίδες σὲ θεαὶ σφόδρα λούσαν ἐκείνω·
 ἔνθεν ἀοιδοῖσιν δῶρα σὺ καλὰ νέμεις.
 Αἰὲν ἄρ' ἀθάνατος διὰ σοῦ πάτερ ἔξοχε πάμπαν,
 ἐσόμενος δι' ἐμοῦ αὖ λάβε λαμπρὸς ἔτη.
 Γενναίᾳ ψυχῇ τί γαρ εἶην ἄλλ' ἀποδοῦναι
 20 μεῖζον ἢ ἀνθρώποις πᾶσι πάρ' οὐνομ' ἔχειν; 64v

19 γαρ quasi encliticon

- ἄγγελε καὶ βασιλεῦ πάτερ ὦ Σκαράμπε, μεγίστην
 οἶδα χάριν, τὴν δὲ Μοῦσα σοι ἄξει ἄγαν.
 Καὶ περὶ μὲν τούτων ἄλις ἤδη ταῦτα λεγέσθω,
 τᾶλλα δὲ πραότατος στήθεσι βάλλε σέο.
 25 Ἔστι μοι ὡς οἶδας θυγάτηρ γνώμην τε φυὴν τε
 παγκάλῃ· ταύτην βούλομαι ἀνδρὶ ἄγειν·
 ἔστιν ἐν ἡμετέροις τούτοις σπάνις ἀνδρὸς ἀρίστου·
 γαμβροῦ ἐγὼ γ' ἀγαθοῦ Λάζαρε τέκνα θέλω.
 Αὐτὸς ἐπισκοπέων τὰ θεοῦ, μὴ τᾶλλα νοῆσαι
 30 ὄκνεε, τοῦ κόσμου πάντα φρονεῖν σε δέον.
 Ταῦτα παρ' ἐστὶ θεοῦ, ἐς ὃν αὐτὸν πρέπον ἐστὶν ἀνάξειν·
 σοὶ δὲ θεοῖο πέλει φροντὶς ἅπασα νόμῳ.
 Πρὸς τούτοις παρὰ σοὶ Δημήτριος αὐτὸς ὑπάρχει
 Καστηνός, σοφίης ὃν γάλα ἠδὺ τρέφει.
 35 Πλοῦτος ὁμοῦ ἀρετῇ τε ἄκρη μὴν οὔποτε ἦσαν·
 οὗτος ἄρ' ἐστὶ πένης· χρήμασι παῦε πόνου. 65r
 Οὐ σμικρόν, οἶσθα, κλέος σοὶ Λάζαρε καὶ φάος ἔσται
 ἀνδράσιν εἰ φαίνη εὖ προνοῶν ἀγαθοῖς·
 οὐ καλοὺς φιλέει κακὸς ὢν, ἀλλ' εἴ τις ἀρίστους
 40 φιλοφρονεῖ, ἐσθ' οὗτος μόνος ἀνὴρ ἀγαθός.
 Ὡν ἄρα τῆς ἀρετῆς μέγα φῶς, ἄγ' ἐπίσκοπε χεῖρα
 ἀνδρὶ δός, εἰς ἀρετὴν ὃς πολὺ φέγγος ἔχει.

III 6

Lettera consolatoria in strofe saffiche al figlio Senofonte (scomparso il 17 agosto 1470) per la morte del nipote in tenera età. Nel carme Filelfo, che ebbe a patire il *funus acerbum* di parte della sua numerosa prole (cfr. III 3, 109-110, e l'epistola del 31 luglio 1465, in cui lamenta l'atroce perdita di Cesare Eufrazio e Federico Francesco: cod. Triv. 873, f. 493v), riversa motivi topici già incontrati nell'elegia III 3. Il bimbo è giunto al cielo puro, senza avere avuto parte alcuna del male e delle sofferenze di questa vita (vv. 9-12), ed ora gode della gioia più piena (v. 15) presso il Signore della terra, del mare e degli astri (vv. 5-8), e di là contempla le sofferenze degli uomini sulla terra, dove nulla è stabile e sicuro (vv. 17-24). Ai genitori non si addice dunque piangere i figli defunti, che vivono nel bene e nella felicità accanto a Dio; essi devono piuttosto pregare affinché possano raggiungerli e vivere con loro per sempre (vv. 29-32).

Ξενοφῶντι Φιλέλφῳ τῷ υἱῷ

Παῖ τί τοῦ υἱοῦ Ξενοφῶν Φιλέλφε
νηπίου τόσσοις θάνατον στενάξεις
δάκρυσιν; θρήνον λυε, παῦε πένθος,
4 καὶ γόον εἶργε.

Ἔστι γὰρ κείνος παρὰ τῷ κρατοῦντι
τῆς τε γῆς πάσης πελάγους καὶ ἄστρον,
κόσμον ὅς μοῦνος κτίσσαι' ἐκ μὴ ὄντος
8 παντοδυνάστης.

Οὐδὲν ἐν ζωῇ κακὸν εἶδε ταύτη,
οὐδὲ τοῖς λυγροῖς πάθεσιν τὸ ἦτορ
ἦσθατο φρίσσειν· καθαρὸς πετάσσαις
12 οὐρανὸν ἦξε.

Νῦν θεωρεῖται φλογερὸν γλυκεία

7 ὅς] ὅς || 10 λυγροῖς] -οι- ex -ι- corr.

ὄμμα τῆ ὄψει παρεὼν θεοῖο·
 ἦδεται πάση κραδίη, νοήσας
 16 τὰ τρεκὲς ἄκρον.

Εὐσεβῆς ἡμᾶς ἐλεεῖθ' ὀράσσας,
 οὐς ἔρας δεινὴ ἔφεσις πιέζει,
 καὶ δέος ψεύστης, λύπη ἢ ματαίη
 20 καὶ χαρὰ οὐλος.

Οὐδὲν ἐν ταύτῃ μόνιμον θαλάττῃ·
 πάντ' ἔχει σεισμός, τρόμος ἠδὲ ῥύμη·
 τρισμάκαρ κείνος, θεὸς ὃν καθ' ὄραν
 24 οὐσίον εὐρεν.

667

Οὐ δέον τοίνυν γονέας λυπεῖσθαι
 τοῖς ἐπὶ ζώντων ἀγαθοῖσι παίδων·
 κείνος εὖ γὰρ ζῆ, θεὸς ᾧ παρέδρω
 28 χρῆτ' ἐν Ὀλύμπῳ.

Μᾶλλον ᾧ υἱὲ Ξενοφῶν λιτῆσι
 τοῦ θεοῦ δεῖσθαι γονέας προσήκει,
 παισὶν ὡς αὐτοὺς ἀγίοις συνάψοι
 32 ἤματα πάντα.

III 7

Encomio in distici elegiaci di papa Pio II (cfr. II 14; III 9), il cui avvento al soglio di Pietro (agosto 1458) ha fatto rivivere i tempi felici e la gloria di Niccolò V (cfr. I 9; II 2), portando luce agli uomini che erano caduti in preda alle tenebre (vv. 7-12; 34-36: chiara l'allusione al papato dell'abborrito Callisto III Borgia, cfr. I 9, 17 ss.; II 7). Nel ricordo di un'antica consuetudine mai dimenticata (vv. 19-20), Filelfo ne celebra le eccelse doti di scrittore, che gli assicureranno una fama immortale (vv. 13-16), e la grande generosità (vv. 21-22), offrendo in cambio la propria Musa, che gli procurerà la gloria (vv. 23-24), e con essa tutta la sua anima (vv. 29-30).

Πίῳ τῷ δευτέρῳ
τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας μεγίστῳ ἀρχιερεῖ

Ἄιδετε Πιερίδες τὸν ἐμὸν πατέρ' ἄδετε Μοῦσαι
Σίλουτιον Αἰνεΐαν ἀρχιερῆα Πίον·
οὗτος ἐν ἀνθρώποις ἐκλάμπει θαῦμα θεοῖο
ταῖς ἄκραις ἀρεταῖς τὸν θρόνον ἄκρον ἔχων. 66v
5 Ὡ Πίε διε πάτερ σέο φήμη οὐρανὸν ἤκει·
κόσμος ἅπας ἤδη τοῦνομα σεῖο σέβει.
Οὓς σκότος εἶχε μέγας, διὰ σοῦ φῶς ἦλθε βροτοῖσι·
Φοῖβος ἰδοὺ αὐτίς ἐς χέρας ἦγε λύραν.
Βάρβαρον ἦθος ὄλον διὰ σοῦ φύγεν ὄλβιε πάππα
10 εἰς κόρακας· διὰ σοῦ ἐστὶ σοφοῖσι κλέος.
Πάντες ἀπ' Ἀονίδων ἤδη παιδεύσεος ἄνδρες
χαίρετε· Νικόλεως Κουίντος ἄρ οὐκ ἔθανεν.
Οὗτος αἰδοῖσιν πέλει ἐν τοῖς πρῶτος ἀρίστοις
τῷ τε λέγειν κομψὸς τῷ τε γράφειν ἀγαθός.
15 Τοῦνομά σου θάνατος μηδέποτε λήψεται ἤδη·
θνητοῖς ἀρχιερεὺς ἡμύθεός τε πέλεις·
γῆς ἔπι μῦθος ἔχεις σκῆπτρον μέγα φῶς τε θεοῖο,
ὃν ῥα μιμησάμενος μοὶ προνοεῖς φιλίως.
Οὐ σε γὰρ ἤδη ἐμοῦ λήθη λάβεν ὄντος ἐταίρου 67r

16 ἡμύθεός] ἡμίθεός

- 20 δὴν πάλαι ἠδὲ φίλου τὴν περὶ εὐφρασίην.
 Μοὶ σπάνιν ἦσθα βίου ἀφελών, ᾧ χρύσια θήκας
 δῶρα ἐκών, τῶντι χρύσιον ἦτορ ἔχων·
 σοὶ διὸ καὶ παρ' ἐμοῦ κλέος ἤδη χρύσιον ἔσται,
 ὅσσον ἄρ ἐκτίνειν μείζον ἐμοὶ δυνατόν.
- 25 Οὐ κατ' ἐμὴν λειτὴν ἀρετὴν πάτερ ὄλβιε δῶρον
 τόσσον ἐμοὶ δῶκας πάντα κατ' ἄθλα βίου·
 ἀλλὰ θεοῦ σὺ τόπον τηρῶν παραδείγμασι χρῆσθαι
 πᾶσι θεοῦ χαίρεις· δῶκε γάρ· ὧδε δίδως.
 Αὐτὰρ ἐγὼ ψυχὴν σοὶ ἐμὴν τελέως ἀποδοῦναι
- 30 εὐχομαι· οὐ γὰρ ἔχω μείζονα δῶρα φέρειν.
 Τήνδε λαβὼν μείζον ποιήσεις ἔξοχα δῶρον,
 ᾧ δωρησάμενος δὴ με σὸν εἶν' ἔδρακας.
 Ἄλλὰ γε τὴν ἀρχὴν τέλεσον· τέλος αἰὲν ἀρίστου
 ἐστὶ κλέους, πρόσθεσ ὄμμασι Νικόλεων·
- 35 τοῦνομα γὰρ κείνου λαμπροῦ πατρὸς οὔ ποτ' ὀλεῖται, 67v
 ὅστις ἐν ἀνθρώποις ἥλιος ἦν ἀρετῶν.

III 8

Elogio funebre in strofe saffiche di Palla Strozzi (cfr. I 3; 8), morto nel 1462. Rivolgendosi direttamente al defunto, Filelfo ne esalta le molteplici e splendide virtù, che l'hanno visto eccellere su tutti i suoi concittadini (vv. 5; 29 ss.), e la sapienza congiunta con la fede in Dio, per cui «l'aureo cavaliere» (tit.) seppe riconoscere la precarietà delle cose umane e mantenere costantemente lo sguardo rivolto alla divinità (vv. 13-20), giungendo infine al Cielo, che per tutta la vita aveva attratto i suoi interessi, e alla vita beata accanto al Sommo Bene, al cui volere tutto l'universo obbedisce (vv. 21-28).

Εὐλόγιον εἰς Πάλλαντα Στρόζαν
χρύσειον ἰπέα Φλωρεντῖνον

Πάλλα ὦ Πάλλα θάνατος βροτοῖσι
κοινὸς ὢν πᾶσιν σὲ γέροντα φίλοις
ἀρπάσας ἡμῖν, δέδαεν τὰ κόσμου
4 ἄστατα πάντα.

Σοὶ μὲν ἐν πάσῃ ἀρετῇ τελείῳ
οὐδὲν ὦ Πάλλα ἔβη ἀγνοοῦντι·
εἶδες ἄρ τούτοις πέρας ἐκ θεοῖο
8 πράγμασιν ἔσθαι·

τοῦνεκεν ζωῇ σέο ἦν ἀρίσταις
πράξεσιν πάσῃ ἀκριβῶς δοθείσῃ·
ταῖσδε γὰρ μούναις ὁδὸν εἰς Ὀλύμπου
12 δώματα θέσθαι.

Οὐδὲν ἐν κόσμου χάριεν θαλάττῃ
πάντα χειμάρροις κλυδόνων τὲ λίνοις
ἐννοῶν λυγροῖς ὑποκεῖσθαι, ὄψιν
16 εἰς θεὸν ἔσχεσ·

68r

inscr. χρύσειον] -ει- ex -ι- corr. || 13 χάριεν proparoxytonon more Attico, ut quidem Suidae lexicon (χ 103 Adler) testatur

τόνδε καὶ μόνον κραδίη ἀπάση
 ἐνθεωρήσας πατρίδος τὲ φέγγους
 καὶ γένους λαμπροῦ σὺ καταφρονήσας
 20 σαυτὸν ἐκόσμεις.

Τὴν ὅλην ζωὴν ἄγαγες μαθήσεις
 τάς περ' ὑψίστας φύσεως τοῦ ὄντος·
 καὶ σοφὸς κόσμον νοερῶς μετρήσας
 24 οὐρανὸν ἤξας.

Τοῦτον ὃν ζήσας ἔμαθες, μετ' αἴσιν
 ἔσχατον ναίεις παρὰ τῷ κρατίστῳ
 τῶν ἀεὶ ὄντων ἀγαθῶν ἐκείνῳ
 28 πάνθ' ᾧ ἀκούει.

68v

Χαῖρε γοῦν Πάλλα ἄνερ ἐν θεοῖσιν
 ὢν μέγας θείαις ἀρετῆσι, ζῶντας
 ἄρτι αἷς πάντας ἰδίους πολίτας
 32 Στρόζα ἐνίκας.

III 9

La lunga epistola in distici elegiaci a papa Pio II (cfr. II 14; III 7) presenta tre nuclei tematici ben distinti. Nella prima parte (vv. 1-40) Filelfo, facendo appello a un senso di moderazione e di clemenza che, se è dote apprezzabile in tutti gli uomini, tanto più si addice a un pontefice, lo invita a porre freno alla sua pur giustificata ira contro Sigismondo Malatesta. Nella seconda (vv. 41-82) lo incoraggia a farsi promotore della riscossa cristiana contro il Turco (per questo tema cfr. III 14, 41-64, nonché, in anni più tardi, la lettera greca a Demetrio Calcondila del 30 maggio 1477: 110, p. 190 Legrand) e della salvezza del popolo italico, lui che è il Pio Enea (v. 69: per il gioco sul nome del pontefice cfr. la lettera greca al Bessarione del 23 agosto 1458: 56, 3-4, p. 102 Legrand), ma al tempo stesso lo invita a tenere presenti i rischi che l'impresa comporta, soprattutto in relazione ai delicati equilibri di forze tra le potenze italiane, con palese riferimento alla maggiore e più direttamente impegnata fra esse: Venezia. Nella terza parte (vv. 83-100) scongiura il pontefice con toni accorati di sollevarlo dal suo penoso stato: ogni sua speranza è riposta in lui (v. 87), da lui dipende la sua stessa vita (vv. 99-100).

Πίῳ τῷ δευτέρῳ
τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας μεγίστῳ ἀρχιερεῖ

Ἔστι παρ' οὐρανόιου ἡμῖν πᾶν πρᾶγμα θεοῖο
 κούδὲν ἐκείνου ἄνευ τοῖσι βροτοῖσι πέλει.
 Ἐν πρώτοις δὲ θεὸς μορφὴν καὶ νοῦν ἱερεῦσι
 κύδιμον εἰσέχεεν· τοὺς γὰρ ἐκείνος ἄγει.
 5 Ἔστι χρεῶν τοίνυν ἀνθρώπων λῶρα κρατοῦντα
 ἀρχιερῆα Πίον οἱ σκοπὸν αὐτὸν ἔχειν·
 χρώμενος ἄρ κείνῳ πράξεις κάθ' ἐοῖο συνέργω
 πάντα κατορθοῦται τὸν καθ' ἐοῖο νόον.
 Κοίρανος ὢν ἱερεὺς πολλοῖς ἐπὶ ἔθνεσιν ἄρχεις
 10 ὦ Πίε διε πάτερ σὴν διὰ εὐφρασίην·
 τοῦτο δέ σοι ὁ θεὸς δῶκεν μεγαλήτορι πρᾶξαι,

10 εὐφρασίην] εὐφρασί- p. c.

- οὐ δύναμις κόσμου, οὐδὲ βροτῶν σοφίη.
 Ἄλλὰ θεοῦ δώρῳ χρῆσθαι δεῖ αἰὲν ἀμέμπτως·
 πάντες ἐπαινοῦσιν κείνο τὸ μηδὲν ἄγαν.
 15 Ἔστι μὲν ὠραῖον πολλοῖς ἐπὶ ἔθνεσιν ἄρχειν
 καὶ λειῖαν πολλὴν γῆν κατὰ πᾶσαν ἄγειν·
 ἀλλ' ὠραιότερον καὶ πολλῶ κρεῖττον ἐκάστου
 καὶ παθέων ἄρχειν καὶ λόγον ἀρχὸν ἔχειν.
 Πρὸς δέ, πάνυ στυγερόν καὶ ἀνάξιον ἀρχιερέως
 20 ὄπλα τρέφειν Ἄρεος· καὶ γὰρ ὅδε βλαβερός.
 Ἄλλὰ Σιγισμούνδος Μαλατέστας πολλὰ λυπήσας
 ἄξιός ἐστι λαβεῖν ἄξια δῶρα θράσους.
 Καὶ τίς ἄρ ἐν θνητοῖς πλὴν σοῦ πάτερ ὄμμα θεοῖο
 οὐ μωρὸς καὶ ἄφρων ἦθεσι καὶ πάθεσι;
 25 συγγνώμην ἀσεβεῖ δῶκεν ἂν Χριστὸς Ἰουδα,
 εἰ κατὰ τὴν κραδίην τῆσδε τυχεῖν ἐφίλει.
 Θνητοὶ κἀθάνατοι, οὐκ αὐτοί· ἀντὶ θεοῦ σε
 δεῖξον ἐν ἀνθρώποις, σῶσον ἄρ, οὐκ ὄλεσον·
 ὀργὴν ἀθάνατον θνητὸν μήτ' ἄνδρα προσήκει
 30 τηρεῖν μήτε Πίον ἀρχιερῆα δέον·
 ἄγγεον ὄξος ἔχον δὴν φθεῖρεν, στήθεα μῆνις·
 ἦδε γὰρ ἠδὲ λόγος ἀμφιμάχονται ἅμα.
 Ὡν σὺ ἐν ἀνθρώποις τέλος νοῦς, οὐδὲν ἀβούλως,
 οὐδὲν ἀβυρβήλως ἔδρακας, οὐδὲ λέγεις·
 35 οὐ γὰρ ἔχει χάραν παρὰ σοὶ πάθος οὐδὲν ἀρίστω·
 πάντα λόγος προνοεῖ· οὗτος ἄρ ἔστω ἀγός.
 Ἄξιός οὐκ ἔστιν σῆς μῆνιδος, ἀλλὰ καὶ οἴκτου,
 ὅστις ἀμαρτήσας βλάψεν ἑαυτὸν ἄγαν·
 μῆνιδι βάλλε τέλος κἀκεῖνον σπεῦδε μιμεῖσθαι
 40 οὗ τόπον εὐδαίμων εἶνι βροτοῖσι φέρεις.
 Πράγματα γὰρ μείζω καὶ πλείονος ἄξια μόχθου
 ἐγγὺς ὑπερκεῖσθαι πᾶς ἐσορᾶν δύναται.
 Τοῦρκος ὑπερφίαλος καὶ πάσης τίγριδος ἦθη
 ὠμότερος φέρεται νῦν κατὰ τῶν Ἰταλῶν·
 45 ὁ στόλος Ἄδριακὸς σὺν θάρσει μόνος ἀπάντων
 ἀντίος ἐξ Ἰταλῶν ὄπλα μάχας τὲ λάβεν·
 ἄστρα μὲν Ἀδριακοῖς νίκην εἰ θεῖα παρέξει,

20 γὰρ mg. add. || 22 θράσους] -σ- p. c. || 32 ἀμφιμάχονται] -μάχονται p. c. || 36 προνοεῖ] π- p. c. || 39 μιμεῖσθαι] -ει- ex -ι- corr. || 40 οὐ] οὐ | εὐδαίμων] -α- p. c. || 45 ὁ] ὁ | Ἀδριακὸς] -ρ- s. l. add. || 47 Ἀδριακοῖς] -ρ- s. l. add.

- ποῖον ἔχοις σὺ κλέος; τοῦτο γὰρ ἀλλότριον.
 Θηρίον αἰνογένειον πλήξας, ἀνδρῶν τε θεῶν τε
 50 τῇ ὀπὶ ἐν θνητοῖς ὄλβιος ἄσσετ' αἰεῖ·
 οὗτος αὖ ἐκ θνητῶν χωρήσας οὐρανὸν ἤξει,
 χρώμενος αἰδίδος νέκταρι κ' ἄμβροσίῃ·
 Τοῦρκος ἄρ' ἐστ' ἄρετῆς τῆς σῆς σκοπὸς ἄξιος ἄκρης·
 Τοῦρκον βάλλε βέλει, Τοῦρκον ἄγ' εἰς θάνατον.
 55 Εἰ δ' Ἐνετοὺς πίεςας Ἄρει πτολεμοῦντι δαμάσσει 70υ
 ὁ στρατὸς ἀνδροφόνος, καρτερόχειρ, δολερός,
 ποῖον ἔχοις βασιλῆα, πάτερ Πίε, κοίρανον εἶναι
 ἀντίον ὃν Τούρκοις τοῖς ἀσεβέσσιν ἄγοις;
 εἰσὶ γὰρ οἱ Ἐνετοὶ δύναμιν καὶ πλοῦτον ἀπάντων
 60 τῶν Ἰταλῶν πρῶτοι τοῦ τε θεοῖο φίλοι.
 Πολλάκις εὐσεβέας ἀσεβούντων εἵνεκα τύπτει
 σκληροτέρως ὁ θεὸς εἰς ἀδίκων κόλασιν.
 Πασχόντων δὲ κακῶς Ἐνετῶν, τίς πρῶτος ὑπάρξει
 κοίρανος ὄπλα λαβὼν γῆς ὑπὲρ Ἰταλικῆς;
 65 καιρὸς ἄει κάλλιστον· καιρῷ μὲν πάντα τελεῖται·
 χρώμενος οὖν τούτῳ τεύζεται ὅς γε πόθου.
 ὦ Πίε διε πάτερ, Χριστοῦ φῶς κῆλα μεγίστη,
 χειρὶ λαβὼν Τοῦρκον βάλλε φρουασσόμενον.
 Εἰς Πίος Αἰνεΐας· Ἰταλοὺς πάτερ ἔξοχε σῶσον,
 70 μὴ τοὺς δ' εἰς θάνατον δούλιον ἡμᾶρ ἔλοι· 71r
 τοῦτο παρ' ἀνθρώποις κλέος ἔσται πᾶσιν, Ὀλύμπου
 τοῦτο παρ' ὑψίστῳ τῷ βασιλῆϊ γέρας.
 Πρὸς τούτοις, σκόπεε πτολεμῶν τίني χρήματα πράττεις,
 καὶ τίني κέρδος ἄγεις· μὴ ρά σε βλάπτε πάτερ·
 75 ἡνίκα σὺ πτολεμεῖς, ἄλλοι πτολιέθρου ἀρίστου
 ἐκράτεον· σαυτοῦ μὴ γίνου ἐχθρὸς ἄρα.
 Ὅστις πάντα θέλει τηρεῖν κατ' ἀγῶνα δικαίου,
 οὐκ εὐθὺς λέγεται πᾶσιν ἀνὴρ ἀγαθός·
 τῆς αὐτοῦ φήμης ἀμελῶν λαῶν τε κοτούντων
 80 θρύλλου, οὐκ οἶδεν ἄγνοθι σεαυτὸν ἄλις.
 Ὡς ἀρετῇ ζώντων εἰ μείζων ἢ δὲ θανόντων,
 τοῖον ἐν ἀνθρώποις σοῦ πέρι λείπε φάος.

51 οὔτος] οὔτος || 52 κ' ἄμβροσίῃ] κάμβροσίῃ vel κ' ἄμβροσίῃ Philelfi
 more expectares || 67 κῆλα μεγίστη] locus vix planus, nisi putes auctorem
 voce κῆλα (n. pl.) in eadem versus sede apud Homerum usitata pro singu-
 lari feminina abusum (i. e. «Christi lux, telum maximum») || 72 βασιλῆϊ]
 βασιλῆϊ || 81 μείζων] -ει- ex -ι- corr.

Καὶ περὶ μὲν τούτων ἄλις ἤδη· αὐτὰρ Ἀπόλλων
 ἡμέτερος πένεται καὶ ἀπορεῖ μεγάλως·
 85 τὰς δίας μὲν Ἴαρης ἀσπάζεται οὐποτε Μούσας·
 κείνος χαίρει ἰαχαῖς· ἄσματα τάσδε τρέφει.
 Ἐλπίς πᾶσα πέλει ἐπὶ σοί· ἄγκυρά με σῶσον
 ὦν σὺ μόνη· καὶ γὰρ ἔσχατα πάσχω ἄθλα
 κού δύναμαι τόσσον πάθος αἴρειν· μοῦνος ἀμύντωρ
 90 εἶ σὺ πάτερ· μή με λείπε βοηθὸς ἔτι.
 Ἄσθενεῖ ἦτορ ἐμόν· λόγος οὐδὲν φαίδιμον ἔρδειν
 αὐτὸς ἔχει· κλύδοσιν πλείοσιν ἐξάγομαι.
 ὦ ἄκρε ἀρχιερεῦ, ἀνδρῶν μέγα φέγγος ἀπάντων,
 νοῦν τρέπε ὡς ἡμᾶς ὄμμασιν εὐμένεσι.
 95 Δεινά με πόντος ἄγει καὶ ναυαγὸς ἄλλομαι εἴσω
 κύματα· χεῖρα πάτερ τείνε παθόντι μόρον.
 Κλῦθι με ἀρχιερεῦ, μάκαρ ὦ Πίε παντοδυνάστα
 κικλήσκω σε θανών· ἄγριον αἶρε πόνον.
 Καὶ ζωὴν ἀφελεῖν καὶ ταύτην ἐστὶ σοι αὐτίς
 100 δοῦναι ἐμοὶ τῷ σῶ ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων.

90 λείπε] -ei- p. c. || 91 οὐδὲν] οὐδὲν | ἔρδειν] ἔρδειν || 94 εὐμένεσι]
 εὐμενέσι || 97 παντοδυνάστα] -υ- ex -ι- corr. || 100 ἀπαλῶν] ἀπαλῶν

III 10

Invito ad Antonio Beccadelli (cfr. II 3, 57-58), amico di vecchia data (vv. 1-4), a ridare voce alla sua Musa, che ora sembra assopita (v. 11), per cantare le gesta del re di Napoli Alfonso d'Aragona (cfr. I 1; 13, 13 ss.; II 3, 9 ss.; 12; III 2) e di suo figlio Ferdinando (cfr. III 2). Dal suo dolce eloquio e dall'altezza del soggetto potrà scaturire un canto che lo renderà superiore alle Muse (vv. 25-28), sarà pari alla sua fama (vv. 45-46) e rappresenterà una degna ricompensa per i molti benefici ricevuti dalla generosità dei sovrani (vv. 41-44). Strofe saffiche.

Ἄντωνίῳ Βωνωνίῳ τῷ Πανορμίτῃ

ὦ Πανορμίτῃ φίλος ὦν Φιλέλφῳ 72r
 ἐκ νέου, κἀντῷ νεαρῷ δὴ ὄντι
 νῦν γεραιῷ ὦ γέρον εἰφ' ἐταίρῳ
 4 φίλτατ' ἐρῶντι·

 πῶς ἔχει τοίνυν περὶ σῶμα; θάλλει
 ἄρα ἢ ἀλκὴ προτέρ' ἠδὲ ῥώμη,
 ἢ γιγαντείους καμάτων καὶ ἔργα
 8 ἧς ἂν ἀμῦναι;

 τὴν νόου γάρ σου λιγυρὴν νομίζω
 αὐτίς ἀνθεῖν σοι δύναμιν κατ' ἄκρον·
 πῶς ἄρ' ἢ Μοῦσα γλυκερὴ καθεύδει;
 12 πῶς ἄρ' Ἄπόλλων;

 ἔστι σοι ὕλη πάνυ τίς μεγίστη
 ἄσμα πρὸς λαμπρὸν βασιλεὺς ἐκεῖνος
 θεῖος Ἀλφόνσος· τί ῥα οὐχ ἐταίρε
 16 κείνον ἀκούω;

 ἔστι κἀκείνου θαλερὸν τὸ ἄνθος 72v

ed. Resta, pp. 189-190 || inscr. τῷ s. l. add. || 3 εἰφ'] -φ p. c. || 7 ἦ] ἦ |
 γιγαντείους] -ει- ex -ι- corr. || 10 σοι p. c.

ἄξιος καὶ παῖς μεγάλαις ὁ Φερδι-
νάνδος εἰς πάσῃν ἀρετῇσι γαίην
20 κύδιμος ἦρως.

Τούσδε γοῦν ἄσας βασιλῆας ἔσση
εἶν' αἰδοῖσιν μέγας ἢ πρῶτος
ἢ μετὰ πρῶτους παρὰ καὶ θεάων
24 τοῖσι χοροῖσι.

Σεῖο οὐ μείζων Θαμύρας ἀγῶνας
εἶχε πρὸς Μούσας· γλυκερὴ σε γλώττη
ἠδὲ τῆς ὕλης μέγεθος θεάων
28 μείζονα δείξει.

Πρῶγμα γὰρ πολλοῦ καμάτ' ἠδὲ μόχθου
τούς θ' ἅμα Φράγκους Ἴταλῶν τε πλήθη
τόσσα ἰφθίμων ὑποτάξ' ἀρίστοις
32 Ἄρεος ὅπλοις.

Τοῖσδε Ἰσπανοὺς Ἀφρικῆς τε πρόσθε
ὅπλα, καὶ δεινὴν δύναμιν βαρείας,
καὶ μάχας τόσσας, ἔτι καὶ θριάμβους
36 τῶν βασιλῆων.

737

Εἰ πέλεις Ἀντώνιε ταῦτ' ἀείσων,
ἄνδρὸς ἐργάσση χαρίεντος ἔργα
αὐτὸ τε καὶ πράξεις κατὰ σοὶ καθήκον·
40 ἄδε δὴ, ἄδε.

Οἶσθα γὰρ δῶροις βασιλεὺς δὴ ὅσοις
πρὸς σέ' Ἀλφόνσος μεγαλοπρεπέσσι
χρήσατ' ἢ δ' ὅσσον σέο παῖς ἐκείνου
44 τοῦνομα τίει.

Εἰ γέρων ἤδη· λίπε σεῖο ἄσμα
ἄξιον δόξης· θάνατον γὰρ ἠδε
μούν' ἐν ἀνθρώποις ἀφελεῖν τελείους
48 κτᾶτ' ἐπ' ἀδείας.

III 11

Il carme, in distici elegiaci, esordisce con un invito (vv. 1-8) a Girolamo Castelli, medico e poeta di corte di Borso d'Este (cfr. I 4; II 13), a prendere sotto la sua protezione Tommaso Tebaldi (a lungo al servizio degli Sforza: cfr. Adam, *Francesco Filelfo at the Court of Milan*, p. 89), per poi trasformarsi ancora una volta in un elogio delle eccelse doti e della generosità del duca (vv. 9 ss.: cfr. I 4, 17 ss.; 10, 33 ss.; II 11, 21 ss.; III 1; 11, 9 ss.), e concludersi infine con calorose espressioni di amicizia e di ammirazione nei confronti dello stesso Castelli (vv. 37 ss.).

Ἰερωνύμω Καστέλλω τῷ φιλοσόφῳ καὶ ἰατρῷ 73v

Ἰερωνύμω Καστέλλω τῷ φιλοσόφῳ καὶ ἰατρῷ 73v

Ἔστι παρ' αὐθέντη τῷ σῶ Θηβάλδος ἀπάντων
φίλτατος ὢν ἡμῖν Πιερίδων τὲ γόνος.

Οὗτος ἀνὴρ πολὺς ὢν πέλει ὦ Ἰερώνυμε λίην·
ἄξιος οὖν ἐστίν, ὄνπερ ἔχοις σὺ φίλον.

5 Τὴν ἀρετὴν ἀγαπῶν οὗτος πάνυ γ' ἐσθλὸς ὑπάρχει·
φίλους αἰὲν ὁμοὺς βούλεται εἶναι ὁμός.

Εἶ με φιλεῖς τοίνυν Θωμᾶν σοὶ φίλτατον ἕξεις
ἄνδρα καλὸν κάγαθὸν τοῖς τε σοφοῖσι φίλον.

Εἶπερ ἐν ἀνθρώποις τάγαθὸν χαριέστατον ἄλλων,

10 τοῦτο παρ' αὐθέντι ἐστὶν ἐταῖρε σέο.

Ἥλιος οὐράνιον μόνος ὄσπερ ὑπέρτατος ἄστρον
ἀκτῖσιν φλογεραῖς πᾶν κατὰ κόσμον ἄγει,

ἕξοχος ὡς πάντας νικᾷ βασιλεῖς τε ἀγούς τε
Βόρσιος ἡμετέρων φῶς τε κλέος τε χρόνων.

15 Ἄρεος ἔστι λέων φοβερὸς κατὰ κῆλα φαλάγγων 74r
οὗτος ἀνὴρ· τέτραφεν τόνδ' Ἑλικῶνος ὕδαρ·

Ζεὺς τε πατὴρ τοῦτον σώζει κατὰ πάντα μεγίστη
προβλέψας φυλακῆ πρᾶγματα ἡδὲ λόγους·

6 ὁμός] ὁμός || 10 αὐθέντι] αὐθέντη (cf. v. 1) || 11 ὄσπερ] ὡσπερ || 12 πᾶν] πᾶν || 14 ἡμετέρων] -ω- ex -ο- corr. || 17 πάντα mg. add. || 18 φυλακῆ] -υ- ex -ι- corr. || 20 ἐν] ἐν

- νοῦν τε διδοὺς συνετὸν καὶ δεινὸν Φοῖβος Ἀπόλλων
 20 ἀνδράσιν ἐν πᾶσιν δεῖξε θεοῖο γόνον·
 Ἑρμῆς αὖ λιγυρὸς τῷ γλῶτταν δῶκε γλυκεῖαν,
 ἧς διὰ καὶ γλυκερὸς ὡς μέλι ρεῖ γε λόγος.
 Πρὸς πάσαις δ' ἀρεταῖς, αἷς ἀνθέει ἀρχὸς ἀμύμων
 Βόρσιος ἐν πᾶσιν τοῖσι βροτοῖσιν ἄγαν,
 25 χρήματα τῷ δοῦναι ἰλαρῶς εἰς ἄξιον ἄνδρα
 εὐχεται ἐν πρώτοις, χεῖρ' ὑπὸ χρυσὸν ἔχων.
 Παύεται οὐδεὶ ποιῶν, ἀλλὰ καὶ ἄλλα πρὸς ἄλλοις
 αἰεὶ δῶρα νέμει· τοῦτο γὰρ οἶδε κλέος.
 Ἄλλ' ὅτι Θηβάλδον τὸν ἐμὸν λάβε μείλιχον ἄνδρα,
 30 τῷ μεγαλοπρεπεῖ τὸ φρόνιμον προσάγει·
 ἔστι γὰρ οὗτος ἀνὴρ ἀρχοῦ σου Βόρσιε πάντη
 ἄξιος ἐν πάσαις πράξεσιν ἠδὲ νόῳ.
 Καὶ σὺ αὖ ἀυθέντης εἰς ἄξιος, ὃν ῥα βροτοῖσιν
 ὡς θεὸν ἐν πᾶσιν πᾶς σοφὸς αὐτὸν ἔχει.
 35 Αὐτὸς ἐγὼ τοίνυν κατὰ πάντα συνήδομαι ἀμφοῖν
 ὧ Κάστελλε φίλων φίλτατε φίλε πάνυ.
 Συγχαίρω τὲ πάλιν σοι ἀνδρῶν πάμπαν ἀρίστω
 ὄντι καὶ ἐν πρώτοις τοῖσι θεοῖσι φίλω·

74^v

III 12

In questo carme – l'unico della *Psychagogia* privo di destinatario – Filelfo svolge considerazioni sul tema del compenso che Dio attribuisce agli uomini in ragione delle loro azioni. Vane sono le speranze di coloro che cadono in preda alle passioni e non sono illuminati «dall'occhio divino» (vv. 1-4). Dio onnipotente può anche concedere che un tiranno crudele acquisti grande potere e ingenti ricchezze, che opprime ingiustamente i suoi sudditi incurante delle sue leggi, ma alla fine, pur lenta a muoversi, la giustizia celeste colpisce in modo inesorabile (vv. 5-24); e la morte, «buon monarca per i mortali», è l'unica a porre fine alle guerre, alle lotte e alle contese scatenate dagli empi, tutto cancellando (vv. 25-28). Strofe saffiche.

Τὸν θεὸν ἐν καιρῷ ἀποδοῦναι τοῖς ἀνθρώποις
μισθὸν κατὰ τὰ αὐτῶν ἔργα

Ἐλπίς ἀνθρώπους ἀπατᾶ ματαίη,
ἡγεμῶν οὔσπερ λόγος οὐδὲ θεῖον
ὄμμα φωτίζει, πάθος ἀλλὰ μῶνον
4 πάντοθεν εἶργει.

75r

Εἰ καὶ ὢν γαίης βασιλεὺς ἀπάσης
ἦδὲ τοῦ πόντου, ἀνέμων καὶ ἄστρον
εἷς θεὸς πολλοῖς δύναμιν τυράννοις
8 πολλάκ' ἐχώρει,

ἀλλ' ὅμως οὐδὲν τελέως ἀφῆκεν
τούτου ἐν κόσμῳ πέλαγει περάσσαι
χωρὶς ἀμοιβῆς· πέλεται βροτοῖσιν
12 ἴσος ἐκάστοις.

Οὗτος ἐν πᾶσιν φοβερὸς πολίταις
ἔσχε τὴν γαίην ὑπὸ χειρὶ δοῦλον

2 οὐδὲ] οὐδὲ || 5 γαίης mg. add. || 9 ὅμως] -ως p. c. || 10 πέλαγει] πελάγει

16 πᾶσαν ὠμώδης πάτριον, θεοῖο
οὐκ ἀλεγίζων.

Ἄλλ' ὄδ' ἀνθρώπων ὑπερίσχε πάντων
ἀξίας ὕψει, ἔτι καὶ μεγίστω
χρημάτων πλήθει, βλαβεροῖς ἐν ὅπλοις
20 αἰὲν ὑπάρχων.

75v

Ἔστιν ἡ θεῆς κρίσεως βραδεῖα
ώρα· αὐλεῖ γὰρ κύριος δικαίου
καιρὸν ὃ κρίνων ἀποδοῦς κατ' ἔργον
24 μισθὸν ἐκάστοις·

ὡς πέλει θνητοῖς θάνατος μονάρχης
ἐσθλός, ὃς μόνος πολέμους, ἀγῶνας
κᾶριν ἀνθρώπων λύει ἀσεβούντων,
28 πάντα πιέζων.

III 13

Distici elegiaci a Giovanni Argiropulo (cfr. I 6, 37-40; 11; 14), esperto nelle arti delle Muse e di Apollo, felice della felicità autentica che scaturisce non dalla bellezza fisica, dalla forza, dalla nobiltà di stirpe e dalle ricchezze, ma dalla virtù e dalle doti spirituali (vv. 1-18; ai vv. 11-14, quale *exemplum* della volubilità della τύχη, il κύκλος di Ciro il Grande, che asservì Creso, ma perì poi per mano di «una donna», Tomiri). Filelfo gli rivolge l'invito a riprendere in mano la lira per cantare argomenti filosofici: Zeus, signore del cielo, degli uomini e degli dèi; le stirpi degli esseri viventi; i poteri dell'anima; la nascita e la fine della mente umana, se mai ha una fine (vv. 23-26). E se non se la sente di cantare soggetti così impegnativi, si dedichi a temi più leggeri: è primavera, Febo risplende sulla terra e suscita l'amore; l'amico può scegliere: Filelfo ascolterà comunque volentieri (vv. 27 ss.).

Se il riferimento alla primavera (vv. 29 ss.) è, come pare, da intendere quale effettivo elemento circostanziale, l'elegia inviata a Giovanni Argiropulo cui accenna la lettera greca di accompagnamento del 5 novembre 1457 (ep. 48, p. 90 Legrand) – τὸ παρὸν ἐλεγείον – sarà da identificare con il carme I 11 piuttosto che con il nostro; ci sono allora probabilità che il carme I 11 sia da assegnare alla primavera del 1458.

Ἰωάννη τῷ Ἀργυροπούλῳ

Σεῖο λύρην Μοῦσαι κῶδὴν ἔτι Φοῖβος Ἀπόλλων
Ἄργυρόπουλε ποθεῖ· οἴσθα γὰρ ἀμφότερα.
Εἶ σοφὸς ἐν πρώτοις, ἱερὸς καὶ γλώτταν ἑταίρου
σεῖο τρέφει Ἑλικῶν ὕδασιν ἐν γλυκεροῖς.
5 Εὐδαίμων σὺ πέλεις· ἔτι σοὶ γ' εὐδαίμονες ὄντες
εἰσὶ φίλοι, ὧν με οἶδα γενέσθαι ἕνα.
Οὔτ' εὐδεμονίην θνητοῖσιν ἀφείλετο μοῖρα,
οὔτε δέδωκε τύχη· ταῦτα γὰρ ἀλλότρια·
σώματος οὐ κάλλει, οὐ ῥώμῃ γίγνεται ἐκεῖνη
10 ἀλλ' ἀρετῇ μούνη· ὄλβιος εἶ σὺ ἄρα.

76r

- Τοῖον ἔ τῶν Λυδῶν βασιλεύσας οἶετο εἶναι
 Κροῖσος ἐν ἀνθρώποις, οὓς ἴδεν ἠέλιος.
 Κύρε σὲ οὗτος ἔχει κύριον, σὺ δὲ Κύρε γυναῖκα
 ἔσχεσ ἀν· εἰσπαίζει παίγνια ταῦτα τύχη.
- 15 Οὐ γένος, οὐ πλοῦτος ποίηκε τὸν ὄλβιον ἄνδρα,
 ἀλλὰ τὰ τῆς ψυχῆς, ὅσσα λόγος τέλεσεν.
 Ταῦτα σοι ἐσθλὰ φίλω πολλὸν κατὰ πλήθος ὑπάρχει,
 οἷς σοι ἐς ἄνδρα φίλον χρῆσθαι ἐταῖρε πρέπει.
 Λάμβανε δὴ κίθαριν, Ἑρμῆς ἦν πρῶτος ἀπάντων
- 20 ἠδυεπὴς εὗρεν· τήνδε σὺ Φοῖβε λάβες. 76v
 Χειρὶ κίνει πληκτρον, γλῶτταν λύε, μέλπε γλυκέσσι
 σύμφορα φωνῆσιν, Δήλιος αἷς γάνυται·
 ἢ Δία οὐρανίων μεδέοντα βροτῶν τε θεῶν τε,
 ἢ τὰ γένη ζῶων ὕμνεε τοῖς μέλεσιν.
- 25 Ἔννεπε τὴν ψυχῆς δύναμιν, τὴν νοῦ τε φρενός τε
 ἀρχὴν ἠδὲ τέλος, εἰ τέλος αὐτὰ ἔχει.
 Ἡ μὴ ταῦτα θέλων καιροῦ μὴτ' ὄντα νομίζων,
 εἰπέ τι καὶ παίζων τὰς κατα Πιερίδας.
 Ἔστιν ἔαρ· Φοῖβος τὲ κόμη κατὰ γαῖαν ἐλαύνων
- 30 φαίδιμος ἐκλάμπει, ἄνθεα πολλὰ φέρων·
 χαίρει διος Ἔρωσ φλογερὸν κατὰ στήθεα βάλλειν
 δεινὰ βέλος· δεινὸς εἰ σὺ τὰ καλὰ πέρι.
 Ἐρα τεὰν ἔβαλεν κραδίην παῖς Κύπριδος; ἄρα
 ἐν Φλωρεντίναῖς ἠδὺς ἔρωσ σὲ φλέγει;
- 35 αὐτόθι ταῖς Χάρισιν δόμον ἔξοχον οἶδα γενέσθαι
 σὺν τε γόνῳ Κύπριδος σὺν τε θεῇ Κύπριδι· 77r
 Ἀγλαΐη μὲν ἔγωγε σύνοντά σε ἠδὲ Θαλεῖα
 Εὐφροσύνη τ' οἶμαι ταῖσδε τρισὶν Χάρισιν·
 ἀλλ' οὐ Παρνασοῦ λήθην ἐθέλω σὲ κρατύνειν·
- 40 οὗτος ἐρωτικοῦ γὰρ ἄξιος ἐστὶ πόθου.
 Εἰσὶν ἐκεῖ Μοῦσαι καλαὶ τὴν ὄπα γλυκεῖαν,
 ὧν καὶ θαυμάζοις τὴν ὄπα, Κασταλίδες.
 Ἔστιν ἐρᾶν τούτων, ὅπερ ἄσμενος αὐτὸς ἀπάντων
 αἰὲν ἄγων πράττεις, Ἀργυρόπουλε φίλε.
- 45 Οὐ γὰρ ἀεὶ σπουδάζειν, ἀλλὰ καὶ ἄλλοτε παίζειν
 ἄλλοτε δεῖ τούτου· τὸ γλυκύ, πικρόν, ἀεὶ.
 Αἴρεσις οὖν ἐπὶ σοὶ πέλεται κατὰ θυμὸν ἀεΐδειν·

ἀλλὰ μοι ἔστ' ἔφεσις πάντα σ' ἀκοῦσ' ἑτάρε·
οὐ γὰρ Ἀτλαντιάδῃ οὐδ' Ὀρφέϊ, οὐδὲ μεγίστῳ
50 εἴκοις Δημοδόκῳ ἄσμασιν ἐν λιγυροῖς.

III 14

Al pontefice Paolo II (il carne è dunque successivo all'agosto 1464) Filelfo chiede protezione e si offre come cantore delle sue imprese (vv. 1-40). La prima e la principale di esse sarà quella di alzare la Santa Croce in segno di vittoria contro il Turco, che semina stragi e terrore presso il popolo cristiano (vv. 41-68). Un contributo determinante potrà essere offerto dall'alleanza con il re di Ungheria, Mattia I Corvino, sovrano di una nazione forte e temibile nelle armi, in una situazione che vede gli Italiani, di per sé ancora più valorosi, deboli perché esitanti e incapaci di unire le loro forze (vv. 69-88). Sarà Cristo stesso ad affidare al pontefice il suo popolo, Cristo che è la sua gloria, la sua speranza e il suo onore, e gli concederà di vivere cento anni felici su questa terra per poi approdare alle auree dimore dell'Olimpo (vv. 89-100). Strofe saffiche (nelle tre della chiusa si alternano versi greci e versi latini, secondo quel vezzo della composizione bilingue di cui Filelfo si compiace anche altrove: cfr. soprattutto *Satyrae* III 3, 99-100; *Odae* V 3).

Παύλω τῷ Σεκούνδῳ ἄκρω ἀρχιερεῖ 77^v

Παύλω τῷ Σεκούνδῳ ἄκρω ἀρχιερεῖ 77^v

Παῦλ' ἐν ἀνθρώποις μέγα πᾶσι θαῦμα,
 ᾧ θρόνον Χριστὸς τὸν ἐοῖο δῶκε
 πρὸς τὸ τῶν ἀνδρῶν γένος εὐσεβούντων
 4 οὐρανὸν ἄξειν,

σῶσον ᾧ γαίης βασιλεῦ ἀπάσης
 τοῦτον ἐν δειναῖς ταραχῆσι πόντου
 κείμενον· σῶσον τὰ σά τὸν Φιλέλφον
 8 πάντα κυνοῦντα.

Σοὶ τὸ προστάξει θεὸς αὐτὸς ἄλλοις
 δῶκεν, ἀλλ' ἡμῖν ἐνί σοι κελεύει
 πάντα δουλεύειν· κατὰ πάντα σείο

12 *πάμπαν ὑπάρχω.*

Δὸς πάτερ τοίνυν μάλα δὴ ποθοῦσιν
αἰὲν ἡμῖν σοι παρὰ τῷ κρατίστῳ
πᾶσαν ἄρ' ζωὴν διάγειν ἀποῦσιν,

78r

16 *οἶα παροῦσι.*

Σφορτίας ἡμᾶς ἀγὸς ὦν ἀρίστων
πρῶτος ἐν πάσαις ἀρεταῖς τελείαις,
εἰ καὶ οὐ φαύλως ἔχει ἀνλικούς παρ,

20 *ἀλλὰ κατ' αἴσην,*

ἔστιν ἀλλ' ἡμῖν ἔφεσις μεγίστη
σοὶ θρόνον κατὰ γῆν κρατοῦντι
εὐσεβῶς λίην ὑπακοῦσαι ἄκρῳ

24 *ἀρχιερῆϊ.*

Ἄς σὺ τὰς πράξεις ὁσίαις μερίμναις
εὖ πάτερ πράξας χίλαρῶς τελέσσεις,
τὰς ἐγὼ γράψας κατὰ μοῖραν οὔσας

28 *πᾶσι φανοῦμαι.*

Ἄισμα μοι Μουσῶν χορὸς ἠδ' Ἀπόλλων
δώσει ἐς τοῖον δύναμιν θεούσην,
ἦνπερ ἐκπέμπει Ἐλικῶνος ὕδωρ

32 *ἦτορι θείῳ.*

78v

Οὐκ ἄνευ θείου λιγυρὸν σοφοῖσιν
ἄσμα νοῦ ἔρπει· σὺ θεοῦ κομίζων
σκήπτρον ἀνθρώποις ἐπὶ πᾶσ' ἐλεύση

36 *ἦτορ' ἔμοιο.*

Ἦνίκα πράξεις μεγάλας σὺ τάττεις,
τὴν λύραν ἡμῖς διὰ τῶνδε παύραν
κρούομεν· καὶ γὰρ μετὰ τοὺς θριάμβους

40 *μείζον' ἀκούσεις.*

Αἶρε γοῦν νίκης ἅγιον τελείας

σύμβολον σταυρόν, δι' οὗ ἐστὶ σῶον
 πᾶν τὸ τῶν ἀνδρῶν γένος εὐσεβούντων·
 44 αἶρε δὴ, αἶρε.

Σοῦ μένει Τοῦρκον παρὰ τοῦ μονάρχου
 ἀξία ποινὴ δολερᾶς ἀνοίας·
 οὐ γὰρ ἡ θεία νέμεσις δικαίου
 48 μισθοῦ ἀφέξει·

79r

κεῖνος αὐτοῦ τοῖς ξίφεσιν καὶ ὅπλοις
 αἶμα πάμπλειστον διὰ δὴν ῥα χεύσας
 τὸν φόνον ποινὴν ἴδιον παρέξει
 52 θῆρ ἀσεβούντων·

ὠμὸς ὡς τίγρις φέρεται φονεύων
 λαὸν ἀρρήτως ὅσιον τὸ μέτρον
 οἶεται κεῖσθαι ἐν ἀπεινῇ ὕλην
 56 ἀντιασόντων.

Τόσσον ἐν λαοῖς τρόμον ὥρσε πᾶσιν,
 ὥστε οὐδ' ἐσθλοὺς τίνας ἤδη ἄνδρας
 ποῦ ῥα τολμῆσαι χέρας ἀντιβάλλειν
 60 εἵνεκα θείου·

Χριστοῦ ἡ πίστις σχεδὸν ἔρρ' ἀπάση
 ἡμέρας κᾶνδρῶν ἀμελῶν τῷ ὄκνω·
 μῦνος εἰ θνητῶν σὺ πατήρ ἀπάντων,
 64 μῦνος εἰ ἄρχων.

79v

Καὶ μῦνος δώσεις Ἰταλοῖς ἀγῶσι
 τοῦ λύκου λυγροῦ κεφαλὴν βαρεῖαν·
 καὶ θριαμβεύσεις μόνος ἐν Λατίνοις
 68 τῶν περὶ Τούρκων.

Μαθίαν Οὔννων βασιλῆα πέμπεις
 χρήμασιν Τούρκων κατὰ τῶν βιαίων,
 πρᾶγμα καιρὸν πρὸς μάλα πολλὰ δῖον

58-59 τίνας et ποῦ indeff. || v. 61 mg. add. || 69 Οὔννων] de spiritu cf. Moravcsik, II, pp. 231 sqq.

72 ὠφέλιμόν τε·

εἰσὶ τοῖς Τούρκοις ὄμοροι γὰρ Οὔννοι
καὶ γένος λίην φοβερὸν τὰ ὄπλα,
ἄλκιμον καὶ τὸν θάνατον δι' ἄγρας

76 παῖζον ἀρίστης.

Κρείττονες τούτων Ἴταλοὶ τὸ σῶμα
τόν τε θυμὸν τῆς τε φυῆς τὸ ἄνθος,
ἀλλὰ διστάζουσιν ἀεὶ πρὸς ἄκρον

80 συμπολεμοῦντες·

80r

Οὔννοι οὖν μούνοι ἀγαθοὶ ἀπάντων
πρῶτοι ἀνθρώπων περὶ τοῦ παρόντος
εἰσὶ κινδύνου ταραχὴν καὶ οἶδμα

84 τῶν ἀπὸ Τούρκων.

Τούσδε οὖν Τούρκοις παράβαλλε ἄνδρας
ταῖς μάχαις πάσαις δοκίμους γε ὄντας·
χρήμασιν τούτους τρέφε πολεμοῦντας

88 πάντα τελέσσω.

Ἵως νεῶν αὐτοῦ ἄγιον φυλάξω
Christus humani generis redemptor
σοὶ λεῶν αὐτοῦ παραδοὺς φανεῖται

92 Paule Secunde.

Οὐ σὺ πρὸς δόξην τυχερὰν ματαίως
pectus excelsum pater alme vertis:
σοὶ γὰρ ὁ Χριστὸς κλέος ἐστὶ μούνος

96 spesque decusque.

80v

Χριστὲ δὸς Παύλῳ ἑκατὸν Σεκούνδῳ
saecula praesentis bene grata vitae,

91 αὐτοῦ] αὐτοῦ || subscr. «hi tres libri neque aediti sunt a me / Francisco Philelfo nec emendati. qua / re cum multa mutanda sient, ne quis / ex hisce quicquam exscribat rogo»